

VAN OUDER OP KIND

Een systematische literatuurstudie naar de intergenerationele overdracht van
extremistische denkbeelden binnen de gezinscontext

Layla van Wieringen
Daan Weggemans
Katharina Krüsselmann
Marieke Liem

April 2021

Van Ouder op Kind

Een verkennende studie naar de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext

Dit onderzoek is in opdracht van het Wetenschappelijke Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie en Veiligheid uitgevoerd door:

L. van Wieringen, MSc.

D.J. Weggemans, MSc.

K. Krüsselmann, MSc.

Prof. Dr. M.C.A. Liem

Begeleidingscommissie:

Prof. Dr. A.C. Liefbroer (voorzitter)

Dr. G. Haverkamp

Dr. Mr. F. Geelhoed

Dr. N. Immler

Medewerker van de NCTV

Samenvatting

In 2019 waarschuwde de NCTV in de vijftigste editie van het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland voor het potentiële gevaar dat zou uitgaan van kinderen die opgroeien in een jihadistisch milieu (NCTV, 2019). De gedachte was dat kinderen uit een gezin waarin in ieder geval één van de ouders jihadistische denkbeelden aanhangt, op de langere termijn deze ideeën zouden kunnen overnemen. Het doel van dit onderzoek is daarom meer inzicht te verwerven in de actuele kennis omtrent processen van intergenerationele overdracht van jihadistisch en breder extremistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext. In deze verkennende studie staat de volgende onderzoeksvraag centraal: Wat is er bekend over de aard en omvang van intergenerationele overdracht van jihadisme en andere vormen van extremistisch gedachtegoed? Wij kijken in de eerste plaats naar wat er bekend is over de mate waarin dergelijke intergenerationele overdracht voorkomt. Daarnaast bestuderen wij de mechanismen die hieraan ten grondslag liggen, de beschermende en versterkende factoren die hiermee samenhangen, en de gevolgen van intergenerationele overdracht op langere termijn. Tenslotte staan wij stil bij de interventiemogelijkheden om de intergenerationele overdracht van jihadistische en bredere extremistische denkbeelden binnen de gezinscontext tegen te gaan.

Methodologie

In dit onderzoek hebben wij gebruik gemaakt van een systematische literatuurstudie en een reeks aan verdiepende interviews. In de literatuurstudie hebben wij niet alleen naar de (schaarse) empirische literatuur over de overdracht van jihadistische denkbeelden gekeken, maar ook naar empirische studies over andere vormen van extremisme of radicalisme en sektarisme. In eerste instantie leverde de systematische literatuurstudie aan de hand van zoektermen meer dan 40.000 studies op. Hieruit hebben wij uiteindelijk 58 (vooral kwalitatieve) studies geselecteerd, die specifiek betrekking hebben op ideologische overdracht van ouder op kind, waarvan 34 studies betrekking hadden op de overdracht van islamitisch-radicalisme en -extremisme, en 24 op de overdracht van andersoortige ideologieën, waaronder sektarisme en links- en rechts-radicalisme of -extremisme.

Om meer zicht te krijgen op de situatie in Europa en specifiek Nederland, en als poging de beperkingen van de literatuur te ondervangen, hebben wij de literatuurstudie aangevuld met interviews met in totaal 19 respondenten – bestaande uit Nederlandse wetenschappelijke experts (N=4), internationale wetenschappelijke experts (N=5), en Nederlandse praktijkdeskundigen (N=10). De gesprekken zijn *ad verbatim* getranscribeerd en deductief (thematisch) gecodeerd.

Resultaten

De prevalentie van intergenerationele overdracht

Op basis van de literatuurstudie kunnen weinig harde conclusies worden getrokken over de mate waarin de intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed voorkomt. De studies die dit aspect hebben bestudeerd, zijn veelal uitgevoerd in niet-westerse contexten – en deze bevindingen kunnen dus niet zonder meer worden vertaald naar de West-Europese situatie. Voor de interviews met experts en casusdeskundigen geldt bovendien dat het lastig is om goed zicht te krijgen op de gezinnen waar dit speelt. Jihadisten zijn over het algemeen schuw voor onderzoeks- en media-aandacht, maar ook een beperkte meldings- of handelingsbereidheid onder professionals en ethische en juridische obstakels belemmeren het zicht op deze gezinnen.

Ondanks deze beperkingen geven vrijwel alle praktijkdeskundigen aan bekend te zijn met één of meer casussen waarin ouders vermoedelijk een stimulerende rol hebben gespeeld in de jihadistische radicalisering van hun kinderen. Ook de gesproken onderzoekers achten – op basis van hun theoretische kennis over radicaliseringsprocessen en intergenerationele overdracht in brede zin – de waarschijnlijkheid groot dat intergenerationele overdracht binnen extremistische milieus plaatsvindt.

De mechanismen van intergenerationele overdracht

Onze literatuurstudie heeft geleid tot een model van intergenerationele overdracht van extremistische denkbelden, waarvan de relevantie in gesprekken met wetenschappers en praktijkdeskundigen is bevestigd. In dit model staat het gezinssysteem, bestaande uit ouders en hun kinderen, centraal. De dynamiek waarmee ouders hun kinderen beïnvloeden in hun ideologische ontwikkeling komt voort uit diverse mechanismen: terugkerende patronen waarmee denkbelden worden overgedragen, en waarbij ouders zowel actieve als passieve rollen kunnen innemen. In ons onderzoek hebben wij deze overdrachtsmechanismen ingedeeld naar vijf overlappende categorieën, op discursief, socio-spatiaal, temporeel, moreel-educatief en symbolisch niveau.

1. *Discursieve mechanismen* gaan over de verbale interacties tussen ouder en kind, waarmee gezinsleden de wereld om hen heen duiden. Hiertoe behoren bijvoorbeeld een zwart-wit wereldbeeld en wij-zij-denken; het gebruik van slachtoffernarratieven; de legitimering van geweld; het direct of indirect zwartmaken van buitenstaanders (*othering*); en verwijzingen naar extremistische of radicale voorgangers in de familielijn.
2. *Socio-spatiale mechanismen* gaan over deelname aan sociale bijeenkomsten buitenshuis, waar kinderen de gezinsideologie bevestigd krijgen. Overdracht vindt hier plaats doordat ouders hun kinderen weghouden van situaties waar zij mogelijk anderszins in contact zouden kunnen komen met

teggeluiden. In plaats daarvan worden deze kinderen geïntroduceerd tot alternatieve sociale kringen waar zij, vaak speelsgewijs, wel aan de ‘juiste’ denkbeelden worden blootgesteld. Socio-spatiale overdracht vindt bijvoorbeeld plaats door kinderen deel te laten nemen aan ideologische jeugdbewegingen; door hen ‘kindertaakjes’ bij het ouderlijk netwerk te laten vervullen; door hen mee te nemen naar belangrijke ideologische bijeenkomsten; of zelfs door als gezin te verhuizen ten behoeve van de ideologie. Onderzoekers en casusdeskundigen wijzen voorts op het bestaan van illegale ‘garage-bijeenkomsten’, en benadrukken dat socio-spatiaal contact met gelijkdenkenden ook vaak binnen de onlinesfeer plaatsvindt.

3. *Temporele mechanismen* gaan over de manieren waarop ouders continuïteit in hun ideologische beïnvloeding nastreven. Temporele overdrachtsvormen komen tot uiting in onder meer thuisonderwijs en schoolselectie; partner- en vriendenselectie; mediaselectie; en sociale controle vanuit het ouderlijk netwerk. Uit de interviews blijken ook de inzet van jihadistische gastouders of oppasouders en strenge ouderlijke controle op de bewegingen van hun kinderen buitenshuis via telefoon en sociale media, belangrijke temporele mechanismen.
4. *Moreel-educatieve mechanismen* zijn mechanismen waarmee ouders het handelen van kinderen proberen te beïnvloeden en naleving van de gezinsideologie proberen af te dwingen. Dit gebeurt via beloningen en bestraffingen; het uitspreken van verwachtingen en aanmoedigingen; of het gebruik van angstbeelden. Ook het feit dat ouders een (directe of indirecte) voorbeeldfunctie vervullen voor hun kinderen, kan hiertoe worden gerekend.
5. *Symbolische mechanismen* zijn overdrachtsmechanismen waarin het gebruik van symbolen en of rituelen die kenmerkend zijn voor de gezinsideologie in kwestie. In extremistische context vindt zulke overdracht bijvoorbeeld plaats door het gebruik van onder meer decoratie, klederdracht, speelgoed en attributen die (elementen van) de ideologie benadrukken.

Versterkende en beschermende factoren van intergenerationele overdracht

Overdrachtsprocessen worden bovendien beïnvloed door versterkende en verzwakkende factoren. Uit de literatuur en de gesprekken blijkt dat deze factoren zich kunnen manifesteren op gezinsniveau, gemeenschapsniveau, en het niveau van individuele kinderen. In de kindertijd lijken elementen zoals gender, leeftijd en cognitieve vermogens samen te hangen met de mate waarin intergenerationele overdracht plaatsvindt – al zijn de relaties hiertussen niet altijd eenduidig. Op gezinsniveau lijken overdrachtsprocessen samen te hangen met onder andere ervaringen van trauma en slachtofferschap, delinquentie of een migratie-achtergrond onder ouders. Tenslotte kunnen maatschappelijke factoren zoals stigmatisering, discriminatie en buitensluiting van de jihadistische gemeenschap als geheel intergenerationele overdracht in de hand werken, door zowel wij-zij-denken als slachtoffergevoelens te versterken.

Ons onderzoek laat voorts zien dat, hoewel uiteenlopende soorten gezinssystemen intergenerationele overdracht kunnen voortbrengen, er redenen zijn om aan te nemen dat de bovenbeschreven factoren en mechanismen niet willekeurig over gezinnen zijn verdeeld. In tegendeel: ons onderzoek suggereert dat bepaalde factoren mogelijk samenhangen met specifieke overdrachtsmechanismen, en vice versa. Wij zullen een eerste aanzet doen tot het ontwaren van deze patronen, aan de hand van een typologie met drie categorieën.

Drie patronen van intergenerationele overdracht

De factoren en mechanismen die uit ons onderzoek naar voren komen, kunnen grofweg worden verdeeld in drie overlappende overdrachtsclusters: (1) factoren en mechanismen in relatie tot de overdracht van (collectieve) trauma's; (2) factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen instabiele/criminogene milieus; (3) factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen stabiele/liefdevolle milieus.

In het eerste cluster van factoren en mechanismen staat de ervaring van collectief leed centraal. Gevoelens van slachtofferschap in de breedste zin van het woord domineren hier de radicale of extremistische gezinsideologie en de overdracht daarvan. Deze gevoelens kunnen voortkomen uit diverse gebeurtenissen, waaronder het hebben van een vluchtelingen- of migratieverleden, negatieve ervaringen met politie of justitie, sociale stigmatisering, of buitensluiting. Dat het gezin zich geen onderdeel voelt van de bredere maatschappij, ligt hier mogelijk anderszins aan intergenerationele overdracht ten grondslag. Zo zouden kinderen uit getraumatiseerde milieus al vroeg leren dat zij deel uitmaken van een gemeenschap die ernstig te lijden heeft onder de daden of attitudes van een kwade 'Ander' – wat intergenerationele overdracht aanwakkert.

Het tweede cluster omvat factoren en mechanismen die specifiek betrekking lijken te hebben op criminogene, instabiele of onveilige milieus. Gezinsleden zijn mogelijk betrokken bij criminaliteit of georganiseerd geweld, vertonen psychopathologische kenmerken, en/of hebben financiële problemen. Ook middelenmisbruik, huiselijk geweld en mishandeling zou in deze categorie voorkomen – evenals emotionele of fysieke verwaarlozing van kinderen. Zo zouden ouders een sterk onderscheid maken tussen goed en slecht gedrag, en zouden zij de gedachten van hun kinderen manipuleren met angstbeelden, verwachtingen, straffen en beloningen. Ondanks de lage emotionele betrokkenheid van deze ouders bij het leven van hun kinderen tonen kinderen zich echter loyaal naar het gezin, en hopen zij op goedkeuring door de ideologie zo secuur mogelijk op te volgen.

In het derde cluster staan niet instabiliteit en criminaliteit centraal, maar juist loyaliteit en betrokkenheid. Dit zijn de factoren en mechanismen die zich voordoen in liefdevolle, warme milieus. Van verwaarlozing of mishandeling lijkt hier geen sprake, en ook een slachtoffernarratief zou ontbreken. Ouders dragen hun denkbeelden over niet op basis van een vijandbeeld of op basis van traumatische ervaringen, maar omdat zij werkelijk geloven het beste met (de toekomst van) hun kroost voor te hebben,

zo blijkt uit ons onderzoek. Kinderen zouden zich op hun beurt niet of nauwelijks afzetten tegen deze denkbeelden. Zij laten zich juist kenmerken door veilige hechtingspatronen en een vertrouwensband met hun ouders.

Dit cluster vormt een interessante aanvulling op de bestaande kennis van radicalisering. Het staat haaks op de *'broken homes'*-these, welke veronderstelt dat radicalisering zich bij uitstek voordoet in gebroken of onveilige gezinnen (zie bijv. Gielen, 2018; Weenink, 2015). Onze studie suggereert juist dat ook gezonde en stabiele gezinssystemen in staat zijn extremistische kinderen voort te brengen middels intergenerationele overdracht – en dat het aandeel van de extremistische gezinnen waarin deze 'cluster drie'-dynamiek speelt, wellicht zelfs groter is dan men momenteel veronderstelt.

Implicaties voor interventies

Wanneer intergenerationele overdracht succesvol plaatsvindt, kan dit samenhangen met verschillende uitkomsten. De literatuur laat zien dat hoewel sommige kinderen inderdaad het gewelddadige pad kiezen – en zich bijvoorbeeld aansluiten bij een terroristische organisatie of uitreizen naar conflictgebieden – deze gedragscomponent vermoedelijk bij het merendeel ontbreekt. Voor hen bestaat de overname van de gezinsideologie primair uit een internalisering van de ouderlijke denkbeelden en bijvoorbeeld de normalisering van geweld. Dit sluit de mogelijkheid niet uit dat sommigen van hen in hun latere leven alsnog de noodzaak kunnen gaan voelen om deze denkbeelden op gewelddadige wijze tot uiting te brengen. Longitudinaal onderzoek hiernaar ontbreekt echter, waardoor hier zeker in de jihadistische context nog weinig over te zeggen valt. Ook op de groep kinderen die de extremistische ideologie van hun ouders geheel niet overnemen, heeft ons onderzoek helaas weinig zicht gekregen. Hier zijn in wetenschappelijke zin nauwelijks casussen van bekend – vermoedelijk zowel door de moeilijke bereikbaarheid van deze groep, als door een gebrek aan onderzoeks aandacht voor dit fenomeen.

Desondanks suggereert onze studie dat er manieren zijn om de gevolgen van intergenerationele overdracht te beïnvloeden, aan de hand van interventies. Zo wijst ons onderzoek op de beschermende kracht die uitgaat van niet-radicaliserende of-extremistische invloeden van buiten de gezinssfeer; het belang van alternatieve identiteitsvorming; en de rol van positieve *triggerevents* en van blootstelling aan mensen met andere leefwijzen of denkbeelden. Zowel in de geïncludeerde studies als in de gesprekken staat het niet-dwingende karakter van deze interventies echter centraal. De ideologische ommekeer van kinderen lijkt uiteindelijk gestoeld op een intrinsieke verandering, en niet op van rechtswege opgelegde maatregelen, zo blijkt. Door autoriteiten gelaste interventies, zoals detentie, uithuisplaatsing of een door de overheid gestimuleerde verhuizing naar een 'betere' wijk, lijken over het algemeen dan ook beperkt in hun effectiviteit wanneer zij op zichzelf staan.

Een tweede relevante invalshoek ten aanzien van interventies, welke zowel in de gesprekken als de bestudeerde literatuur naar voren is gekomen, heeft betrekking op het belang van een kinderbeschermingsperspectief bij het tegengaan van intergenerationele overdracht. Uiteindelijk moeten

interventies niet met het oogmerk van maatschappelijke cohesie of zelfs puur voor de nationale veiligheid worden opgelegd, maar vooral met het doel het welzijn van het kind in kwestie te beschermen, zo zeggen respondenten. De literatuur onderschrijft dit perspectief. Verschillende auteurs benadrukken het belang van terughoudendheid en voorzichtigheid in de toepassing van interventies – vooral met het oog op de risico's van stigmatisering en verdere uitsluiting van betreffende gezinnen (Ahdash, 2019; Bickerton, 2019).

Overheidsoptreden zou, wanneer het om de intergenerationele overdracht van extremisme gaat, bovendien niet enkel op jihadisme gericht moeten zijn, maar ook op andere voor kinderen schadelijke ideologieën. Niet in de laatste plaats omdat een focus op islamitisch-geïnspireerd extremisme moreel discutabel en mogelijk contraproductief zou zijn – maar ook gezien de grote overlap die tussen overdrachtpatronen van diverse radicale en extremistische denkbeelden bestaat. Zowel de literatuur als de interviews hebben aangetoond dat de manieren waarop denkbeelden binnen verschillende ideologische contexten van ouder op kind worden overgedragen, sterk op elkaar lijken. Uit bestaande kennis omtrent (interventies in) andersoortige isolationistische contexten, bijvoorbeeld in relatie tot gezinnen in sektes of in de georganiseerde criminaliteit, zou kunnen worden geput wanneer men extremistische overdracht als fenomeen wil begrijpen.

Tot slot

Het huidige onderzoek inventariseert en systematiseert de bestaande kennis over de aard en omvang van intergenerationele overdracht van jihadistische en extremistische ideologieën binnen de gezinscontext. Het laat zien dat er gegronde redenen zijn om de ontwikkeling van kinderen uit dergelijke gezinnen te blijven bestuderen. Zowel de literatuurstudie als de gesprekken met deskundigen suggereren dat ouders in sommige gevallen wel degelijk een actieve rol kunnen spelen in de radicalisering van hun kinderen.

De kanttekeningen die het merendeel van de radicaliseringsliteratuur ten deel valt, komt echter ook dit onderzoek toe. Zo ligt het zwaartepunt bij casussen waarin intergenerationele overdracht ernstige consequenties (zoals terrorisme) heeft gehad, en hebben wij slechts beperkt inzicht gekregen in de gevallen waarin deze gevolgen zijn uitgebleven. Bovendien bestudeert dit onderzoek bij uitstek de unidirectionele (ouder-kind) relatie, hoewel er gegronde redenen zijn om aan te nemen dat deze relatie in werkelijkheid complexer in elkaar zit. Het in dit rapport gehanteerde onderscheid tussen ouders als 'actieve radicaliseerders' en kinderen als 'passieve geradicaliseerden' is vanuit dat perspectief wellicht al te simplistisch en ontkent de rol die kinderen mogelijk zelfs zelf in hun radicaliseringsproces hebben (zie ook Qureshi, 2018; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018).

Tot slot dient er voorzichtig te worden omgesprongen met de vertaling van deze bevindingen naar casuïstiek of de beleidspraktijk. Zo moet men ervoor waken ouders al te snel in het verdomhoekje te stoppen wanneer hun kinderen (interesse in) extremistisch gedachtegoed vertonen. De constatering dat sommige ouders hun kinderen blootstellen aan extremistische ideologieën, mag voorts niet leiden

tot gedachtepolitie-praktijken of tot de criminalisering van de opvoedkeuzes die binnen individuele gezinnen worden gemaakt. Uiteindelijk gaat het vermoedelijk om een kleine minderheid van de gezinnen waarin ouders hun kinderen bewust richting extremisme duwen.

Summary

In 2019, the Dutch National Coordinator for Security and Counterterrorism (NCTV) warned in its fiftieth edition of the Terrorist Threat Assessment (DTN) of the potential danger posed by children growing up in a jihadist environment (NCTV, 2019). The idea was that children from families in which at least one parent adheres to a jihadist ideology, might adopt this ideology in the longer term. The aim of this report is therefore to gain more insight into the current knowledge about processes of intergenerational transmission of jihadist and extremist ideologies more generally, within a family context. As such, this exploratory study focuses on the following research question: What is known about the nature and extent of the intergenerational transmission of jihadism and other extremist ideologies? First, we will look at what is known about the prevalence of intergenerational transmission of such belief systems. In addition, we will examine the mechanisms underlying the transmission process; the protective and reinforcing factors associated with it; and their long-term consequences. Finally, we will consider the options for interventions to counter the intergenerational transmission of jihadist and broader extremist ideas within a family context.

Methods

The current study is based on a systematic literature review and a series of qualitative interviews. In the literature study, we did not only look at the (rather scarce) empirical literature on the transmission of jihadist ideas, but also at empirical studies on the transmission of extremism or radicalism more generally, as well as on sectarianism. At first, our literature search yielded over 40.000 studies of potential relevance. We ultimately selected 58 (mainly qualitative) studies that specifically dealt with ideological transmission from parent to child. Of these studies, 34 studies related to the transmission of Islamic-inspired radicalism and extremism, and 24 related to the transmission of other ideologies, including sectarianism, and leftwing- and rightwing-radicalism or -extremism. We supplemented the literature study with interviews with a total of 19 respondents – consisting of Dutch academic experts (N = 4); international academic experts (N = 5); and Dutch practitioners (N = 10). The interviews have been transcribed *ad verbatim* and coded with a deductive (thematic) approach.

Results

Prevalence of intergenerational transmission

On the basis of the literature study, few firm conclusions can be drawn about the prevalence of the intergenerational transmission of jihadist and extremist ideas. The included studies that examined this

aspect have mostly been conducted in non-Western contexts – so these findings cannot directly be translated to the West-European situation. In addition, regarding the interviews with experts and practitioners, many find it difficult identify the families where such transmission occurs. Jihadists are generally not keen on being in the spotlight, a limited willingness among professionals to report or engage with these families, as well as ethical and legal obstacles, also make it difficult to estimate the scope of this phenomenon. Despite these limitations, almost all case experts indicate that they are familiar with one or more cases in which parents presumably played a stimulating role in the jihadist radicalization of their children. The academic experts we have spoken to, also consider it very likely that intergenerational transmission does indeed take place within extremist environments – based on their knowledge of radicalization processes and intergenerational transmission in general.

Mechanisms underlying intergenerational transmission

Our literature review has resulted in a conceptual model of the intergenerational transmission of extremist ideologies – of which the relevance has been confirmed in interviews with experts and practitioners. In this model, the family system, consisting of parents and their children, takes central stage. The dynamics with which parents influence their children in their ideological development, is then the result of various mechanisms – in which parents can take on both active and passive roles. In our study, we divided these mechanisms into five overlapping categories, at the discursive, socio-spatial, temporal, moral-educational and symbolic level.

1. *Discursive mechanisms* concern the verbal interactions between parent and child, through which children learn to interpret the world around them. This includes, for example, mechanisms of ‘othering’; employing a black and white world view; the use of victim narratives; an emphasis on the legitimacy of violence; and references to extremist or radical ancestors in the family lineage.
2. *Socio-spatial mechanisms* are about participation in social gatherings where children get the family ideology confirmed. Here, transmission is the result of parents keeping their children away from situations where they might come into contact with dissenters. Instead, these children are introduced to alternative social circles where they are exposed, often playfully, to the ‘right’ ideas. Socio-spatial transmission takes place, for example, by allowing children to participate in ideological youth movements; by having them perform small tasks with the parental network; by taking them to important ideological gatherings; or even by moving places for the sake of the family ideology. Experts and practitioners also point out the relevance of illegal ‘garage gatherings’ and emphasize that socio-spatial contact with like-minded people often also takes place within the online sphere.
3. *Temporal mechanisms* are about the ways in which parents strive for continuity in their ideological influence. Temporal forms of transmission are reflected in, among others, home

schooling and school selection; partner and friend group selection; media selection; and social control originating from the parental network. In this regard, the interviews also point to the importance of jihadist nanny-networks, and the employment of strict parental control over the movements of their children outside the family home, via telephone and social media.

4. *Moral-educational mechanisms* are the morality-based mechanisms through which parents (try to) influence their children's actions and enforce their adherence to the family ideology. It takes the shape of rewards and penalties; expressing expectations and encouragements; and instilling existential fear in children. The fact that parents may serve as a role model for their children, can also be considered a moral-educational mechanism.
5. *Symbolic mechanisms* consider the use of symbols and/or rituals that are characteristic of the family ideology at hand. In an extremist context, such transfer takes place, for example, through the use of attributes, home decoration, costumes and toys that emphasize (elements of) the family ideology.

Reinforcing and protective factors of intergenerational transmission

Transmission processes are further influenced by reinforcing and protective factors. The literature and interviews show that these factors can take place at the family level, the community level, and the level of individual children. For example, in childhood, factors such as gender, age, and cognitive abilities might influence the extent to which intergenerational transmission takes place. At a family level, processes of transmission can be related to, among others, experiences of trauma and victimization, delinquency or a refugee or migration background among parents. Finally, community-level factors such as stigmatization, discrimination and exclusion of the jihadist community as a whole might promote intergenerational transmission by reinforcing an us-them-mindset and feelings of victimization.

Our study further shows that while various types of family systems can generate processes of intergenerational transmission, there are reasons to believe that the factors and mechanisms described above are not randomly distributed among families. On the contrary, our research suggests that certain risk factors may be associated with specific transmission mechanisms, and vice versa. Moreover, potential trends can also be discerned for the risk factors. We will make a first step towards identifying these patterns, on the basis of a typology with three categories.

Three patterns of intergenerational transmission

The factors and mechanisms that emerged from the literature and the interviews can be roughly divided into three clusters: (1) factors and mechanisms in relation to the transfer of (collective) trauma; (2) factors and mechanisms related to transmission within unstable / criminogenic environments; (3) factors and mechanisms related to transmission within stable / loving environments.

In the first cluster of factors and mechanisms, a collective experience of suffering takes central stage. Here, feelings of victimization dominate the radical or extremist family ideology and its transmission. These feelings might stem from having a refugee status or a history of migration, but could also arise from negative experiences with the police or judicial authorities, social stigmatization or exclusion. The fact that the family does not feel part of the society at large underlies this type of transmission: children learn early on that they are part of a community that is severely affected by the acts or attitudes of an evil 'Other' – which subsequently fuels intergenerational transmission.

The second cluster includes factors and mechanisms that appear to be specifically related to criminogenic, unstable or unsafe environments. Family members may be involved in crime or organized violence, suffer from psychopathology, and/or struggle financially. Substance abuse, domestic violence and emotional or physical abuse also appear in this category – as well as possible neglect. Here, parents strongly differentiate between good and bad behavior, and manipulate their children's thoughts with images of fear, expectations, punishments, and rewards. Despite the low emotional involvement of these parents in the lives of their children, children show themselves loyal to their parents and hope that closely following the family ideology will bring them the validation that they long for.

The third cluster shows an entirely opposite dynamic. It concerns processes of intergenerational transmission occurring in loving and warm family environments. Signs of neglect or abuse are absent, and so is the use of victim narratives. Parents convey their ideas not merely on the basis of an enemy image or their own traumatic experiences, but because they truly want the best for their offspring. Children, in turn, would hardly, if at all, oppose these ideas. On the contrary, they are characterized by secure attachment patterns and a relationship of trust with their parents.

This third cluster is an interesting addition to the existing knowledge of radicalization, and is at odds with the 'broken homes'-thesis that prevails in radicalization studies (see, for example, Gielen, 2018; Weenink, 2015). It shows that even healthy and stable family systems are capable of producing extremist children through processes of intergenerational transmission – and that the share of extremist families in which this 'cluster three'-dynamic is at play, may be even greater than is currently assumed.

Implications for interventions

Intergenerational transmission can eventually lead to different outcomes or pathways. The literature shows that while some children do indeed choose the violent path – and, for example, join a terrorist organization or travel to conflict areas – this behavioral component is lacking in many. For them, the adoption of family ideology primarily consists of an internalization of parental ideas and, for example, the normalization of violence. This does not preclude the possibility that some of them may still feel the need to turn to violence later in life. However, since longitudinal research in this field is mostly lacking, little can be concluded in this regard. Unfortunately, our study also gained little insight into the children

who *do not* adopt the extremist ideology of their parents– as hardly any cases of this sort have previously been described or studied.

Nevertheless, our study suggests that there are ways to limit the negative consequences of these processes of intergenerational transmission, by means of interventions. For example, our findings point to the protective power that comes from non-radical or extremist influences from outside the family sphere; the importance of alternative identity formation; and the role of positive trigger events and exposure to people with different lifestyles or opinions. Yet, the non-coercive nature of these interventions is key, according to both the included studies and the interviews. The ideological reversal of children from these family backgrounds is ultimately based on an intrinsic change, and not on judicial countermeasures, as it turns out. Interventions ordered by authorities, such as detention and care orders generally appear to be limited in their effectiveness.

A second relevant angle with regard to interventions, which has emerged in both the interviews and the included literature, relates to the importance of a child protection perspective in combating intergenerational transmission. Ultimately, interventions should not be imposed with the aim of enhancing social cohesion or even purely for national security purposes, but mainly with the aim of protecting the well-being of the children at hand, according to experts. The literature supports this perspective. Several authors plead for caution in the application of interventions – especially in light of the risks of stigmatization and further exclusion of affected families (Ahdash, 2019; Bickerton, 2019).

Moreover, measures to prevent or counter intergenerational transmission should not only focus on jihadism, but also on other ideologies harmful to children. First and foremost because a focus on Islamic-inspired extremism would be morally debatable and potentially counterproductive – but also given the overlap that exists between transmission patterns of various radical and extremist ideas. Both the literature and the interviews suggest that there are profound similarities in the ways ideas are passed on from parent to child and the factors associated with this, across different contexts. Existing knowledge about (interventions in) other types isolationist communities, for example in relation to families in sects or in organized crime, could be used as a starting point when it comes to understanding extremist transmission within families as a phenomenon.

Concluding

The current report provides an overview of existing knowledge regarding the nature and extent of the intergenerational transmission of jihadist and extremist ideologies within a family context. It shows that there are valid reasons for continuing to study the development of children from such families. Both the systematic literature review and our interviews with academic experts and practitioners suggest that in some cases parents can indeed play an active role in the radicalization of their children.

Regardless, the critiques that have been directed at radicalization literature at large, also apply to this study. For example, the focus is on cases in which intergenerational transfer has had serious

consequences (such as terrorism), and we have only gained limited insight into the cases in which these consequences have not occurred. Moreover, this study is predominantly occupied with the unidirectional (parent-child) relationship, although there are good reasons to believe that this relationship much more complex in reality. The distinction used in this report between parents as ‘active radicalizers’ and children as ‘passively radicalized’ is perhaps all too simplistic, as it denies the role that children themselves may have in their radicalization process (see also Qureshi, 2018; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018).

Moreover, one should take caution when applying these findings to case study or policy practice. It is crucial not to immediately guilt parents when their children show an interest in extremist ideas. Furthermore, the observation that some parents expose their children to extremist ideologies should not lead to thought-police practices or to the criminalization of parenting decisions made within individual families. Ultimately, it is probably only a small minority of families in which parents consciously push their children towards extremism.

Dankwoord

Wij willen allereerst onze dank uitspreken aan alle onderzoekers en wetenschappers die zich de afgelopen decennia in het thema intergenerationele overdracht hebben verdiept. Zonder deze kennis en inzichten zou dit rapport er nooit zijn geweest. Het is echter door de betrokkenheid, openheid en het vertrouwen van onze respondenten, dat wij in ons onderzoek specifiek ook naar de Nederlandse context hebben kunnen kijken. Door de oprechte interesse en belangstelling van casusdeskundigen en experts heeft het rapport een diepgang gekregen die voor een systematische literatuurstudie ongewoon is. Daar zijn wij hen buitengewoon dankbaar voor.

Daarnaast erkennen we de waardevolle input en feedback van onze collega's van de Universiteit Leiden. We willen onder andere Anne-Laura van Harmelen, Dilara Günes en Chiara Barbeschi bedanken voor hun hulp en ondersteuning. Ook alle andere collega's bij het Institute of Security and Global Affairs willen wij bedanken voor het meedenken en voor het bieden van een objectieve blik waar nodig.

Tot slot gaat onze dank uit naar het WODC en de leden van de door hen ingestelde begeleidingscommissie. De commissieleden hebben veel tijd en energie besteed aan het veelvuldig doornemen van de concepthoofdstukken. Zij hebben ons gedurende het gehele proces voorzien van nuttige feedback. Hun professionele bijdragen, vanuit hun expertise in diverse disciplines, zijn voor ons van grote waarde geweest.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Summary	10
Dankwoord	16
Afkortingenlijst	20
1. Inleiding	21
<i>Eerder onderzoek naar intergenerationele overdracht in het algemeen</i>	22
<i>Eerder onderzoek naar de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed</i>	23
<i>Doel- en vraagstelling van het huidige onderzoek</i>	25
<i>Afbakening van het onderzoeksonderwerp</i>	26
2. Methodologie	31
2.1 Systematische literatuurstudie	31
<i>Databronnen</i>	35
<i>Studieselectie</i>	36
<i>Dataextractie</i>	37
2.2 Interviews	39
<i>Werving en selectie van respondenten</i>	39
<i>Achtergrond van geselecteerde respondenten</i>	40
<i>Topiclijst</i>	41
<i>Codering van de gesprekken en interviews</i>	42
<i>Analyse van de interviews</i>	44
3. Kwalitatieve resultaten literatuurstudie	45
3.1 Mechanismen van intergenerationele overdracht	47
<i>Discursieve mechanismen</i>	48
<i>Socio-spatiale mechanismen</i>	50
<i>Temporele mechanismen</i>	53
<i>Moreel-educatieve mechanismen</i>	55
<i>Symbolische mechanismen</i>	57
3.2 Versterkende en beschermende factoren	59
<i>Factoren op gezinsniveau</i>	60
<i>Factoren in de kindertijd</i>	62
3.3 Gevolgen, consequenties en interventies	68
<i>Gevolgen op de langere termijn</i>	69
<i>Interventies</i>	71

3.4 Tussentijdse conclusie	74
4. Kwantitatieve resultaten literatuurstudie	76
4.1 Prevalentie van intergenerationele overdracht	77
4.2 Mechanismen van intergenerationele overdracht	79
4.3 Versterkende en beschermende factoren	80
4.4 Gevolgen, consequenties en interventies	82
4.5 Tussentijdse conclusie	82
5. Interviewresultaten	84
5.1 Perceptie en prevalentie van intergenerationele overdracht	85
5.2 Mechanismen van intergenerationele overdracht	88
<i>Discursieve mechanismen</i>	91
<i>Socio-spatiale mechanismen</i>	92
<i>Temporele mechanismen</i>	92
<i>Moreel-educatieve mechanismen</i>	96
<i>Symbolische mechanismen</i>	97
5.3 Versterkende en beschermende factoren	98
<i>Factoren op gezinsniveau</i>	100
<i>Risicofactoren op kindniveau</i>	104
<i>Factoren op maatschappelijk niveau</i>	107
5.4 Gevolgen, consequenties en interventies	108
<i>Gevolgen op de langere termijn</i>	108
<i>Interventies op kindniveau</i>	111
<i>Interventies op gezinsniveau</i>	113
<i>Interventies op gemeenschapsniveau</i>	115
<i>Dilemma's bij overheidsinterventies</i>	116
5.5 Tussentijdse conclusie	120
6. Discussie en Conclusie	121
6.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen	122
6.2 Discussie: theoretische duiding van de bevindingen	128
<i>Duiding aan de hand van literatuur over intergenerationele overdracht</i>	128
<i>Duiding aan de hand van de radicaliseringsliteratuur</i>	130
6.3 Implicaties voor interventies	132
<i>Intergenerationele overdracht en deradicalisering</i>	132
<i>Naar een kindbeschermingsperspectief</i>	133
6.4 Kanttekeningen en aanbevelingen voor vervolgonderzoek	135
<i>Theoretische overwegingen</i>	135

<i>Methodologische overwegingen</i>	138
6.5 Tot slot	140
Bibliografie	141
Bijlagen	156
<i>Bijlage 1. Overzicht geïnccludeerde studies</i>	156
<i>Bijlage 2: Schematische weergave studietoeselectie</i>	162
<i>Bijlage 3: Topiclijst interviews</i>	163
<i>Bijlage 4. Overzicht kwantitatieve resultaten</i>	164
<i>Bijlage 5. Risk of Bias-beoordeling (RoBans)</i>	167
<i>Bijlage 6. Overzicht gesproken respondenten</i>	168

Afkortingenlijst

AHCI	Arts & Humanities Citation Index (Web of Science)
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
DHKP/C	Devrimci Halk Kurtulus Partisi/Cephe
ERIC	Education Resources Information Center
ETA	Euskadi Ta Askatasuna
IGO	Intergenerationele overdracht
IRA	Irish Republican Army
IS	Islamitische Staat
JI	Jemaah Islamiyah
LSE	Landelijk Steunpunt Extremisme
NCTV	Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid
PKK	Partiya Karkeren Kurdistan
PRISMA	Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses
RAF	Rote Armee Fraktion
RvdK	Raad voor de Kinderbescherming
SES	Sociaal-economische status
SSCI	Social Sciences Citation Index (Web of Science)
TA	Terroristenafdeling (Penitenciaire Inrichting)
UDA	Ulster Defence Association

1. Inleiding

Op zondagmorgen 13 mei 2018 werd de Indonesische stad Surabaya opgeschrikt door een reeks bomaanslagen op drie kerken (NOS, 2018; Beech & Suhartono, 2018). Hierbij vielen tientallen gewonden en kwamen 13 mensen om het leven. De zelfmoordaanslagen werden gepleegd door één gezin - een vader en moeder, twee jongens (18 en 15 jaar) en twee meisjes (12 en 9 jaar). Niet veel later volgde nog een explosie, in een huis net buiten de stad. Een tweede gezin bleek zich op die plek voor te bereiden op een aanslag maar kwam om het leven toen hun zelfgemaakte bom te vroeg afging. De volgende dag werd toch nog een aanslag gepleegd. Een derde gezin was met motoren naar het politiebureau van Surabaya gereden en blies zichzelf daar op – alleen de achtjarige dochter overleefde het. De drie gezinnen bleken een jihadistisch motief te hebben.

De afgelopen jaren zijn er in binnen- en buitenland toegenomen zorgen om kinderen die opgroeien in jihadistische gezinnen (Jansen & Verdegaa, 2019; Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid [NCTV], 2019). Naar schatting zijn er in Nederland enkele honderden jihadistische echtparen en tientallen gezinnen waarvan ten minste één ouder het jihadistisch gedachtegoed aanhangt (NCTV, 2019). De NCTV waarschuwt dat de kinderen die uit deze relaties voortkomen hoogstwaarschijnlijk zullen opgroeien in een jihadistisch milieu en daarmee mogelijk op latere leeftijd een dreiging voor de nationale veiligheid kunnen gaan vormen. Ook in wetenschappelijk onderzoek wordt steeds meer stilgestaan bij de mogelijk negatieve invloed die extremistische familieleden kunnen hebben op hun kinderen (Bergema & Van San, 2019; Duriez & Soenens, 2009; Hafez, 2016; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018). De mate waarin en wijze waarop jihadistische ouders hun kinderen direct dan wel indirect beïnvloeden in hun ideologische ontwikkeling, blijft in deze studies echter onderbelicht. In een eerdere studie naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen, wezen wij onder meer op de mogelijkheid van intergenerationele overdracht – dat wil zeggen: de socialisering van kinderen in het jihadisme via de radicale en extremistische idealen van hun ouders. Eén van de conclusies was dat we in de toekomst waarschijnlijk meer voorbeelden zouden gaan zien van intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed binnen families en dat het fenomeen daarom in de komende jaren meer aandacht verdient (Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018).

Dit huidige onderzoek geeft op basis van een systematische analyse van de bestaande literatuur en gesprekken met experts en praktijkdeskundigen meer inzicht in het fenomeen en de aard van intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext. Naar onze ervaring is de kennis over intergenerationele overdracht van radicale en extremistische ideeën in het algemeen, en van jihadistisch gedachtegoed in het bijzonder, gefragmenteerd en veelal anekdotisch van aard. De inzichten die zijn verworven vanuit verschillende disciplines en binnen single-casestudies worden slechts beperkt bij elkaar gebracht. In dit onderzoek belichten we de state-of-the-art van het

onderzoek naar intergenerationele overdracht. Daarbij trachten wij licht te werpen op de mechanismen die een rol kunnen spelen bij intergenerationele overdracht van extremistisch gedachtegoed in het algemeen en jihadistisch gedachtegoed in het bijzonder. Het draait ons daarbij niet enkel om het beter inzichtelijk te maken hoe ouders hun kinderen voeden met extremistische gedachten en de wijze waarop dit gedachtegoed vervolgens postvat. Wij richten ons ook expliciet op die gevallen waarin kinderen niet (langer) ontvankelijk blijken voor deze ouderlijke invloed, en de factoren die deze weerbaarheid of ‘resilience’ stimuleren.

Eerder onderzoek naar intergenerationele overdracht in het algemeen

Intergenerationele overdracht gaat over de transmissie van diverse gedachten en gedragingen van ouder op kind (Lochner, 2008). Het concept wordt gebruikt in diverse onderzoeksvelden en in een breed scala aan onderzoeksthema's. Zo is er de afgelopen decennia onder andere gekeken naar de invloed van ouders op kinderen ten aanzien van echtscheidingen (Amato, 1996), partnergeweld (Ehrensaft e.a., 2003), inkomen (Behrman & Taubman, 1976), vrijwilligerswerk (Bekkers, 2007), gezondheid (Wickrama e.a., 2009), opleidingsniveau (Lochner, 2008), kindermishandeling (Madigan e.a., 2019), en diverse vormen van deviant gedrag (Bersani & Pittman, 2019; Kaplan & Tolle Jr., 2006; Van de Weijer, 2014; Van de Weijer, Bijleveld & Blokland, 2014). Het betreft een concept dat disciplines overstijgt en wordt gebruikt in onder meer de pedagogiek, sociologie, geschiedenis, criminologie, filosofie en theologie.

Uit de literatuur blijkt dat intergenerationele overdracht zich op verschillende manieren kan manifesteren en zowel in positieve als negatieve gedragingen uit kan werken. Zo zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat ouders attitudes, zoals de bereidwilligheid om anderen te vertrouwen, kunnen doorgeven (Dohmen e.a., 2012). Tegelijkertijd kan een ontwrichte levensloop van ouders, door bijvoorbeeld het gebruik van drugs of seksueel misbruik, een grote impact hebben op de ontwikkeling van (antisociaal) gedrag van hun kind (zie bijvoorbeeld Thornberry, Freeman-Gallant & Lovegrove, 2009). Ook kunnen levensloopgebeurtenissen op zichzelf generaties lang doorwerken en de effecten ervan worden doorgegeven, zoals bijvoorbeeld trauma's (Lev-Wiesel, 2007).

Deze studie zal zich primair richten op de intergenerationele overdracht van jihadistisch en ander extremistisch gedachtegoed. Relevant in dit kader is dat er binnen de criminologie ruimschoots onderzoek is gedaan naar het overdragen van antisociaal gedrag, crimineel gedrag en gewelddadig gedrag (zie bijvoorbeeld Van de Weijer, Bijleveld & Blokland, 2014). Hier wordt intergenerationele overdracht vaak beschouwd als een mogelijke causale verklaring voor crimineel gedrag. Resultaten van empirische internationale en Nederlandse studies bevestigen de invloed die eerdere generaties kunnen hebben op de manifestatie van crimineel gedrag in jongere generaties (Van de Weijer & Spapens, 2019; Thornberry e.a., 2003; Farrington, Ttofi & Crago, 2017; Rowe & Farrington, 1997; Van der Rakt,

Nieuwbeerta & Apel, 2009; Van der Rakt, Nieuwbeerta & Graaf, 2008). Veel van deze studies beperken zich echter tot het ontwaren van samenhang tussen eigenschappen van ouder en kind, en richten zich minder op de *mechanismen* die deze overeenkomsten veroorzaken. In navolging van eerder onderzoek (Auty, Farrington & Coid, 2017) zullen wij ons in deze studie juist verder concentreren op deze mechanismen, zoals bijvoorbeeld *social learning* en opvoeding (Auty, Farrington & Coid, 2017), om het fenomeen van overdracht beter te kunnen begrijpen.

In zijn review van bestaande literatuur over de relatie tussen familiefactoren en het ontstaan van crimineel gedrag onder kinderen, doet Farrington (2011) een aantal relevante observaties over de manier waarop overdracht van criminaliteit binnen de gezinscontext plaats kan vinden. Een voorbeeld is de kans dat kinderen te maken krijgen met dezelfde risicofactoren als hun ouders – zoals een achtergestelde buurt. Overdracht kan echter ook meer direct plaatsvinden, bijvoorbeeld doordat kinderen het gedrag van hun ouders kopiëren. Daarnaast is vanuit familiestudies en politicologische benaderingen al het een en ander bekend over de invloed van familiestructuur op de intergenerationele overdracht van gender ideologie (Carlson & Knoester, 2011), en de relatie tussen opvoedingsstijl en politieke ideologie (Murray & Mulvaney, 2012) – wat suggereert dat ouders ook in de ontwikkeling van andere ideologieën, waaronder radicale en extremistische denkbeelden, een mogelijkere rol spelen.

De huidige kennis omtrent de intergenerationele overdracht van extremistisch en jihadistisch gedachtegoed is tot op heden echter nog nauwelijks systematisch beschreven. Desondanks zijn er redenen om te veronderstellen dat de overdrachtpatronen binnen gezinnen van extremistische en jihadistische ouders verschillen van ‘reguliere’ ouder-op-kind-overdrachtsmechanismen van politieke en religieuze denkbeelden. Zo zetten extremistische individuen zich af tegen de overgrote maatschappelijke mainstream die hun denkbeelden *niet* steunt, en plaatsen zij zichzelf zodoende welbewust in een niche (Bötticher, 2017; Schmid, 2013) – waarbij een ‘wij-zij’-denken inherent onderdeel vormt van betreffend gedachtegoed (Richards, 2017). Met andere woorden: hun ideologieën zijn in een Westerse context vaak niet sociaal-geaccepteerd, en kinderen uit deze gezinnen groeien op in een samenleving waarin dit hen al op jonge leeftijd duidelijk zal worden gemaakt. Dit doet suggereren dat de mate van overdracht binnen extremistische gezinnen in aard en omvang verschilt van kinderen die in gezinnen opgroeien wiens denkbeelden wel binnen de standaard religieuze en politieke kaders vallen. Ouders zouden zich actiever voor de ideologische overdracht van deze niet-sociaalgeaccepteerde denkbeelden in moeten zetten, teneinde tegenwicht te kunnen bieden aan de hoge mate van ‘tegengeluid’ die in de buitenwereld te horen is. Tenslotte is ook de zelfverkozen sociaal-maatschappelijke isolatie waarin deze families zich veelal begeven (zie Bötticher, 2017), een reden om te veronderstellen dat de invloed van de gezinscontext in deze gevallen sterker is dan voor andere gezinnen geldt.

Eerder onderzoek naar de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed

Zoals uit de vorige paragraaf blijkt, is er de afgelopen jaren veel aandacht geweest voor intergenerationele overdracht en haar mogelijke manifestaties, maar zelden is er structureel gekeken naar de heersende wetenschappelijk inzichten op het gebied van jihadisme. Hierdoor bestaan er nog (te) veel wetenschappelijke- en beleidsvragen omtrent dit fenomeen. Eén van de redenen voor deze empirische lacunes is dat hoewel home-grown jihadisme op zichzelf geen nieuw fenomeen is, dit pas het afgelopen decennium, met de opkomst van Islamitische Staat, grootschalige aandacht van wetenschappers en beleidsmakers heeft gekregen. Hierbij is veelal van een veiligheidsoogpunt naar dit fenomeen gekeken – zonder integratie van overige relevante disciplines, zoals pedagogiek of (gezins)psychologie. Daarbij blijken gezinnen met jihadistische sympathieën voorts moeilijk bereikbaar voor wetenschappers – wat een dergelijke verkenning vermoedelijk heeft tegengewerkt. Om desondanks licht te kunnen werpen op de mechanismen die in deze populatie kunnen optreden, zal deze studie daarom een bredere blik op de bestaande wetenschappelijke literatuur schetsen. Hierbij wordt geput uit de literatuur van politicologie, theologie, en bestaande kennis over extremisme en terrorisme. Enkele van deze studies hebben reeds eerder voorzichtig gesuggereerd dat radicaal en extremistisch gedachtegoed in potentie intergenerationeel kan worden overgedragen (Duriez & Soenens, 2009; Lee & Knott, 2017; Scremin, 2020; Siedler, 2011). Ter illustratie: in een kwalitatief onderzoek van Blee (1996) naar de levensverhalen van 34 vrouwen in extreemrechtse groepen, gaf ongeveer een derde van de vrouwelijke respondenten aan dat zij door familieleden zijn overtuigd om lid te worden van een neonazistische organisatie, zoals de Ku Klux Klan. Ook relevant in deze context is onderzoek door Epstein (2007), die aan de hand van een economische analyse laat zien dat ouders geneigd zijn een extremere versie van hun religieuze en sociale overtuigingen op hun kinderen over te dragen, om het behoud ervan veilig te stellen.

In eerder onderzoek stonden we bovendien reeds stil bij de noodzaak aan verder onderzoek naar de intergenerationele overdracht van extremistische gedragingen binnen Nederlandse families, omdat dit één van de mogelijke manieren is waarop ouders een negatieve rol kunnen spelen bij de radicalisering van hun kind (Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018). Dit onderschrijft het belang van een systematische analyse, die de kennis over de rol van ouders in het overdragen van dergelijk gedachtegoed samenvoegt. Daarom zullen we in deze studie stilstaan bij de mechanismen, onderliggende factoren en lange termijn gevolgen die geassocieerd worden met de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed. We zijn hierbij voorts specifiek geïnteresseerd in de weerbaarheid van kinderen uit jihadistische en islamitisch-extremistische gezinnen, die ervoor kiezen het gedachtegoed van hun ouders niet over te nemen. Deze studie zal zodoende voortborduren op onderzoek naar de veerkracht van jongeren en de interventies die deze veerkracht versterken om daarmee (de effecten van) ongunstige levensomstandigheden, psychologische problemen en traumatische ervaringen tegen te gaan (zie bijvoorbeeld Van Harmelen, 2017; Khanlou & Wray, 2014; Ungar, 2005).

Zoals uit het voorgaande is gebleken dat de intergenerationele overdracht van extremistisch en jihadistische ideologieën tot op heden nog niet systematisch is geanalyseerd. Met het huidige onderzoek beogen wij deze lacune deels te vullen. Dit brengt ons bij de opzet van het huidige onderzoeksproject.

Doel- en vraagstelling van het huidige onderzoek

Doel van het huidige onderzoek is het gesystematiseerd bundelen van bestaande inzichten in het fenomeen van intergenerationele overdracht van jihadistisch en ander extremistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext. Dit onderzoek inventariseert de *state-of-the-art* van de empirische literatuur betreffende intergenerationele overdracht van jihadistisch (en overig extremistisch) gedachtegoed – wat weten we en wat weten we nog niet? In dit onderzoek zullen wij ons specifiek focussen op de volgende onderzoeksvraag: Wat is er bekend over de aard en omvang van intergenerationele overdracht van jihadisme en andere vormen van extremistisch gedachtegoed? In de beantwoording van deze vraag maken we gebruik van vier deelvragen:

1. In welke mate is er in het algemeen sprake van de intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed? Wat is de prevalentie hiervan?
2. Hoe kan de intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed worden verklaard? Welke mechanismen spelen hierbij een rol?
3. Onder welke omstandigheden is intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed in meer of in mindere mate het geval? Oftewel: wat zijn de risicofactoren en beschermende factoren die hier al dan niet aan bijdragen?
4. Wat zijn de langetermijngevolgen van een succesvolle overdracht, op individueel niveau, groepsniveau en maatschappelijk niveau? Met welke interventies kunnen deze gevolgen en/of intergenerationele overdracht in zijn algemeenheid worden tegengegaan?

We beogen deze onderzoeksvragen te beantwoorden aan de hand van een systematische literatuurstudie met een analyse van bestaande empirische bevindingen. Deze is aangevuld met gesprekken en interviews met wetenschappelijke experts en professionals met praktijkervaring op dit gebied. De insteek van het onderzoek is om een zo breed mogelijk beeld te scheppen van huidige kennis over dit onderwerp. Het onderzoek benadert dit onderwerp daarom op multidisciplinaire wijze, waarbij zowel nationale als internationale empirische literatuur uit verschillende wetenschapsdomeinen is geraadpleegd, en waarbij interviews zijn afgenomen met deskundigen met verschillende achtergronden. De precieze invulling en uitvoering hiervan zal in het hoofdstuk ‘Methodologie’ verder worden besproken.

Afbakening van het onderzoeksonderwerp

Onze initiële ambitie was om in de literatuurstudie enkel empirisch onderzoek naar intergenerationele overdracht van jihadistische gedachtegoed te includeren. Een eerste scan van de literatuur liet echter zien dat nog relatief weinig over dit onderwerp is gepubliceerd. Om toch een beeld te kunnen schetsen van de bestaande empirische kennis op dit gebied, zijn in deze studie ook bredere inzichten over vergelijkbare ideologieën meegenomen – specifiek over breder (politiek en/of religieus) extremistisch gedachtegoed en over radicale groepsideologieën (zoals fundamentalistisch en sektarisch gedachtegoed).

De inclusie van radicale ideologieën is op twee manieren te verantwoorden. In de eerste plaats zijn radicalisme en extremisme – hoewel zelden causaal gerelateerd (zie Awan, Spiller, & Whiting, 2019; McCauley & Moskalenko, 2017) – wel verwant in hun strijd tegen de ideologische status quo (Bötticher, 2017). Immers, zowel radicalen als extremisten *‘follow and advocate an abstract ideal or set of principles that is more or less highly contested’* (Dahms, 2020, p. 134). Extremisten gaan hierin, door hun acceptatie van geweld, echter verder dan dat voor radicalen geldt – waardoor deze laatste als mildere variant de eerstgenoemde categorie kan worden beschouwd (Brunt, Murphy & Zedginidze, 2017; De Graaf, 2018). Hiermee is niet gezegd dat alle radicalen zich noodzakelijkerwijs tot extremisten ontwikkelen – en evenmin dat alle extremisten een radicale fase hebben doorgemaakt. Radicalisering is immers geenszins een lineair proces, maar een dynamische ontwikkeling waarin verschillende *‘pathways’* mogelijk zijn (zie bijv. Simi & Windisch, 2020).

In de tweede plaats doet de non-conformistische aard van radicale ideologieën, evenals de veelal sociaalmaatschappelijk geïsoleerde context waarin deze zich manifesteren, suggereren dat familieleden, specifiek ouderfiguren, een mogelijkerwijs relevante rol spelen in de overdracht van dergelijk gedachtegoed, gelijk aan de overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed. Zodoende wordt deze categorie gebruikt om het gebrek aan studies over intergenerationele overdracht van voorgenoemde twee ideologische stromingen te ondervangen.

Wij erkennen echter dat de ideologieën en de overige concepten die in dit onderzoek centraal staan, geen eenduidige definities kennen. In dit onderzoek zal daarom in eerste instantie worden afgegaan op de terminologie die in de geselecteerde literatuur wordt gehanteerd. Met andere woorden: indien een geïncludeerde studie naar de ideologie in kwestie verwijst als ‘radicaal’, ‘jihadistisch’ of ‘extremistisch’, zal deze categorisering als zodanig worden overgenomen. Van nadere toetsing van deze categorisering zal geen sprake zijn, tenzij daar zwaarwegende bezwaren tegen bestaan (zoals een overduidelijk incorrecte toepassing van één van deze concepten). Desondanks zijn er ook situaties denkbaar waarbij de auteurs van desbetreffende studie de bestudeerde populatie niet direct van een dergelijk ‘label’ hebben voorzien. In die gevallen zullen de ideologische stromingen en/of de

onderzochte populaties op basis van hun karakteristieken nader moeten worden getypeerd, wat specifieke definiëring en afbakening van de gehanteerde terminologie wenselijk maakt. Zes kernbegrippen die in deze context verdere toelichting behoeven zijn: ‘ideologie’, ‘radicalisme’, ‘extremisme’, ‘jihadisme’, ‘generatie’, ‘intergenerationele overdracht’ en ‘weerbaarheid’. Aangezien dit de kernbegrippen zijn op basis waarvan wij onze literatuur hebben geselecteerd, zullen wij hieronder kort stilstaan bij de strekking van deze concepten.

In zijn standaardwerk *Political Ideologies* (2017) definieert Andrew Heywood een ‘ideologie’ als een “min of meer coherente set ideeën, die de basis vormt voor georganiseerde politieke actie” (p. 11). Dergelijke politieke actie kan bestaan uit het nastreven van behoud, verandering of omverwerping van het bestaande machtssysteem. Voorts bestaat een ideologie uit een descriptieve, een normatieve en een prescriptieve component (Heywood, 2017). Allereerst bevat een ideologie een ‘wereldbeeld’ aan de hand waarvan het bestaande systeem geduid wordt (het descriptieve of beschrijvende element). Ten tweede bevat het een idee van hoe een ‘goede maatschappij’ eruit zou moeten zien (het normatieve element). Tenslotte schrijft een ideologie de middelen voor waarmee dergelijke verandering teweeg kan worden gebracht (het prescriptieve element).

Bij onze focus op ideologieën is echter een belangrijke kanttekening te plaatsen. Het onderscheid tussen gedachtegoed enerzijds, en handelingspatronen anderzijds, is niet zo zwart-wit als dat hier wordt verondersteld – en de relatie tussen beide dimensies is in werkelijkheid een stuk complexer. Dat geldt zeker in relatie tot terrorisme (Holbrook & Horgan, 2019). Waar sommigen beweren dat haatdragende ideologie wel degelijk tot uiting kan komen in religieus of politiek gemotiveerd geweld (zie bijvoorbeeld Bellandi, 2016; Orsini, 2012), zijn anderen van mening dat ideologie slechts het ‘sausje’ is waarmee terroristische acties worden gelegitimeerd (Coolsaet, 2015, zie ook Borum, 2011). Het is om deze reden dat de rol van ideologie in het ontstaan van extremistische handelingspatronen ‘*essentially contested*’ (zie Gallie, 1955) kan worden genoemd, waarbij de meningen over de sterkte van de relatie tussen beide zeer uiteenlopen (Holbrook & Horgan, 2019). Deze overweging is bij uitstek van belang wanneer de intergenerationele overdracht betrekking heeft op relatief jonge kinderen die nog niet het cognitieve vermogen hebben om de aard van betreffende denkbeelden te bevatten. Met andere woorden: men kan zich afvragen in hoeverre het juist is om te beweren dat zij het ouderlijk gedachtegoed daadwerkelijk hebben ‘overgenomen’, wanneer zij extremistische uitingen doen of handelingen vertonen die zij via hun ouders aangeleerd hebben gekregen. Andersom zijn niet-uiterlijk waarneembare vormen van intergenerationele overdracht, waarbij het aan dergelijke handelingspatronen ontbreekt, wellicht moeilijker te ontwaren en te duiden. Op deze overwegingen zal in de Discussie verder worden ingegaan.

In deze studie ligt de nadruk op radicaal, extreem en jihadistisch gedachtegoed. Radicalisme wordt door de AIVD (2004) omschreven als het “(actief) nastreven en/of ondersteunen van diepgrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde (doel), eventueel met het hanteren van ondemocratische

methodes (middel), die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde (effect)” (p. 15). Buijs, Demant en Hamdy (2006) onderscheiden enkele kenmerken van radicalisme (p. 14-15, zie ook de veralgemeniseerde versie van deze kenmerken in Staring e.a., 2014): (1) het gevoel dat de eigen groep gemarginaliseerd wordt en achtergesteld is; (2) het aanwijzen van politieke personen en organisaties als ‘schuldigen’ voor deze marginalisering; (3) het idee dat gevestigde leiders van de groep deze marginalisatie voor lief nemen, en dat zij daarmee hun geloof of idealen verloochenen; (4) het nastreven van een ‘juiste’ alternatieve maatschappij, gebaseerd op religieuze, nationalistische of etnisch-separatistische overtuigingen; (5) de gedachte dat verandering noodzakelijk is; (6) de overtuiging dat individuele groepsleden een actieve rol dienen te spelen in de realisatie van deze alternatieve maatschappij. Radicalisme kan zich vervolgens vormen langs politieke, religieuze/levensbeschouwelijke of socio-culturele lijnen (Buijs, Demant & Hamdy, 2006, p. 16).

Hoewel sommigen van mening zijn dat de definitie van Buijs, Demant & Handy (2006) te breed is (zie bijvoorbeeld Gielen, 2008), is het in de context van het huidige onderzoek een wenselijke categorie waarmee niet-gewelddadige nichestromingen, zoals nationalistisch, separatistisch, fundamentalistisch, sektarisch en cultisch gedachtegoed, kunnen worden geduid (zie ook Staring e.a., 2014). Het is hierbij van belang te benadrukken dat ‘radicalisme’ geen deel uitmaakt van het hierna te bespreken extremisme. Hoewel aanhangers van beide stromingen verregaande maatschappelijke veranderingen nastreven, achten extremisten het gebruik van geweld hierbij een geoorloofd middel, maar radicalen niet (Buijs, Demant & Hamdy, 2006; Feddes, Nickolson & Doosje, 2015; Schmid, 2013).

Extremisten worden algemeen beschouwd als ‘politieke actoren die de neiging hebben de rechtsstaat te negeren en pluralisme in de samenleving af te wijzen’ (Schmid, 2013, p. 8). Individuen met extremistische denkbeelden hebben het ideaal de gehele samenleving te onderwerpen aan hun dogmatische en rigide ideologie, door middel van onderdrukking van andersdenkenden. Schmid (2013) onderscheidt vier kenmerken van extremisten en hun organisaties. Zij zijn: (1) anticonstitutioneel, antidemocratisch, antipluralistisch en autoritair; (2) fanatiek, onverdraagzaam, compromisloos en hanteren strikte zwart-wit-denkbeelden; (3) tegen de rechtsstaat, en voorstanders van een filosofie waarin doelen de middelen heiligen; (4) bereid hun doelen op alle mogelijke manieren te verwezenlijken, inclusief het gebruik van massaal politiek geweld tegen tegenstanders. Om hun agenda's te realiseren, verkiezen extremisten het gebruik van geweld boven overreding; uniformiteit boven diversiteit; collectieve doelen boven individuele vrijheid; en bevelsstructuren boven dialoog (Schmid, 2013). In uiterste gevallen kan extremisme uitmonden in (het nastreven van) terroristische activiteiten (AIVD, 2018). Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen politiek extremisme (zoals linksextremisme, rechtsextremisme en de ‘*alt-right*’-beweging, nationaalsocialisme, en dierenrechten-extremisme) enerzijds, en religieus extremisme (zoals het hierna te bespreken jihadisme) anderzijds.

De term ‘jihadisme’ kent verschillende betekenissen. In de Koran wordt de term ‘jihad’ gebruikt om te verwijzen naar de morele plicht voor individuele moslims om zuiver te leven. Tegenover deze ‘grote’ jihad van innerlijke worsteling staat de ‘kleine’ jihad, of de ‘heilige oorlog’ (Berger, 2006;

Peters, 1996; Wittendorp e.a., 2017). In deze laatste interpretatie draait het om de gewapende strijd die jihadisten voeren tegen de, in hun ogen, vijanden van de islam (Leede, 2017). De Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid (NCTV) definieert de jihadistische stroming als volgt: ‘Een stroming binnen de politieke islam die op basis van een specifieke invulling van de salafistische leer en op basis van onder meer het gedachtegoed van Sayyid Qutb door middel van een gewapende strijd (jihad) streeft naar een mondiale heerschappij van de islam en daarmee naar de heroprichting dan wel instandhouding van de islamitische staat (kalifaat)’ (NCTV, 2020). Net als andere extremisten laten jihadisten zich niet per definitie in met terrorisme, maar kunnen terroristische activiteiten in uiterste gevallen wel een middel vormen waarmee jihadisten hun doelen proberen na te streven. Een recent voorbeeld van een dergelijk jihadistisch gemotiveerde terroristische daad is de moordaanslag op de Franse docent Samuel Paty, in oktober 2020.

Drie laatste kernconcepten die definiëring en afbakening verdienen in het kader van de literatuurselectie, zijn ‘generatie’, ‘intergenerationele overdracht’ en ‘weerbaarheid’. Het concept ‘generatie’ kan enerzijds verwijzen naar een groep leeftijdsgenoten (een ‘cohort’ van gelijktijdig geboren mensen, zie Adriaansen, 2006) of naar ‘het aggregaat van individuen (binnen een bepaalde definitie van een populatie) die dezelfde gebeurtenis in hetzelfde tijdsbestek hebben ondergaan’ (Ryder 1965, p. 845). Voorgenoemde interpretaties zijn gebruikelijk binnen het sociaal-historisch en sociaal-cultureel onderzoeksdomein (Becker, 1991; Liefbroer, 2012; Ryder, 1965). In andere disciplines, zoals de biologie en de demografie, wordt het concept ‘generatie’ gebruikt als verwijzing naar genetische afstamming binnen families (Adriaansen, 2006; Liefbroer, 2012). Het huidige onderzoek hanteert dit laatste perspectief: we spreken over een ‘generatie’ waar ouders zich voortplanten en zodoende nieuw nageslacht binnen hetzelfde gezin creëren (zie Kertzer, 1983). Omdat wij echter erkennen dat niet alleen biologische ouders maar ook andere opvoeders, zoals adoptie-, stief- en pleegouders, deze ouderlijke rol kunnen vervullen, nemen wij deze categorieën in het onderzoek mee, indien de literatuur of de gesprekken hier aanleiding toe geven.

‘Intergenerationele overdracht’ beschouwt men over het algemeen als een multidirectioneel proces waarbij zowel ouders als kinderen elkaar direct of indirect beïnvloeden in hun overtuigingen, normen en waarden (Bernardi, 2013; Roest, 2007). Het huidige onderzoek is echter vooral gericht op de unidirectionele invloed die ouders en ouderfiguren, zoals grootouders, op hun kinderen uitoefenen. Een voorbeeld van een dergelijk overdrachtsmechanisme is ‘socialisering’ – of overdracht middels sociale interacties. Hiertoe wordt bijvoorbeeld *modeling* (leren door te observeren), en formele training, zoals klassieke en operante conditionering (leren door neutrale, belonende of bestraffende stimuli) gerekend (Grusec & Lytton, 1988; Houwer, Thomas & Baeyens, 2001; Min, Silverstein & Lendon, 2012). Meer verregaande en controversiëlere vormen van overdracht zijn indoctrinatie en *brainwashing*, waarbij autoriteitsfiguren anderen bepaalde denkbeelden opleggen middels psychologische druk, manipulatie en misleiding (Merry, 2005; Winn, 2000). Het verschil met formele training (of regulier onderwijs) is de absolute onvrijheid waarmee individuen aan dergelijke denkbeelden worden onderworpen, evenals

het gebrek aan aandacht voor of erkenning van afwijkende en tegenstrijdige perspectieven (zie ook Hocutt, 2005). In de dataverzameling van de literatuurstudie zal expliciete aandacht uitgaan naar deze verschillende verschijningsvormen van intergenerationele overdracht.

Deze studie richt zich tenslotte niet enkel op de factoren en mechanismen die het bovengenoemde fenomeen van intergenerationele overdracht in de hand werken, maar ook op de elementen die dergelijke overdracht tegengaan. Deze scharen wij onder de term ‘weerbaarheid’ of ‘*resilience*’. Doordat deze term in een breed scala aan disciplines wordt toegepast – met uiteenlopende ‘uitkomsten’ als succesmaat – laat zij zich niet makkelijk afbakenen (Mann e.a., 2015; Stephens & Sieckelinck, 2020). In de context van deze studie volgen wij dan ook de definitie van Mann e.a. (2015), welke zich specifiek richt op weerbaarheid tegen radicalisering. Zij omschrijven dit als ‘het vermogen op cognitief, affectief en gedragsmatig niveau tegenstand te bieden aan overredende boodschappen van radicale of extremistische individuen of groepen’ (Mann e.a., 2015, p. 10). De ‘radicale of extremistische groepen’ waar in deze verwezen wordt, interpreteren wij in het licht van deze studie als *de ouders* die dergelijke denkbeelden uitdragen. In de duiding van deze weerbaarheid richten wij ons met name op de beschermende factoren die deze veerkracht stimuleren (vgl. Henderson, 2012).

2. Methodologie

Dit onderzoek richt zich op het inventariseren en samenbrengen van kennis over de intergenerationele overdracht van extremistisch gedachtegoed in het algemeen en jihadistisch gedachtegoed in het bijzonder. De nadruk ligt hierbij op de omstandigheden waaronder deze overdracht wel of niet plaatsvindt, de maatschappelijke en veiligheidsrisico's op langere termijn die deze overdracht met zich meebrengt, en de mogelijk mitigerende factoren en (beleids)maatregelen die zowel de overdracht als voorgenoemde risico's kunnen tegengaan. Ter beantwoording van deze vragen maken we in dit onderzoek gebruik van twee onderzoeksmethoden, bestaande uit: (1) een systematische literatuurstudie en (2) interviews met wetenschappelijke professionals en praktijkdeskundigen.

2.1 Systematische literatuurstudie

Het eerste deel van dit onderzoek bestaat uit zogenoemde systematische literatuurstudie, waarbij de bestaande literatuur omtrent een bepaald onderzoeksthema op systematische wijze wordt geselecteerd en geanalyseerd (Campbell Collaboration, 2020). Verschillende internationale onderzoeksinstanties, waaronder EPPI-Centre, Cochrane Collaboration en Campbell Collaboration, hebben praktische instrumenten, checklists en richtlijnen ontwikkeld om de kwaliteit van dergelijke literatuurstudies te waarborgen. De huidige literatuurstudie volgt zowel de checklist van Campbell Collaboration voor *systematic reviews*, als de Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA) richtlijnen (Moher, Liberati, Tetzlaff, Altman, & Group, 2009). PRISMA wordt, wegens zijn specifieke checklist, gebruikt voor de literatuurstudie; terwijl Campbell's *reporting* en *conduct standards* voor zowel de literatuurstudie als voor de data-analyse worden gebruikt. Ook biedt Campbell een algeheel schrijfkader voor de verwerking van de bevindingen van de literatuurstudie. De richtlijnen van PRISMA en Campbell zijn complementair aan elkaar, in de zin dat ze direct naar elkaar verwijzen: zo is het bijvoorbeeld een vereiste van Campbell om een PRISMA-flowchart toe te voegen om het selectieproces te illustreren (The Methods Group of the Campbell Collaboration, 2019). Samen vormen deze richtlijnen het methodologische kader van deze literatuurstudie, ten behoeve van de reproduceerbaarheid en toetsbaarheid van onze bevindingen.

Inclusie- en exclusiecriteria

Vanwege het verwachte gebrek aan studies die specifiek de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed onderzoeken, zijn wij voorafgaand aan de systematische literatuurstudie gestart met een conceptuele verkenning van intergenerationele overdracht in brede zin. Aan de hand van

deze *quick scan* zijn de academische disciplines geïdentificeerd waar vanuit we de intergenerationele overdracht van radicaal en extremistisch ideologieën in het algemeen, en van jihadistisch gedachtegoed in het bijzonder, hebben bestudeerd. Voorts hadden we met deze verkenning het doel een algemene indruk te krijgen van de omvang van het totaal aantal studies die dit onderzoeksthema behandelen. Deze omvang bleek inderdaad beperkt: slechts 34 studies uit binnen en buitenland bleken dit onderwerp in meer of mindere mate te hebben beschreven. Om desondanks tot een waardevolle kennissynthese te komen, zijn naast studies over jihadistische ideologieën, ook studies meegenomen die de intergenerationele overdracht van radicale en extremistische denkbeelden bestuderen. Hiermee is een aanvullende 24 studies over niet-jihadistische ideologieën verzameld – wat het totaal aantal geïnccludeerde studies tot 58 brengt. Het volledige overzicht van geïnccludeerde studies is te vinden in Bijlage 1.

Voorafgaand aan de literatuurselectie zijn verschillende inclusie- en exclusiecriteria opgesteld (Tabel 1). Dit vormen de criteria waaraan de geselecteerde studies moeten voldoen om deel uit te maken van de systematische literatuurstudie. In de eerste plaats richt dit onderzoek zich uitsluitend op intergenerationele overdracht binnen de gezinscontext: van ouder of verzorger op kind. Studies die een ander type studiepopulatie beschouwen, of die enkel betrekking hebben op de algemene gezinscontext van extremisten en de familiefactoren die indirect aan hun denkbeelden ten grondslag liggen – waarbij betreffende ouders zelf geen radicale of extremistische denkbeelden aanhangen – zijn dan ook niet geselecteerd. Hier is in eerder onderzoek immers al ruimschoots aandacht aan besteed (zie bijvoorbeeld Rodermond, Monster & Weerman, 2020; Van San, Sieckelink & De Winter, 2010; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018). Studies die betrekking hebben op ‘gezinsleden’ of ‘familieleden’ in de bredere zin, zijn enkel meegenomen *mits* de auteurs expliciet hebben gemaakt dat deze populatie ook (groot)ouders omvat. Wanneer een studie een populatie analyseert met een subgroep die wel aan de gehanteerde criteria voldoet, en wanneer deze intergenerationele overdracht of soortgelijke familiedynamieken onderzoekt, is deze geïnccludeerd. Demografische kenmerken, zoals leeftijd, geslacht, of land van herkomst zijn niet als exclusiecriteria gehanteerd, om een diverse groep gezinnen, representatief voor de samenleving te includeren, waardoor de beleidsrelevantie van deze studie wordt vergroot.

Wat betreft de aard van de gehanteerde onderzoeksmethode hanteren we evenmin restricties. Het type geïnccludeerde studie kan kwantitatief, kwalitatief of *mixed methods* zijn, om zowel kennis over de omvang van het fenomeen als de achterliggende factoren te vergaren. Alleen studies met primaire data zijn geïnccludeerd. Omdat we zoals verwacht geen gerandomiseerde onderzoeken met controlegroep over dit thema hebben gevonden, is ook niet-gerandomiseerd onderzoek, waaronder bijvoorbeeld observationeel onderzoek geïnccludeerd. Naast academisch onderzoek is ook ‘grijze literatuur’ over het betreffende onderzoeksthema meegenomen, zoals bijvoorbeeld overheids- en beleidsdocumenten, rapporten, en proefschriften. Media- en nieuwsberichten zijn uitgesloten van de selectie.

Binnen deze literatuurstudie zijn geen geografische restricties gehanteerd: studies met populaties van alle nationaliteiten zijn geïncludeerd. Ook heeft geen selectie plaatsgevonden in de herkomst van betreffende auteurs. Dit geldt echter wel voor de taal waarin studies zijn geschreven. Hoewel in eerste instantie enkel naar Engelstalige literatuur is gezocht (aan de hand van Engelstalige zoektermen), is Duitse, Franse, Spaanse en Nederlandse literatuur eveneens meegenomen, aangezien deze talen door de auteurs beheerst worden. Bij de selectie van deze niet-Engelstalige studies is echter wel een hardere inclusie-eis toegepast: enkel niet-Engelstalige titels waaruit een directe relevantie voor het huidige onderzoek bleek, zijn meegenomen.

Vanwege het verkennende karakter van deze studie, hanteert de systematische literatuurstudie zo min mogelijk exclusiecriteria. Wel is literatuur van vóór 2000 uitgesloten, niet alleen om de review zo up-to-date mogelijk te maken en huidige sociale trends te analyseren – maar ook in verband met de haalbaarheid van de literatuurstudie. Ook de toegenomen maatschappelijke en politieke aandacht voor het jihadistisch gedachtegoed die begin deze eeuw in het kader van de ‘*war on terror*’ ontstond, is hierbij in overweging genomen. Voor wat betreft de data van de geïncludeerde studies geldt dat deze afkomstig moet zijn uit de 20^e of de 21^e eeuw – wederom met het oogmerk de resultaten van de literatuurstudie naar het heden te kunnen vertalen. Studies die oudere data gebruiken zijn daarom niet geselecteerd. Studies over intergenerationele overdracht buiten de gezinscontext en niet-empirische studies zijn eveneens uitgesloten. Ook zijn studies die betrekking hebben op de overdracht van niet-radicalen en extremistische ideologieën – zoals over de overdracht van mainstream religiositeit, politiek stemgedrag of algemene politieke attitudes – uitgesloten. Wij erkennen dat onderzoeken naar deze fenomenen inzichten zouden kunnen bieden die relevant zijn voor de huidige studie, maar onze veronderstelling is dat de overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed van een dusdanig andere (dat wil zeggen: een meer intolerante en isolationistische) aard is, dat hier andere mechanismen, factoren en dimensies aan ten grondslag liggen. Zeker waar het de overdracht van jihadistisch en ander expliciet gewelddadig gedachtegoed betreft, is een vergelijking met de overdracht van regulier politiek stemgedrag ons inziens een brug te ver.

Hoewel alle geïncludeerde studies op studiekwaliteit zijn beoordeeld, door middel van het scoring systeem van Pluye e.a. (2009) (zie Bijlage 1), zijn studies niet uitgesloten op basis van methodologische kwaliteit. Ook zijn studies niet uitgesloten op basis van resultaten, omdat we zowel geïnteresseerd zijn in gevallen waarin intergenerationele transmissie van jihadistisch gedachtegoed wel plaatsvindt, als die waar dat niet gebeurt. Verder richt dit onderzoek zich niet op specifieke interventies, wat betekent dat op basis van deze literatuurstudie geen uitkomstmaten kunnen worden voorspeld.

Tabel 1 Inclusie- en exclusiecriteria

Criteria #	Criterium	Beschrijving
1	Publicatiedatum	Studies van 2000 of later zijn geïnccludeerd.
2	Taal	Studies in het Nederlands, Engels, Frans, Spaans en Duits zijn geïnccludeerd.
3	Soort publicatie	(Semi-)wetenschappelijke publicaties zijn geïnccludeerd. Niet-wetenschappelijk materiaal, zoals media- en krantenberichten, zijn uitgesloten.
4	Soort data	Empirische studies, gebaseerd op primaire bronnen uit de 20e of 21e eeuw, zijn geïnccludeerd. Theoretische studies en studies met secundaire bronnen zijn uitgesloten.
5	Soort studie	Kwalitatieve, kwantitatieve of <i>mixed methods</i> studies zijn geïnccludeerd.
6	Ideologie	Studies die betrekking hebben op de overdracht van radicaal, extremistisch of jihadistisch gedachtegoed zijn geïnccludeerd. Studies over de overdracht van politiek (stem)gedrag, lidmaatschap van politieke partijen of politieke voorkeuren, zijn uitgesloten. Studies over de overdracht van gematigde religiositeit of lidmaatschap van gematigd religieuze stromingen zijn uitgesloten. Studies over de overdracht van algemene (intolerante) waarden of attitudes, of waarin niet gerefereerd wordt aan een specifieke ideologie, zijn uitgesloten.
7	Studiesubject	Studies die betrekking hebben op gezinnen (ouders/-figuren) en kinderen) zijn geïnccludeerd. Studies die enkel betrekking hebben op andere gezinsleden, zoals broers en zussen, of waarin niet expliciet over ouders/-figuren wordt gesproken, zijn uitgesloten.
8	Overdracht	Enkel studies die betrekking hebben op intergenerationele overdracht, zijn geïnccludeerd. Studies waarin dergelijke overdracht ontbreekt (dat wil zeggen: waar ouderfiguren ofwel niet radicaal/jihadistisch/extremistisch zijn, ofwel waar zij deze waarden niet proberen over te dragen) zijn uitgesloten. Studies die betrekking hebben op unidirectionele verticale (ouder-op-kind) overdracht, zijn geïnccludeerd. Studies over andere vormen van overdracht (kind-op-ouder of kind-op-kind) zijn uitgesloten.

Databronnen

Peer-reviewed academische artikelen, boeken, boekhoofdstukken, en (ongepubliceerde) proefschriften zijn, wanneer relevant, geïnccludeerd. Vijftien databronnen zijn geraadpleegd in de selectie van deze literatuur: PubMed (inclusief MEDLINE), PsycINFO, PsycARTICLES, ScienceDirect, Social Science Research Network, Sociological Abstracts, Scopus, Web of Science (inclusief SSCI, AHCI), Child Welfare Information Getaway, ERIC, Social Care Online, Social Services Abstracts, Criminal Justice Abstracts, NCJRS Abstracts, Worldwide Political Science Abstracts. Deze databronnen beslaan de voor dit onderzoek meest relevante disciplines: psychologie, sociologie, pedagogiek, criminologie, politicologie, economie, antropologie en religiewetenschappen. Verder zijn ProQuest en EThOS geraadpleegd voor (ongepubliceerde) proefschriften. Om zeker te weten dat alle relevante literatuur is geïdentificeerd, hebben de onderzoekers ook *handsearching* uitgevoerd en de wetenschappelijke tijdschriften van de geïnccludeerde studies gescand op andere relevante artikelen. De referentielijsten van geïnccludeerde artikelen zijn ook doorgelopen. Om publicatiebias te voorkomen en ook lopend onderzoek te includeren, hebben de auteurs gebruikt gemaakt van hun (internationale) netwerk en gevraagd naar (ongepubliceerde) bronnen. Ook is via de Campbell Library gezocht naar eerdere reviews op hetzelfde onderwerp. Verder zijn Google, Google Scholar en Lexis Nexis geraadpleegd om mogelijk aanvullende ‘grijze’ literatuur over dit onderwerp te identificeren, alsmede middels databases zoals OpenGrey. Alle zoekresultaten van academische- en grijze literatuur zijn op basis van de inclusie- en exclusiecriteria beoordeeld.

Zoekstrategie

De gehanteerde zoekstrategie bevat een *contingency plan* dat rekening houdt met een gebrek aan relevante literatuur over de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed. Om toch tot een waardevolle kennissynthese te komen, is in de zoekstrategie een ondergrens van het aantal te includeren studies vastgesteld (N=50). Hiervoor is allereerst de bestaande literatuur over de intergenerationele overdracht van extremistisch en jihadistisch gedachtegoed gescand en daarna breder gekeken naar radicale ideologieën, waaronder religieus fundamentalisme, sektarisch en cultisch gedachtegoed. Dit betekent dat de bovenstaande inclusiecriteria per stap zijn vergroot, en de zoektermen zijn aangepast. Andere systematische literatuurstudies zijn geconsulteerd om een relevante zoekterminologie te identificeren met betrekking tot intergenerationele overdracht, jihadisme, en verwante factoren (zie bijvoorbeeld Besemer e.a., 2017; Scarcella, Page & Furtado, 2017). De volgende zoektermen zijn in verschillende combinaties ingevoerd in de vijftien databases, waarbij is gezocht op zowel titel als abstract:

Zoektermen 1

(Intergeneration* OR transmission*) AND (jihad* OR islam* OR salafi*)

Zoektermen 2

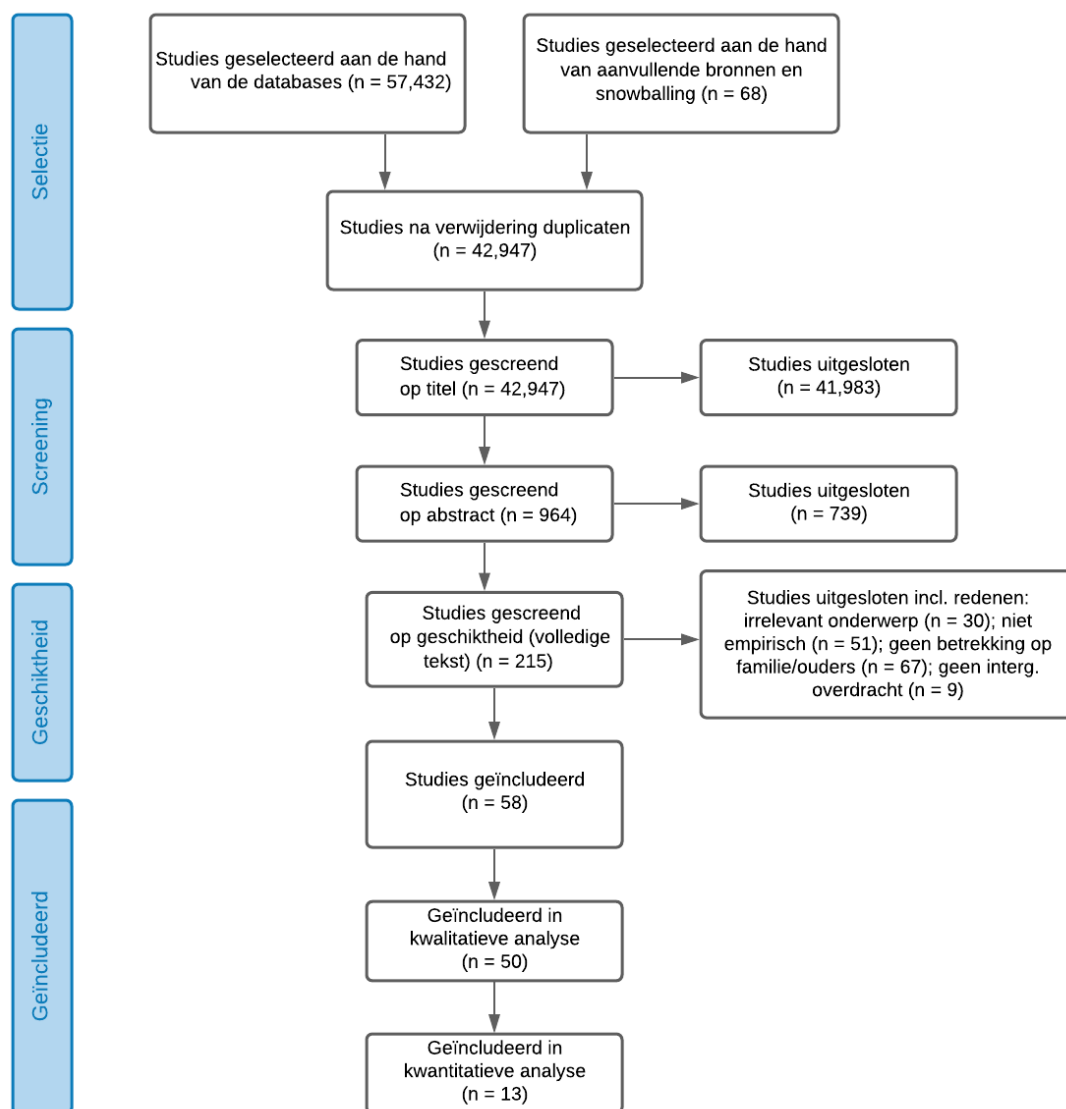
(Intergeneration* OR transmiss*) AND (famil* OR parent* OR child*) AND (terroris* OR radical* OR extrem*)

Zoektermen 3

(Intergeneration* OR crossgeneration* OR multigeneration* OR generation* OR transmiss* OR continuity*) AND (father* OR mother* OR son* OR daughter* OR parent* OR child* OR offspring*) AND (jihad* OR islam* OR salafi* OR terroris* OR radicali* OR extrem* OR religious fundament* OR sectar* OR ideolog*) AND (risk* OR mechanism* OR factor* OR intervention)

Studieselectie

Het invoeren van de zoektermen in de databases heeft na het verwijderen van alle duplicaten een totaal van 42,879 artikelen opgeleverd. Een totaal van 68 aanvullende studies is verkregen via *snowballing* en het doorlopen van de referentielijsten van de geïdentificeerde artikelen en beschikbare reviews/meta-analyses. Deze geïdentificeerde titels zijn eerst op titel en vervolgens op abstract gescreend op geschiktheid gegeven de door de auteurs gestelde in- en exclusiecriteria. Om uniformiteit in de beoordeling van de omvangrijke hoeveelheid studies te waarborgen, is hierbij gebruik gemaakt van een stroomdiagram (zie Bijlage 2). De scores die de studies aan de hand van dit diagram zijn toegewezen ('yes' voor geïnccludeerde artikelen, 'no' voor uitgesloten studies), zijn steekproefsgewijs gecheckt door een tweede onderzoeker uit het onderzoeksteam, met kennis van de thematiek. Post-hoc beslissingen of veranderingen van de criteria zijn besproken tussen deze twee onderzoekers. In de eindselectie zijn enkel studies meegenomen die aan de inclusie- en exclusiecriteria in Tabel 1 voldoen.

Figuur 1. PRISMA Flowchart

Dataextractie

De primaire data van de geselecteerde artikelen zijn geëxtraheerd door één van onze onderzoekers (LvW) en in een Excelbestand opgenomen. De gecodeerde variabelen omvatten: auteur, titel, tijdschrift/bron, jaar van publicatie, subsidiëring, peer-reviewed, onderzoeksmethode, land, van publicatie, type studie, type ideologie, moderatoren, resultaten en studiekwaliteit. Ook is de demografische samenstelling van de studiepopulaties geëxtraheerd, zoals de verhouding man/vrouw, gemiddelde leeftijd en nationaliteit van de bestudeerde populatie.

Ter extractie van de secundaire (inhoudelijke) data van deze studies, die specifiek betrekking hebben op de intergenerationele overdracht van radicaal, extremistisch en jihadistisch gedachtegoed, is gebruikgemaakt van analysetool Atlas.ti. Aan de hand van dit softwareprogramma zijn de geïnccludeerde studies deductief gecodeerd – op basis van de hoofdvragen die in dit onderzoek centraal staan (zie de Inleiding). Hierbij is met name aandacht uitgegaan naar de *overdrachtsmechanismen*, *risicofactoren*, *beschermende factoren*, *gevolgen* en *interventies* die met intergenerationele overdracht samenhangen. Bij de dataextractie van kwantitatieve studies is bovendien gekeken naar de *prevalentie* waarmee intergenerationele overdracht van voorgenoemd gedachtegoed voorkomt en de manier waarop intergenerationele overdracht is gemeten.

Hoewel wij door gebruik te maken van bovenbeschreven categorieën in strikte zin geen inductieve codeerstijl hebben gehanteerd, hebben we wel de ambitie gehad om de literatuur met een zo open mogelijke blik te benaderen. Zo hebben wij bij de codering van data binnen bovenbeschreven categorieën geen gebruik gemaakt van vooraf bepaalde codes, en zijn we hierbij afgegaan op alles wat wij in de literatuur tegenkwamen. Wanneer een nieuw mechanisme, gevolg of factor zich openbaarde, zijn de eerder bestudeerde geïnccludeerde artikelen opnieuw doorgelopen om de mogelijke relevantie hiervan in andere contexten te bepalen. Hiermee hebben we geprobeerd alle potentiële manifestaties van intergenerationele overdracht te vangen en zo min mogelijk informatie verloren te laten gaan. Daarnaast is er in de loop van de literatuurstudie één nieuwe relevante code-categorie bijgekomen, namelijk met betrekking tot *het doel* waarmee ouders hun denkbeelden op hun kinderen overbrengen. Hier zal in het begin van Hoofdstuk 3 kort worden ingegaan.

In navolging van Pluye e.a. (2009) is de studiekwaliteit van de geïnccludeerde studies beoordeeld op methodologische kwaliteitscriteria voor *mixed studies reviews*. Dit scoring systeem stelt 15 kwaliteitscriteria¹ voor, welke op basis van methodologische relevantie toegepast worden. De aanwezigheid of afwezigheid van een criterium is gescoord, waarna de ‘kwaliteitsscore’ is berekend als een percentage: [(aantal ‘ja’ antwoorden gedeeld door het aantal relevante criteria’) x 100]. Deze beoordeling is door twee onafhankelijke scorers (LvW en KK) uitgevoerd, waarbij discrepanties in scores middels gezamenlijk overleg zijn overkomen.

¹ *Qualitative*: (1) Qualitative objective or question; (2) Appropriate qualitative approach or design or method; (3) Description of the context; (4) Description of participants and justification of sampling; (4) Description of qualitative data collection and analysis; (5) Discussion of researchers’ reflexivity.

Quantitative experimental: (1) Appropriate sequence generation and/or randomization; (2) Allocation concealment and/or blinding; (3) Complete outcome data and/or low withdrawal/drop-out.

Quantitative observational: (1) Appropriate sampling and sample (2) Justification of measurements (validity and standards) (3) Control of confounding variables.

Mixed methods: (1) Justification of the mixed methods design (2) Combination of qualitative and quantitative data collection-analysis techniques or procedures (3) Integration of qualitative and quantitative data or results.

2.2 Interviews

Het tweede deel van het onderzoek bestaat uit gesprekken en interviews met wetenschappelijke experts en praktijkdeskundigen. Het doel hiervan is in de eerste plaats aanvullende informatie te winnen over zowel de prevalentie als de mechanismen en factoren van intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext. Zodoende ondervangen de interviews het verwachte gebrek aan empirische studies over dit thema. In de tweede plaats dienen de gesprekken als reflectiemiddel, waarmee de uit de literatuurstudie verkregen data in (Nederlandse) context kan worden geplaatst en eventuele lacunes (althans gedeeltelijk) kunnen worden opgevuld. De inclusie van internationale experts dempt tenslotte het ontstaan van een Engelstalige bias binnen dit onderzoek.

Werving en selectie van respondenten

Het tweede deel van het onderzoek bestaat uit gesprekken met nationale en internationale experts, wetenschappers en praktijkdeskundigen op het gebied van jihadisme en extremisme. In de werving en selectie van interviewrespondenten is in eerste instantie gebruik gemaakt van het persoonlijke netwerk van de onderzoekers. Hierbij is een zogenoemde ‘theoretische steekproefmethode’ gehanteerd (zie Boer, 2016), waarbij nieuwe respondenten worden geselecteerd naar mate de dataverzameling vordert. Het doel van deze steekproefmethode is gedurende de dataverzameling respondenten met nieuwe achtergronden of expertises te werven, die mogelijk anders perspectieven kunnen aandragen met betrekking tot de reeds verzamelde informatie. Dit leidt uiteindelijk tot een zo divers mogelijke groep respondenten met kennis over of ervaring met het onderzoeksthema – wiens perspectieven gezamenlijk een breed beeld scheppen van intergenerationele overdrachtsprocessen in een jihadistische context.

In de selectie van deze respondenten is veelal afgegaan op suggesties die door respondenten zijn aangedragen (‘sneeuwbalmethode’, zie Biernacki & Waldorf, 1981). Hierbij verdient het echter de opmerking dat wij met onze interviews geen verzadiging of uitputtende behandeling van dit onderwerp hebben nagestreefd. Gezien de verkennende aard van ons onderzoek, hebben wij vooral gepoogd een eerste indruk te krijgen van praktijkervaringen met en kennis van dit onderzoeksthema onder respondenten met diverse achtergronden – en de mate waarin deze al dan niet stroken met de bevindingen uit de literatuur.

. In totaal zijn circa veertig respondenten, bestaande uit nationale en internationale wetenschappelijke experts en professionals per e-mail aangeschreven. Betreffende personen is gevraagd of zij bereid zijn deel te nemen aan een interview – en zo niet, of zij de onderzoekers in contact zouden kunnen brengen met collega’s binnen of buiten hun organisatie die kennis van of ervaring met dit onderwerp hebben. Ongeveer één derde van de aangeschreven respondenten gaf al op voorhand aan te weinig kennis of ervaring met dit thema te hebben voor deelname aan ons onderzoek – maar wist ons

wel in contact te brengen met ander relevante collega's in het veld. Een ander derde deel heeft geheel niet op onze uitnodiging gereageerd; de rest bleek wel geïnteresseerd in deelname. Alle respondenten die uiteindelijk tot een gesprek bereid bleken, zijn voorafgaand aan het interview geïnformeerd over het doel en de opzet van de studie. Hierbij is hen anonimiteit en vertrouwelijke omgang met de gedeelde informatie beloofd. De respondenten hebben mondeling hun toestemming verleend ('*informed consent*', zie Wouters e.a., 2014, p. 321) voor het digitaal opnemen van de gesprekken en voor het gebruik van de uit de interviews en gesprekken verkregen informatie. Een deel van de respondenten heeft aangegeven de in het rapport verwerkte citaten voorgelegd te willen krijgen ter correctie van eventuele fouten – hier hebben wij mee ingestemd.

Achtergrond van geselecteerde respondenten

Uiteindelijk zijn 18 gesprekken met in totaal 19 respondenten uit binnen- en buitenland gevoerd. De gesproken respondenten bestaan uit: Nederlandse wetenschappelijke experts (N=4); internationale wetenschappelijke experts (N=5); Nederlandse praktijkdeskundigen (N=10). Met 'wetenschappelijke experts' wordt in de huidige studie gerefereerd aan academici en onderzoekers met substantiële ervaring op het gebied van jihadisme en/of extremisme. In de selectie van respondenten uit deze categorie is specifiek gekeken naar wetenschappelijke experts met omvangrijke academische ervaring op dit onderzoeksthema – ongeacht de wetenschappelijke discipline waar zij deel vanuit maken. Dit heeft geleid tot gesprekken met één onderzoeker verbonden aan de Universiteit Leiden, twee van de Vrije Universiteit en één zelfstandige onderzoeker met ervaring op dit thema. Op internationaal niveau is gesproken met wetenschappelijke experts uit België, Denemarken, Duitsland, Noorwegen en de Verenigde Staten.

Personen die in hun werk op regelmatige basis te maken krijgen met radicaliserende of geradicaliseerde jongeren – zoals jeugdbeschermers, maatschappelijk werkers, en psychologen – worden als 'praktijkdeskundigen' aangeduid. In de selectie van deze laatste groep is in de eerst plaats gezocht naar casusdeskundigen op regionaal niveau, uit Nederlandse gemeenten die vanwege uitreizigers- en terugkeerdersproblematiek verondersteld worden ervaring met dergelijke casussen te hebben. Dit heeft geleid tot interviews en gesprekken met enkele casusbehandelaars van drie grote tot middelgrote gemeenten in Nederland. Daarnaast hebben wij gesproken met een medewerker van de terrorismeafdeling (TA) in Vught, een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming, een analist van de AIVD, twee casusdeskundigen van het Landelijk Steunpunt Extremisme, en een onafhankelijke psychiater met ervaring op het gebied van radicalisering.

Hoewel wij in eerste instantie de ambitie hadden om ook internationale praktijkdeskundigen te includeren, is dit tot onze spijt niet haalbaar gebleken. Van het kleine aantal namen dat wij middels *snowballing* hebben verkregen, bleek niemand bereid bevonden deel te nemen aan een gesprek.

Vermoedelijk heeft de gevoelige aard van het onderzoeksthema, evenals het gebrek aan bereidheid om digitale casusinformatie met buitenlandse onderzoekers te delen, hier een rol in gespeeld – al kan dat door de veelal uitgebleven respons niet met zekerheid worden vastgesteld. Belangrijker is dat wij wel veel praktijkdeskundigen van Nederlandse bodem hebben weten te spreken (meer dan het beoogde minimum van 5), wat ons inzicht in de binnenlandse kennis en ervaringen met dit thema ten goede komt.

Topiclijst

Met de respondenten zijn semigestructureerde interviews afgenomen door één van de onderzoekers uit ons onderzoeksteam (LvW). Hierbij is gebruikgemaakt van een vooropgestelde topiclijst (zie Bijlage 3), op basis van de probleemstelling van de huidige studie. Het gebruik van een topiclijst heeft het voordeel meer ruimte te geven voor het perspectief van de respondent, waarbij het de onderzoekers de mogelijkheid biedt aan te haken op de informatie die door de respondent wordt aangedragen (Decorte & Zaitch, 2009; Miles & Huberman, 1994). Gezien de exploratieve onderzoeksopzet van de huidige studie geniet deze semigestructureerde aanpak de voorkeur boven volledig gestructureerde interviewtechnieken.

Op basis van deze topiclijst zijn respondenten onder meer gevraagd naar hun kennis en ervaring met het onderzoeksthema, ter duiding van de antwoorden op de vervolgvragen. Respondenten zijn vervolgens gevraagd naar hun perceptie van het concept ‘intergenerationele overdracht’ in zijn algemeenheid; de vermeende prevalentie van de intergenerationele overdracht van jihadistisch en/of extremistisch gedachtegoed; de onderliggende mechanismen, risicofactoren en beschermende factoren hierbij; de mogelijke (lange termijn) consequenties of veiligheidsrisico’s van intergenerationele overdracht; en eventuele interventies waarmee dit kan worden tegengegaan. Bij de wetenschappelijke experts lag de nadruk op de theoretische kennis en academische ervaring van respondenten met het onderzoeksonderwerp, terwijl in de gesprekken met praktijkdeskundigen specifiek is doorgevraagd naar concrete ervaringen uit de casuïstieke praktijk.

De gesprekken hebben voornamelijk via MS Teams en telefonisch plaatsgevonden. Idealiter hadden wij de interviews met binnenlandse wetenschappers en professionals op locatie afgenomen. Dit bleek gezien de recente ontwikkelingen rondom het coronavirus en de hieraan verwante maatregelen echter niet altijd haalbaar: uiteindelijk zijn slechts twee respondenten *face to face* gesproken. Dit betrof met name respondenten die zich, gezien de gevoelige aard van dit onderwerp, niet comfortabel voelden bij online of telefonische gesprekken. In een enkel geval zijn de vragen schriftelijk aan de respondent voorgelegd en beantwoord, op verzoek van betreffende respondent. Aanvullende informatie is in telefonisch contact met betreffende respondent verkregen. Alle gesprekken en interviews hebben plaatsgevonden tussen oktober en december 2020 en zijn opgenomen op een digitale geluidsrecorder. De gesprekken namen tussen de 20 en 100 minuten in beslag.

De gesprekken en interviews zijn *ad verbatim* getranscribeerd in het Nederlands (voor de gesprekken met binnenlandse respondenten) of het Engels (voor de gesprekken met internationale respondenten). Irrelevante tekstfragmenten, zoals onderbrekingen of herhalingen van eerdergenoemde informatie, zijn (tenzij van toegevoegde waarde voor het onderzoek) niet getranscribeerd. De tekstelementen (zinnen, woorden of paragrafen) die relevant zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen van de huidige studie, zijn vervolgens gecodeerd aan de hand van analysetool Atlas.ti. Hierbij is, met het oog op de exploratieve aard van de huidige studie, gekozen voor een deductieve (thematische) codeerstijl. Bij de opstelling van het codeboek (zie Tabel 2) is dan ook enkel afgegaan op de probleemstelling van de huidige studie en het doel van de interviews. De getranscribeerde teksten zijn onder andere gecodeerd naar persoonlijke perceptie (*perceptieIGO*), prevalentie (*prevalentieIGO*), onderliggende mechanismen (*mechanismeIGO*), risicofactoren (*risicoIGO*), beschermende factoren (*beschermingIGO*), effectieve en niet-effectieve interventies (*interventie_positief* en *interventie_negatief*) en consequenties (*gevolgIGO*) van intergenerationele overdracht van jihadistisch of extremistisch gedachtegoed. Afhankelijk van het soort respondent is ook aandacht uitgegaan naar eventuele casusvoorbeelden (*casusIGO*) en theorieën (*theorieIGO*) met betrekking tot intergenerationele overdracht.

Het verdient de vermelding dat deze categorieën niet wederzijds exclusief zijn: een opmerking over een specifieke theorie of casus kan bijvoorbeeld ook een risicofactor of beschermende factor bevatten. Hier is in de codering rekening mee gehouden, door dergelijke tekstfragmenten van dubbele codes te voorzien. Subcategorieën van voorgenoemde codes en aanvullende coderingen zijn nader bepaald op basis van de inhoud van de gesprekken. Aangezien de aard van de sub-codering binnen bovenstaande categorieën net als in de literatuurstudie inductief van aard is, zijn de interviews in meerdere rondes beoordeeld – bij wijze van een ‘iteratief proces’ (zie Flick, 2013, p. 302) – om uniformiteit in de uiteindelijke codering na te streven.

De codering van de teksten is uitgevoerd door een onafhankelijke onderzoeker (LvW), wiens werk steekproefsgewijs is gecontroleerd door een tweede onafhankelijke onderzoeker (KK). Bij discrepanties in de codering van tekstfragmenten is in overleg nader besloten over eventuele wijzigingen in het codeboek en/of is besloten tot verdere steekproefcontroles plaatsvinden – om zodoende middels gezamenlijke reflectie en discussie tot uniformiteit in de codering te komen (Evers, 2015). Van onoverkomelijk grote verschillen in de codering bleek geen sprake.

Tabel 2 Codeboek voor codering van de interviews

Code #	Codenaam	Beschrijving	Voorbeelden van mogelijke codering
1	perceptieIGO	Respondent beschouwt IGO wel/niet als een probleem	“Ik denk dat leeftijdsgenoten een veel belangrijkere rol spelen dan ouders in de overdracht van jihadistische ideeën. Die laats hebben daar niet echt invloed op, denk ik”.
2	prevalentieIGO	Respondent beschrijft de prevalentie waarmee IGO in de praktijk voorkomt	“Ik vermoed dat zeker twintig procent van alle geradicaliseerde jongeren die ik heb gesproken, extremistische ouders heeft”.
3	mechanismeIGO	Respondent beschrijft de mechanismen die aan IGO ten grondslag liggen	“Die kinderen worden natuurlijk gewoon geïndoctrineerd en naar streng-islamistische scholen gestuurd”.
4	theorieIGO	Respondent beschrijft een theorie waarmee IGO zijns inziens geduid/verklaard kan worden	“Uit de pedagogiek weten we dat veilig gehechte kinderen van nature de neiging hebben gedachten en gedragingen van hun ouders over te nemen”.
5	casusIGO	Respondent verwijst naar een specifieke IGO-casus uit de praktijk	“Vorig jaar sprak ik een meisje dat zich had losgemaakt van haar zeer radicale ouders”.
6	risicoIGO	Respondent benoemt een risicofactor van IGO	“Onzekere of eenzame jongeren, en jongeren uit lagere sociaaleconomische klassen, zullen zich sneller naar de ideeën van hun ouders voegen”.
7	beschermingIGO	Respondent benoemt een beschermende factor van IGO	“Als maar één van de ouders radicale ideeën aanhangt, en de ander niet, dan is de kans een stuk kleiner dat een kind dat gedachtegoed overneemt”.
8	gevolgIGO	Respondent benoemt de (lange termijn) risico's en mogelijke gevolgen van IGO	“ <i>Foreign fighters</i> kwamen ook allemaal uit jihadistische gezinnen”.
9	interventie_positief	Respondent benoemt een naar zijn weten effectieve interventie tegen IGO	“Eén van mijn cliënten werd uit huis geplaatst toen bleek dat zijn ouders er anti-grondwettelijke denkbeelden op na hielden. Dat heeft hem heel goed gedaan”.

10	interventie_negatief	Respondent benoemt een naar zijn weten niet-effectieve interventie tegen IGO	“Je kan daar dan wel een maatschappelijk werker op af sturen, maar dat helpt natuurlijk niet. Het speelt zich allemaal achter gesloten deuren af”.
----	----------------------	--	--

Analyse van de interviews

De gecodeerde teksten zijn aan de hand van Atlas.ti gegroepeerd naar belangrijkste thema's die in de gesprekken aan bod zijn gekomen. Deze zijn vervolgens per onderzoeksvraag (mechanismen, risicofactoren, beschermende factoren, gevolgen en interventies) samengevat en beschreven in het hoofdstuk 'Interviewresultaten'. Waar mogelijk zijn bevindingen aangevuld met citaten om de uitkomsten van de interviews in context te plaatsen. Ook zijn de interviewresultaten vergeleken met de uitkomsten van de systematische literatuurstudie, om overeenkomsten en discrepanties tussen beide onderzoeksbevindingen te identificeren en indien mogelijk te duiden. Hierbij zal specifiek gekeken worden naar de mate waarin de bevindingen uit de literatuur van toepassing zijn op de ervaringen van Nederlandse casusdeskundigen. De resultaten van deze analyse worden besproken in de volgende hoofdstukken. Hierbij zal achtereenvolgens worden ingegaan op de resultaten van de kwalitatieve en kwantitatieve studies en de uitkomsten van de interviews.

3. Kwalitatieve resultaten literatuurstudie

In dit hoofdstuk staan de kwalitatieve resultaten van de literatuurstudie centraal. Van de 58 artikelen, zijn in totaal 50 kwalitatieve studies geïnccludeerd, waarvan vier gebaseerd op *mixed methods*. Hiervan zijn 29 studies (ten minste gedeeltelijk) relevant voor onze studie naar intergenerationele overdracht binnen jihadistische of islamitisch-extremistische gezinnen; 17 studies gaan over overdracht in de context van politiek (rechts, links, nationalistisch of single-issue) radicalisme of extremisme; en vier studies behandelen radicaal-sektarische ideologieën. De meeste artikelen zijn Engelstalig, maar ook enkele Nederlands-, Duits- en Franstalige artikelen zijn geïnccludeerd. Voorts zijn drie clusters van studies geïdentificeerd, bestaande uit twee of meer studies, waarvan de bevindingen (gedeeltelijk) zijn gebaseerd op hetzelfde empirische onderzoek – en waarbij de auteur de resultaten van dit onderzoek tevens in een andere publicatie heeft beschreven. Het gaat hierbij om de volgende clusters: (1) Köttig (2004; 2008; 2013); (2) Sieckelink en De Winter (2015) en Sikkens e.a. (2017); en (3) Post, Sprinzak en Denny (2003) en Post (2005). De resultaten van deze studies zullen – met het oog op de volledigheid van onze analyse – daarom in samenhang worden beschouwd. Voor een overzicht van de in de kwalitatieve analyse geïnccludeerde studies, zie Tabel 3.

Tabel 3 Studies geïnccludeerd in de kwalitatieve analyse (N=50)

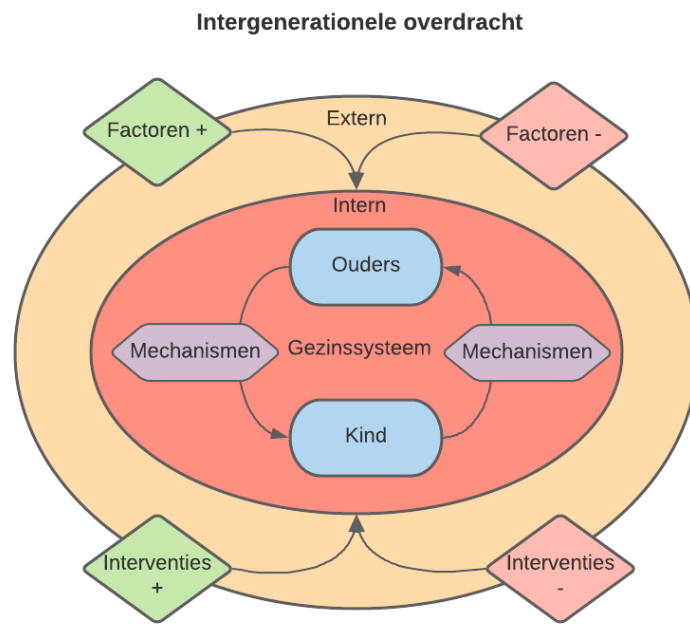
	Kwalitatief	Kwantitatief	Mixed methods	Totaal
Jihadisme, islamitisch-extremisme & -radicalisme	25	X	4	29
Politiek, nationalistisch en single-issue extremisme en radicalisme	17	X	X	17
Sektarisme	4	X	X	4
Totaal	46	X	4	50

Uit de kwalitatieve studies blijkt de intergenerationele overdracht van radicale en extremistische ideologieën diverse vormen aan te nemen. De patronen van overdracht zijn moeilijk te generaliseren door de tijd-, plaats- en contextgebondenheid van de casussen die worden beschreven. Ook de verscheidenheid aan ideologieën, evenals de diverse methoden die auteurs hebben gebruikt om deze

ideologieën te bestuderen (variërend van diepte-interviews, tot de bestudering van open source of biografisch materiaal, tot participerende observaties) verhindert de mogelijkheid tot veralgemenisering.

Daarnaast blijkt intergenerationele overdracht op zichzelf eveneens een fenomeen dat uiteenlopende manifestaties kent. Deze diversiteit aan overdrachtpatronen blijkt bijvoorbeeld al uit de onderliggende rationale waarmee gedachtegoed binnen gezinnen wordt overdragen. De redenen die ouders hebben om actief te na te streven dat hun denkbeelden door hun kinderen worden overgenomen, verschillen per context en per ideologie. In jihadistische gezinnen blijkt de wens om kinderen als martelaar te laten sterven, en de status en/of economische voordelen die daarmee gepaard gaan, één van de voornaamste drijfveren (zie bijv. Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Pape, 2005). In nationalistische kringen, zoals in Baskische ETA-gezinnen, lijken ouders vooral te hopen dat hun kinderen de ideologische strijd voortzetten waar zij zelf inmiddels te oud voor zijn (zie bijv. Hamilton, 2000). Links-nationalistische en communistische ouders, daarentegen, zouden volgens de literatuur primair geloven dat hun kinderen daadwerkelijk gelukkiger zullen zijn in een klasseloze samenleving, wat hen motiveert om hun gedachtegoed actief op hen over te dragen (zie bijv. Felices-Luna, 2005; Raposo-Quintana, 2009). Onder rechts-extremistische jongeren lijkt de interne motivatie van kinderen om het ideologisch erfgoed van hun (groot)ouders nieuw leven in te blazen, een belangrijke rol te spelen (Köttig, 2004; 2008; 2013, zie ook Windisch, 2019). In deze laatste groep zijn overdrachtsmechanismen dan ook voornamelijk kind-gedreven, in plaats van dat opvoeders de expliciete wens uitdragen dat hun kinderen in hun voetsporen treden. De ideologische overdracht slaat hier niet zelden een generatie over (zie Köttig, 2004). In sektarische groepen, zoals chassidisch-Joodse gemeenschappen, tenslotte, vormt het behoud van de in-group en voortzetting van de gevestigde gemeenschap de belangrijkste rationale (zie bijv. Fader, 2006; Van Eck Duymaer van Twist, 2008).

Dit maakt het aannemelijk dat wat voor het ene radicale of extremistische gedachtegoed geldt, niet zonder meer vertaald kan worden naar andere ideologische contexten. Toch zijn er dimensies te ontdekken waarin de aard van de ideologische overdracht wél blijkt te overlappen. De analyse van deze dimensies heeft geleid tot een model waarin overdracht wordt beschouwd als het resultaat van interacties binnen een gezinssysteem, in de hand gewerkt door diverse mechanismen (met een direct effect) en factoren (met een indirect effect). De werking hiervan is schematisch weergegeven in Figuur 2. In het huidige hoofdstuk zal dit model als uitgangspunt worden gebruikt bij de duiding van intergenerationele overdrachtsprocessen. Hierbij zal de nadruk liggen op de factoren, mechanismen en consequenties van de intergenerationele overdracht van jihadistische en islamitisch-extremistische denkbeelden. In aanvulling hierop zal kort worden toegelicht in hoeverre de beschreven patronen uniek zijn voor betreffend gedachtegoed – of dat deze ook in andere ideologische contexten terug te vinden zijn.

Figuur 2. Schematische weergave van het proces van intergenerationele overdracht.

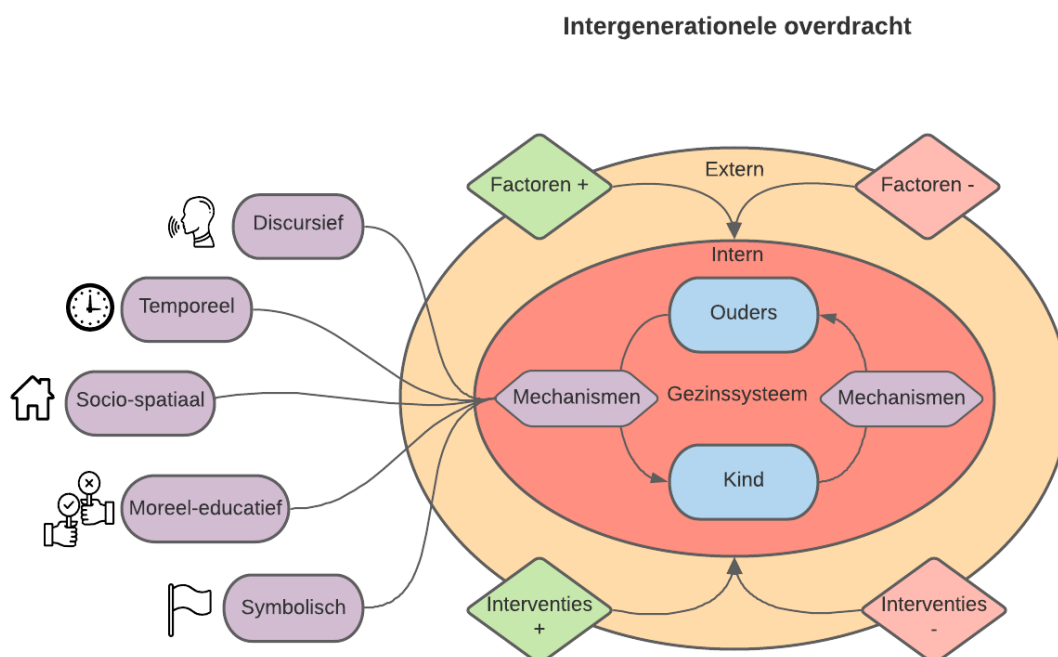
3.1 Mechanismen van intergenerationele overdracht

De bestudeerde literatuur suggereert dat er verschillende mechanismen aan de intergenerationele overdracht van radicale, extremistische en jihadistische gezinsideologieën ten grondslag kunnen liggen. De mechanismen die in de literatuur naar voren komen, hebben wij als volgt gecategoriseerd: (1) discursieve mechanismen (over het taalgebruik en de narratieven die ouders hanteren); (2) socio-spatiale mechanismen (over de fysieke settings waar netwerken samenkomen en overdracht plaatsvindt); (3) temporele mechanismen (over de continuïteit van ideologische overdracht in de tijd); (4) moreel-educatieve mechanismen (over de manier waarop ouders hun kinderen moreel handelen aanleren); (5) symbolische mechanismen (over het gebruik van rituelen en symboliek in het gezin). De plaats van deze mechanismen in het model van intergenerationele overdracht, is zien in Figuur 3.

Hierbij zijn vooraf enkele opmerkingen te plaatsen. Allereerst betreft dit model een globaal overzicht van de belangrijkste manieren waarop overdracht *kan* plaatsvinden. Hiermee is zeker niet gezegd dat alle vijf mechanismen ook in elk van de geïncludeerde studies terug te vinden is: sommige studies hebben een grotere bijdrage geleverd aan de totstandkoming van dit model – en onderschrijven deze categorisering dan ook meer – dan andere. In de tweede plaats is het van belang te benadrukken dat de vijf dimensies die in dit hoofdstuk centraal staan, niet los van elkaar gezien kunnen worden: zij hangen onderling met elkaar samen en kunnen elkaars werking versterken of verzwakken. Om een voorbeeld te geven: thuisonderwijs is een vaak terugkomend mechanisme waarmee ouders (temporele)

continuïteit in hun discours nastreven, maar dit mechanisme bestaat enkel bij gratie van een sociaal-ruimtelijke component (dat wil zeggen: de geïsoleerde thuissfeer waarin dit onderwijs plaatsvindt). De manier waarop thuisonderwijs vervolgens wordt vormgegeven, is weer een uitwerking van discursieve, moreel-educatieve en symbolische mechanismen.

Het onderscheid dat in deze paragraaf gehanteerd wordt, betreft in zekere zin dan ook een kunstmatige categorisering. Deze indeling – en de bestudering hiervan – helpt ons echter inzicht te krijgen in de vele verschillende lagen waaruit intergenerationele overdracht bestaat. Het laat ons inzien dat de werking hiervan niet eenledig is, maar juist uit een samenspel van directe en indirecte, externe en interne, emotionele en fysieke componenten bestaat.

Figuur 3. Schematische weergave van de mechanismen van intergenerationele overdracht.

Discursieve mechanismen

Allereerst komt uit de bestudeerde literatuur naar voren, dat ideologische overdracht binnen de jihadistische gezinscontext kan plaatsvinden aan de hand van verbale interacties tussen ouder en kind, waarbij ouders de wereld om hen heen duiden. In het discours van jihadistische ouders wordt het gebruik van geweld en terroristische handelingen bijvoorbeeld vaak gelegitimeerd (Bickerton, 2019; Malik, 2019) en de ernst van repercussies, zoals gevangenzetting, gebagatelliseerd (Riany e.a., 2018). Dat gebeurt in een buitenlandse context niet zelden expliciet, door aanslagen openlijk te verheerlijken en door kinderen te wijzen op hun martelaarsplicht, zo blijkt uit casussen uit Indonesië, Libanon, en

Palestina (Affandi, Dermawan & Alam, 2019; Huggins, 2013; Pape, 2005). Hierbij hanteren ouders een dualistisch ‘goed-kwaad’-wereldbeeld. Dat blijkt bijvoorbeeld in Indonesische gevallen uit referenties naar de ‘Ware’ islam, en de perceptie dat de gewelddadige jihad daar onderdeel uitmaakt (Riany e.a., 2018; Affandi, Dermawan & Alam, 2019). Hiermee wordt kinderen impliciet de boodschap meegegeven dat zij zichzelf geen ‘echte’ moslims mogen noemen, indien zij niet direct of indirect deelnemen aan de gewapende strijd. In het verlengde hiervan ligt het ‘othering’-mechanisme, waarbij ouders in Midden-Oosterse en Zuid-Aziatische casussen een scherp onderscheid maken tussen de in-group en de ‘kwade’ buitenwereld van de ‘*infidels*’, zoals in de casestudies van Huggins (2013, p. 64). Hierbij gebruiken ouders dehumaniserende en kleinerende termen, bijvoorbeeld door te verwijzen naar ‘*Christian and Jewish pigs*’ (Huggins, 2013, p. 64), om hen figuurlijk lager dan de in-group te plaatsen. Ook uit andere studies komen *othering*-mechanismen in het ouderlijk discours tot uiting in de normalisering van racisme en antisemitisme. Zo vertellen Andre en Harris-Hogan (2013) over de Franse casus van Mohamed Merah, die van zijn ouders leerde dat ‘*Arabs are born to hate the Jews*’ (p. 310). In studies naar rechts-extremistische gezinnen is de rol van ‘othering’ een eveneens veel terugkomend thema. Zo leren sommige rechts-extreme ouders in de Verenigde Staten hun kinderen dat niet-witte mensen ‘*mudpeople*’ zijn (Blee, 2002) – of verwijzen zij naar ‘*African-American as “niggers” or “coons;” Asian-Americans as “chinks,” “Japs,” or “zipperheads;” members of the Jewish community as “kangajews;” and LGBTQIA+ members as “fags”*’ (Windisch, 2019, p. 117).

Verschillende auteurs constateren bovendien een zekere ‘*herofication*’ (Pape, 2005; Riany e.a., 2018) of ‘*glorification*’ (Pape, 2005) van kinderen door hun ouders. Jihadistische ouders in Indonesië verwijzen bijvoorbeeld expliciet naar het ‘heldenbloed’ in de familielijn – waarmee zij hun kinderen tot geweld pogen te bewegen (Riany e.a., 2018, p. 21). Dit mechanisme komt echter ook in Nederlandse context terug onder ouders van uitreizigers (Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018). Door het kind onderdeel te maken van een lange extremistische familiegeschiedenis, en kinderen te belasten met de bescherming van de gemeenschap en de familienaam, wordt de deelname aan de gewapende strijd bovendien als een grote verantwoordelijkheid neergezet. De heldenstatus die kinderen zodoende als ‘binnen handbereik’ wordt aangeboden, kan de overdracht van de gezinsideologie bespoedigen (Post, Sprinzak & Denny, 2003; Post, 2005; Huggins, 2013).

De literatuur suggereert dat het gebruik van geweld ter verdediging van de gezinsideologie in niet-jihadistische gemeenschappen over het algemeen minder centraal staat – al benadrukken auteurs ook in die contexten het belang dat ouders hechten aan (de bescherming van) de ideologische familietraditie. Het vertellen van verhalen over de strijd en het verzet van eerdere generaties (‘*tales of glory*’, Windisch, 2019, p. 138) speelt hierbij een belangrijke rol (zie bijv. Bosi & Della Porta, 2012; Futrell & Simi, 2004; Köttig, 2004; Raposo-Quintana, 2009). Desondanks doet onderzoek door Copeland (2020) suggereren dat de gevolgen van een ouderlijke nadruk op de extremistische familietraditie – en de ‘*herofication*’ van kinderen die hieruit volgt – niet definitief zijn. Zijn studie, waarin hij de biografieën van 48 religieus- en politiek-extremisten uit diverse landen beschrijft, laat zien

dat een desillusionerende confrontatie met de brute werkelijkheid kan ertoe leiden dat het ouderlijke discours aan invloed verliest (Copeland, 2020). Indien de eigen militante ervaringen van het kind op latere leeftijd niet stroken met de geromantiseerde verhalen die door familieleden op hem of haar zijn overgeleverd, lijkt dit de effecten van intergenerationele overdracht zelfs teniet te kunnen doen.

Tegenover dit heroïstische narratief staat een discours dat juist het slachtofferschap van het gezin en de bredere gemeenschap centraal stelt. Deze overdrachtdimensie lijkt vooral een belangrijke rol te spelen bij islamitische gezinnen in vluchtelingenkampen, zoals in de Palestijnse gebieden (Copeland, 2020; Pape, 2005; Post Sprinzak & Denny, 2003) – en in gezinnen waar ouders of familieleden het slachtoffer zijn geworden van arrestaties of executies (Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Copeland, 2020). Ouders kunnen dit narratief aanwenden om de strijd te legitimeren – zowel naar hun kinderen als naar zichzelf toe. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een citaat van de moeder van de Palestijnse zelfmoordterrorist Mahmoud al-Obeid: *“Nobody wants their son to be killed. I always wanted him to have a good life. But our land is occupied by the Israelis. We’re sacrificing our sons to get our freedom”* (Pape, 2005). Ook subtielere vormen van gepercipieerd slachtofferschap, bijvoorbeeld door ervaringen van onderdrukking of sociale uitsluiting, kan als overdrachtsmechanisme fungeren. Deze worden van ouders op kinderen overgedragen door wat Copeland (2020) ‘*collected stories*’ (p. 120) noemt (vgl. Schiff, Noy & Cohler, 2001), waarin het leed van de familie centraal staat – en welke volgens hem in de narratieven van zowel religieus- als politiek-gemotiveerde extremisten terugkomen.

Het verdient tenslotte de opmerking dat het effect van (ervaringen van) achterstelling en onderdrukking *an sich* kinderen ook al extra vatbaar kunnen maken voor de ideologie van hun ouders – zelfs indien het hierbij aan een expliciete discursieve dimensie ontbreekt. In dat geval vormen eerstehands ervaringen van slachtofferschap voor kinderen een bevestiging van de vijandigheid van de buitenwereld. Hier zal in de paragraaf ‘Versterkende en beschermende factoren’ verder op worden ingegaan.

Socio-spatiale mechanismen

Een tweede set mechanismen heeft betrekking op de ruimtelijke settings waarin kinderen worden blootgesteld aan (aspecten van) de ideologie van hun ouders. Een kernconcept hierbij is wat men ‘selectieve isolatie’ kan noemen: kinderen worden fysiek weggehouden van situaties waar zij mogelijk in contact zouden kunnen komen met tegengeluiden – en in plaats daarvan geïntroduceerd tot alternatieve sociale kringen waar zij wel aan de ‘juiste’ denkbeelden worden blootgesteld. In de literatuur lijkt dit uit de vaak genoemde observatie dat ouders hun kinderen introduceren tot hun netwerk van gelijkdenkenden (zie o.a. Blee, 2002; Futrell & Simi, 2004; Githens-Mazer & Lambert, 2010; Manning & La Bau, 2015).

Dit netwerk kan in de eerste plaats samenkomen binnen de huiselijke sfeer, waar de ideologie in vertrouwelijkheid met gelijkgezinden kan worden gedeeld. Dit aspect wordt door Futrell en Simi

(2004) aangeduid met de term ‘*free spaces*’ of ‘*indigenous-prefigurative spaces*’. Deze ruimtelijke settings laten zich kenmerken door hun kleine, intieme en relationele aard, wat leden van organisaties stimuleert om hun denkbeelden openlijk met de rest van de gemeenschap te delen. Dit socio-spatiale mechanisme komt in relatie tot de overdracht van radicaal-islamitisch gedachtegoed bijvoorbeeld terug in de studie van Githens-Mazer en Lambert (2010), waarbij een Britse vader zijn puberzoons introduceert tot een kring van radicale geleerden. Malik (2019) beschrijft eveneens enkele casussen uit het Verenigd Koninkrijk, waarin kinderen door hun ouders tot dergelijke studiekringen worden ingewijd. Ook moeders spelen hierin een belangrijke rol, door hun dochters naar radicale vrouwenkringen te sturen (Malik, 2019). Deze studiegroepen en religieuze cirkels zijn bovendien niet voorbehouden aan jihadistische families: ook in families met rechts-extreme denkbeelden spelen huiskamerbijeenkomsten een belangrijke rol in de overdracht van ideologieën, zoals in de Verenigde Staten (Futrell & Simi, 2004). In deze georganiseerde settings worden kinderen blootgesteld aan het extremistische discours van hun ouders en/of de organisatie. Dit gevoel onderdeel te zijn van een selecte club ingewijden enerzijds, en het gebrek aan contact met andersdenkenden binnen deze sociale ruimtes anderzijds, kan een belangrijke rol spelen in de overdracht van ouderlijke denkbeelden.

Ideologische netwerken kunnen echter ook buiten dergelijke intieme *free spaces* samenkomen. In dat geval komt socio-spatiale overdracht voort uit de fysieke aanwezigheid bij (voor de groepering en/of het gezin) relevante gebeurtenissen en grootschalige acties buiten de huiselijke sfeer. Hierbij kan worden gedacht aan (gewelddadige) protesten en groepsevenementen. Zo vertellen Chernov-Hwang en Schulze (2018) en Ahdash (2019) hoe islamitisch-extremistische ouders in zowel Indonesië als het VK hun kinderen meenemen naar wekelijkse massabijeenkomsten, waar zij hen al op jonge leeftijd tot hun jihadistische netwerk introduceren. Dat geldt ook voor de casus van de Britse Salman Abedi, zoals beschreven door Pepich (2018), wiens vader hem in de schoolvakantie meeneemt naar Libië om tegen het regime van Ghaddafi te strijden, als onderdeel van een islamitisch-extremistische groep. In andere casussen uit het VK nemen ouders hun kinderen mee naar zogenoemde ‘*rallies*’ en officiële bijeenkomsten van terroristische groeperingen (Malik, 2019).

Voor politieke extremistische en radicale groeperingen in Nederland en de Verenigde Staten geldt eveneens dat aanwezigheid bij demonstraties, (gewelddadige) protesten, en acties, waarin de ideologie op actieve wijze wordt uitgedragen een belangrijk overdrachtsmechanisme behelst (zie McComiskey, 2001; Schils & Verhage, 2017; Sieckelinck & De Winter, 2015). Bij dergelijke gebeurtenissen staat – in tegenstelling tot de voorgenoemde dimensie van intieme ‘*free spaces*’ (vgl. Futrell & Simi, 2004) – niet de religieuze of ideologische opvoeding, maar juist de praktische kant van ‘*doing extremism*’ centraal. Kinderen worden op deze manier al op jonge leeftijd onderdeel van de ‘harde kern’ van deze organisaties en raken al vroeg vertrouwd met de praktische uitvoering daarvan.

In sommige gevallen komen plaatsgebonden ideologische samenkomsten voort uit het lidmaatschap van een radicale of extremistische jeugdbeweging. Zo is uit onderzoek naar nationalistische, rechts-extreme en sektarische groepen in Engeland, Ierland en de Verenigde Staten

bekend dat ouders hun kinderen al op zeer jonge leeftijd deel laten nemen aan zomer- en jeugdkampen waar zij in vertrouwde settings aan de gezinsideologie worden blootgesteld (Blee, 2002; Kermani, 2010; Van Eck Duymaer van Twist, 2008; Reinisch, 2020). Daar waar kinderen geen lid zijn van jeugdbewegingen of -kampen, is de uitvoering van ‘kindertaakjes’ bij de organisatie van hun ouders een manier om kinderen betrokken te laten raken bij de praktische uitvoering van de gezinsideologie. Dergelijke taakjes kunnen relatief onschuldig zijn, zoals het helpen organiseren van radicaal-islamitische bijeenkomsten (Gilbert & Lambert, 2010), het vouwen en uitdelen van racistische pamfletten (Blee, 2002) of communistische kranten (Raposo-Quintana, 2009), het poetsen van de vloer in het hoofdkwartier van de organisatie (Nolas, Varvantakisa, & Aruldossa, 2016), en het brengen van thee en sigaretten naar leden van paramilitaire bewegingen (Crawford, 2013). Ook hier vormt de vertrouwde, buiten-huiselijke setting waarin kinderen speelsgewijs kennis maken met de ideologie in kwestie, de basis voor de overdracht. In een enkel geval gaat dit zover dat kinderen uiteindelijk expliciet gewelddadige rollen vervullen bij deze organisaties, bijvoorbeeld door met wapens te poseren voor extremistische propagandadoeleinden (zie Khoo, 2018; Malik, 2019). Het meest extreme voorbeeld van deze ‘kindertaakjes’ vindt men echter in de context van IS, waar kinderen worden ingezet bij het bewaken van checkpoints, spionage- en verkenningstaken en wapenproductie (Cook & Vale, 2018; Horgan e.a., 2016). Hoewel dit niet onder strikte overdracht via ouderfiguren valt, gebeurt dit wel vaak met toestemming van – of zelfs op verzoek van – jihadistische ouders (Cook & Vale, 2018).

Ook de huiselijke sfeer zelf kan echter een socio-spatiaal mechanisme bevatten. Het feit dat de ideologie ‘van buiten’, binnenshuis wordt waargenomen, blijkt in de literatuur een belangrijk socio-spatiaal mechanisme. Zo beschrijven Futrell en Simi (2004) hoe Amerikaanse ‘*skinheads*’ de woonkamers van groepsleden als logistieke uitvalsbasis gebruiken, en vertelt Lanzona (2000) hoe links-radicalen ouders in de Filipijnen hun thuis als hoofdkwartier gebruiken. Verschillende auteurs benadrukken dan ook dat de thuissfeer de eerste kennismaking met de bredere context van de ouderlijke ideologie faciliteert. In Windisch (2019) vertelt een rechts-extremistische vrouw uit de VS bijvoorbeeld over haar vroege herinneringen aan de gesprekken over de ‘Klan’ die haar vader thuis met zijn vrienden voerde. Het feit dat “*they made it sound so cool*” (p. 138), wakkerde haar interesse in haar vaders gedachtegoed verder aan (Windisch, 2019). Over de islamitisch-extremistische context schrijven Chernov-Hwang en Schulze (2018) op gelijke wijze dat Indonesische kinderen binnenshuis worden blootgesteld aan bevriende oorlogsveteranen van hun jihadistische ouders. Malik (2019) wijst bovendien op het feit dat Britse kinderen uit dergelijke gezinnen vaak getuige zijn van ‘*Women’s Circles*’ en zusterbijeenkomsten in hun eigen woonkamer. Hoewel zij hier niet actief aan deelnemen, kan dit indirect mogelijk bijdragen aan de radicalisering van kinderen – doordat de ‘binnen’- en de ‘buiten’-dimensie van de ideologie zodoende met elkaar versmelten. Het zorgt er met andere woorden voor dat deze oorlogsveteranen en ‘zusters’ (en hun ideologieën) onderdeel worden van de ‘vertrouwdheid’ die het huis symboliseert, en dat de fysieke afstand tussen beide in letterlijke zin verkleint.

Een laatste overdrachtsmechanisme op socio-spatiaal niveau is het verhuizen ten behoeve van de ideologie. Voor rechts-extremisten in de VS kan dat bijvoorbeeld kan naar een andere wijk zijn, waar meer gelijkgestemden en minder niet-witte buurtbewoners wonen (Futrell & Simi, 2004; Windisch, 2020), en voor sektarische families kan dit een maatschappelijk afgezonderde gemeenschap betreffen (Kermani, 2010; McComiskey, 2001). Zodoende isoleren ouders zich zowel in geografische zin, als in ideologische zin van de mainstream samenleving (Futrell & Simi, 2004). Jihadistische ouders doen dit op gelijke wijze door zich aan te sluiten bij het voormalig ‘kalifaat’ van Islamitische Staat (Khoo, 2018; Malik, 2019) of door te verhuizen naar een Pakistaanse provincie ten behoeve van het ouderlijk lidmaatschap van Al-Qaeda (Hogan, 2017). Hier is het feit dat kinderen fysiek worden afgezonderd van invloeden van buitenaf, en feitelijk geïsoleerd raken van de rest van de wereld, het onderliggende mechanisme waarmee de gezinsideologie wordt overgedragen.

Temporele mechanismen

Gerelateerd aan de voorgenoemde socio-spatiale overdrachtsmechanismen, zijn mechanismen op temporeel niveau. Deze dimensie heeft betrekking op de manieren waarop ouders continuïteit van hun discours proberen te bewerkstelligen, door de ideologie volledig te integreren in het leven van hun kinderen. Het is met andere woorden een mechanisme waarin radicale en extremistische praktijken fundamenteel verweven raken met het alledaagse leven van de gezinnen in kwestie – waarbij de afstand tussen deze dimensies steeds kleiner wordt en het onderscheid tussen beide uiteindelijk verdwijnt (zie Futrell & Simi, 2004; Nolas, Varvantakisa & Aruldossa, 2016; Windisch, 2019). Het temporele mechanisme valt uiteen in verschillende componenten, die hier verder uitgelegd zullen worden.

Een eerste manier om temporele continuïteit van het gedachtegoed te garanderen, is door controle uit te oefenen op het sociale milieu waarin kinderen zich begeven. In de jihadistische context blijkt dit bijvoorbeeld uit huwelijksovereenkomsten met gelijkgestemde families in zowel Indonesië als Frankrijk (Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Harris-Hogan, 2014). Kinderen, specifiek dochters, worden uitgehuwelijkt aan leden van jihadistische organisaties of terroristische groeperingen (Harris-Hogan, 2014), waarmee ouders de levensloop van kinderen proberen vast te leggen – met als doel dat de gezinsideologie ook buiten hun invloed om wordt uitgedragen. Zodoende kunnen niet alleen biologische ouders, maar ook schoonouders een rol gaan spelen in de jihadistische vorming van het individu in kwestie (Sageman, 2004), doordat vanaf beide zijden sociale controle kan worden uitgeoefend op zijn of haar doen en laten. In andere radicale en extremistische milieus in de Verenigde Staten houden ouders zich bovendien actief bezig met de vriendschapsrelaties van kinderen, bijvoorbeeld door hen te koppelen aan penvrienden uit gelijkdenkende gezinnen (Blee, 2002) en door contact met kinderen uit andere milieus expliciet te verbieden (Windisch, 2019).

Ook selectie in scholen van kinderen is een belangrijk mechanisme waarmee continuïteit van het gedachtegoed kan worden gerealiseerd. Chernov-Hwang en Schulze (2018) beschrijven in de context

van Indonesië hoe islamitisch-extremistische ouders hun kinderen naar islamitische kostscholen sturen, als een manier om hun gedachtegoed op hen over te dragen. Deze scholen zorgen voor verdere, secundaire socialisering van de kinderen in kwestie, en zorgen ervoor dat het gedachtegoed van de ouders consistent wordt overgebracht (Chernov-Hwang en Schulze, 2018). In onderzoek naar een Britse overdrachtskas van Manning en La Bau (2015) ligt de nadruk op de invloed van naschoolse religieuze educatie door radicaal-islamitische geleerden. In extremere gevallen worden kinderen via ouders – specifiek moeders – aangemeld voor een opleiding tot strijder en/of martelaar voor IS, of nemen zij deel aan het IS-curriculum op het voormalig grondgebied van deze organisatie (Cook & Vale, 2018; Horgan e.a., 2016). Ook in rechts-extremistische kringen is schoolselectie een relevant temporeel mechanisme – waarbij ouders in de VS hun kinderen bijvoorbeeld naar ‘*Aryan-only schools*’ sturen, om te voorkomen dat blootstelling aan alternatieve ideologieën hen ‘*double minded*’ zou maken (Blee, 2002, p. 127).

In het verlengde hiervan ligt de keuze voor thuisonderwijs. Dit is volgens de literatuur één van de meest prominente mechanismen waarop ouders trachten hun kinderen systematisch bloot te stellen aan hun eigen visies. Onderzoek naar jihadistische gezinnen in Engeland door Malik (2019) laat bijvoorbeeld zien hoe thuisonderwijs kan fungeren als “*route for extremists to pass on their values*” (p. 2). Ook Huggins (2013) en Ahdash (2019) identificeren thuisonderwijs van ouders als een belangrijk mechanisme waarmee jihadistische ideologieën op kinderen worden overgedragen. Zo beschrijft Huggins (2013) een Palestijnse casus waarin de moeder van het gezin haar kinderen ‘vanaf de keukentafel’ dagelijkse *madrassa*-lessen voorziet. Andre en Harris-Hogan (2013) beschrijven hoe Franse kinderen in een setting van thuisonderwijs worden onderworpen aan een curriculum “*that praises the heroism of Salafists and normalises violence*” (p. 311). Ouders proberen hun kinderen hiermee bewust af te schermen van ongewenste invloeden, en beperken zodoende de interactiemogelijkheden met de buitenwereld (Ahdash, 2019). Ook in rechts-extremistische en sektarische milieus in de VS en het VK is thuisonderwijs een terugkerend thema (Blee, 2002; Futrell & Simi, 2004; Van Eck Dymaer van Twist, 2008; Windisch, 2019). Voor deze groepen is thuisonderwijs het enige middel om kinderen te beschermen tegen ‘brainwashing’ door de ‘*Jewish-liberal ideology*’ die op scholen zou worden gepropageerd (Futrell & Simi, 2004). Op gelijke wijze is het voor sektarische ouders een manier om kinderen te behoeden voor scholen “[*who*] *shoved Christianity down their throats*” (Kermani, 2010, p. 73).

Een laatste mechanisme heeft betrekking op de selectie van media-invloeden door ouders. Zo blijken radiozenders een belangrijke rol te spelen in de politieke opvoeding van kinderen uit links-radicalen en nationalistische gezinnen in Spanje en Italië (Hamilton, 2000; Orsini, 2012). In rechts-extreme (Futrell & Simi, 2004) en sektarische kringen (Kermani, 2010) in de VS maken ouders bovendien keuzes in de (strip)boeken waar zij hun kinderen aan blootstellen, en in Amerikaanse links-extreme gezinnen worden kinderen eveneens opgevoed met muziek, dichtkunst en literatuur waarin de gezinsideologie wordt uitgedragen (Nolas, Varvantakisa & Aruldossa, 2016). Wat betreft de overdracht van jihadistische ideologieën lijkt deze dimensie echter een minder grote rol te spelen in het

bewerkstellingen van continuïteit in het ouderlijk discours. Een enkele studie vermeldt dat kinderen worden opgevoed met radicaal-islamitische literatuur (Andre & Harris-Hogan, 2013). In een ander geval blijkt een verbod op muziek en televisie door ouders te worden gehanteerd (Manning & La Bau, 2015) – hoewel het hierbij de vraag blijft in hoeverre dit een weloverwogen overdrachtstechniek van de ouders in kwestie is, of dat er ‘slechts’ sprake is van het naleven van (radicaal-)religieuze overtuigingen.

Moreel-educatieve mechanismen

Uit de geïncludeerde studies komt voorts een belangrijk moreel-educatief aspect naar voren. Kinderen krijgen impliciet of expliciet bepaalde waarden mee van hun ouders, met betrekking tot de manier waarop zij hun leven dienen te leven. Hierin blijken ook de verschillende rollen van vaders en moeders. In zijn analyse van religieus- en politiek-gemotiveerde extremistische gezinnen uit diverse landen concludeert Copeland (2020) bijvoorbeeld: *“Mothers are associated with concepts of morality and emotion, whereas the need for paternal role models or figures appears heavily in the accounts examined when it comes to fathers”* (p. 148). Dit onderscheid lijkt ook in de andere literatuur terug te komen. Wat betreft het vaderlijk rolmodelschap komt het adagium *‘follow in their father’s footsteps’* in deze context meer dan eens terug (zie bijv. Van Eck Duymaer van Twist, 2008; Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Copeland, 2020). In sommige gevallen worden vaderfiguren zelfs expliciet als ‘voorbeeld’ neergezet voor de nieuwe generatie jihadisten. Dat geldt in Indonesië bijvoorbeeld voor vaders die de Afghaanse jihad hebben gevochten (Chernov-Hwang & Schulze, 2018), maar ook voor grootouders die eerder betrokken zijn geweest bij de gewapende strijd (Riany e.a., 2018).

De literatuur suggereert dat in de meeste gevallen waarin rolmodelschap van belang is, spiegelen kinderen zich aan hun vaderfiguren – waarbij vaders op hun beurt enkel een passieve voorbeeldfunctie vervullen. Van actieve overdrachtsmechanismen vanuit de ouders zou hier geen sprake zijn. Zo schrijven Cook en Vale (2018) dat voor de meeste jonge Syriëgangers, *‘motivations and radicalisation drivers mirror those of their elders* (p. 31), en dat *‘the affiliation of foreign children (5 –14 years) to IS is closely tied to the motivations of their guardians’* (p. 31). Het belang van spiegelgedrag blijkt ook uit de volgende casus, zoals beschreven door Horgan e.a. (2016):

“In July 2014, Newsweek Pakistan interviewed the family of an Uzbek national who moved along with his family to North Waziristan “after he joined Al Qaeda.” When the father was killed in a drone strike, Newsweek interviewed his 8-year-old son who declared: “My father is a martyr who sacrificed his life in the path of Allah. America is the enemy of Muslims. ... I will also fight against them”.” (p. 5)

Soms verbaliseren jihadistische ouders expliciet hun verwachtingen dat hun kinderen martelaar worden (Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Pape, 2005; Riany e.a., 2018), of zelfs hun plicht om ongelovigen uit te moorden (Huggins, 2013). Deelname aan de gewapende *jihad* wordt voorts in casussen uit Indonesië en Palestina als een moslimplicht geportretteerd, waarmee het lot van kinderen wordt bezegeld (Affandi, Dermawan & Alam, 2019; Pape, 2005).

Van directe (lijf)straffen en beloningen om naleving hiervan af te dwingen, blijkt uit de studies naar jihadistische gezinnen zelden sprake. Enkel de casestudie van Huggins (2013) naar de Libanese ‘Kamal’ vermeldt fysieke bestraffing als mechanisme om de gezinsideologie over te brengen: *“Kamal was constantly in trouble for using his left hand because infidels were ‘the people of the left’. One evening his father ordered his mother to burn his hand. When she lit a match and only refrained at the last second, Kamal decided that no place was safe”* (p. 64). Hoewel het hier niet duidelijk is in hoeverre dit moet worden gezien als een bestraffing voor ‘gewone’ religieuze ongehoorzaamheid – of zelfs als reguliere kindermishandeling met een godsdienstelijk sausje – is het niettemin een reactie die een zeer sterke boodschap uitzendt over het feit dat niet van de gezinsideologie afgeweken mag worden – en de bestraffing die volgt indien men daar wel toe besluit.

Als indirecte ‘beloning’ voor jihadistische geweldpleging zou de belofte van toegang tot de hemel kunnen worden aangemerkt, waarmee ouders hun kinderen tot dergelijke daden bewegen (Affandi, Dermawan & Alam, 2019). Andere beloningen, zoals materiële vergoedingen voor hun diensten bij groeperingen zoals IS, kan men eveneens beschouwen als middel waarmee ouders hun kinderen aansporen om in hun voetsporen te treden (Khoo, 2018). Beloningen en bestraffingen komt in de overige literatuur vooral terug in relatie tot sektarische bewegingen. Rebellerende kinderen worden in sektarische groepen in het VK en de VS soms tijdelijk fysiek verwijderd uit de gemeenschap (Van Eck Duymaer van Twist, 2008) of juist publiekelijk aan de schandpaal genageld (Fader, 2006) – als straf voor hun ongehoorzaamheid.

Beloningen komen daarentegen meestal in indirecte vorm, zoals middels uitingen van trots (bijv. Fader, 2006; Pape, 2005; Weggemans, Van der Zwan en Liem, 2018). Dit element komt vrijwel bij alle bestudeerde ideologieën terug. Zo vertelt de vader van de Palestijnse zelfmoordterrorist Saeed Hotari aan de media: *“I am very happy and proud of what my son did and, frankly, am a bit jealous. I wish I had done [the bombing]. My son has fulfilled the Prophet’s wishes. He has become a hero! Tell me, what more could a father ask? . . . I hope I have many sons to carry out the same act.”* (Pape, 2005, p. 155, toevoeging in origineel). De trots die een vader voor zijn zoon voelt, is wellicht de belangrijkste beloning die een kind in een dergelijke context kan wensen. Weggemans, Van der Zwan en Liem (2018) bespreken in Nederlandse context eveneens de trots, goedkeuring en begripvolheid die ouders ten opzichte van hun uitreizende kinderen kunnen tonen, maar benadrukken ook de meer praktische ondersteuning die zij hun kroost bieden, bijvoorbeeld middels geldtransfers. Tot deze dimensie kan ook het geven van toestemming, aanmoedigingen, en emotionele of praktische ondersteuning bij de beslissingen van kinderen worden gerekend – bijvoorbeeld in relatie tot het plegen van een aanslag of

het uitreizen naar conflictgebied (Khoo, 2018; Pape, 2005; Riany e.a., 2018; Sikkens e.a., 2018; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018). In Nederlandse context vermelden Sikkens e.a. (2018) eveneens ‘*applauding*’ (p. 2281) als stimulerend mechanisme – en op soortgelijke wijze beschrijven Post, Sprinzak en Denny (2003) de actieve ‘*support*’ (p. 172) die ouders naar hun kinderen tonen. De Engelse termen ‘*approval*’, ‘*consent*’ en ‘*encouragement*’ komen in deze context eveneens vaak terug – ook waar het politiek-extremistische gezinnen betreft (zie Felices-Luna, 2005; Hamilton, 2000; Orsini, 2012; Reinisch, 2020).

Een laatste moreel-educatief mechanisme dat ouders hanteren, bestaat uit dreigingen en gebruik van angstbeelden. Sektarische gemeenschappen in Amerika, bijvoorbeeld, dreigen kinderen uit de gemeenschap te plaatsen indien zij zich niet naar de heersende gezinsideologie voegen (Fader, 2006). In rechts-extremistische context beschrijft Blee (2002) voorts hoe een vader in de VS dreigt om zichzelf van kant te maken, indien zijn dochter ooit met een zwarte jongen thuis zou komen. Op gelijke wijze constateert Huggins (2013) het gebruik van angstbeelden in de vroege jeugd van een latere Libanese terrorist: “*His father told of a Muslim’s journey through hell to heaven, highlighting the searing flames and meat hooks used on Muslims; who weren’t deemed worthy*” (p. 64). Hoewel deze elementen van dreiging ongetwijfeld ook in niet-extremistische of radicale contexten voorkomen – al dan niet in afgezwakte vorm – lijken deze op angst gebaseerde moreel-educatieve mechanismen in de besproken studies een belangrijke basis te leggen voor de transmissie van ouderlijke denkbeelden, De dreigende toekomstbeelden die ouders hier schetsen – met betrekking tot sociale uitsluiting, zelfmoord van ouders en de hellevuren of ‘vleeshaken’ die onwaardige moslims na hun dood wachten – kunnen ervoor zorgen dat kinderen angstig worden om van het ideologische pad van hun ouders af te wijken, en werkt intergenerationele overdracht zodoende mogelijk(er) in de hand.

Symbolische mechanismen

Een laatste overdrachtsdimensie heeft betrekking op het gebruik van symbolen en rituelen binnen het gezin. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het gebruik van specifieke klederdracht, vlaggen en speelgoed. Deze dimensie komt in de literatuur vooral veel terug in relatie tot rechts-extremistische en sektarische gezinnen. Zo constateren Futrell en Simi (2004) in hun observationele studie naar ‘*white supremacist movements*’ in de VS dat – “*movement memorabilia around the home, such as pictures, posters, cards, newsletters, racist comic and coloring books, and movement uniforms (e.g., adult and children’s Klan robes, T-shirts, fatigues), also reinforce political identity in unambiguous ways*” (p. 25). Voorts bemerken zij dat:

“Family members wear T-shirts emblazoned with Hitler, Nazi soldiers, hooded Klansmen, and insignia of white power music bands to signify their affiliation with the WPM [White

Power Movement]. *Photos or paintings of Adolf Hitler often hang on living room walls, and pictures of children wearing Aryan garb or photo collages of children surrounded by WPM insignia are also common*” (Futrell & Simi, 2004, p. 24).

Windisch (2019) en Reinisch (2020) beschrijven op soortgelijke wijze hoe rechts-extremistische en nationalistische gezinnen in Amerika en Ierland symbolische kledij en uniforms, vlaggen en andere decoraties inzetten om de ideologie in kwestie binnen de thuissfeer te bestendigen. Binnen jihadistische gezinnen komen deze symbolische mechanismen vooral tot uiting in het weren van symbolen en tradities uit andere religies – bijvoorbeeld door te weigeren een kerstboom in huis te halen, zelfs wanneer de kinderen daar expliciet om vragen, zoals in de Franse casus van Mohamed Merah (Andre & Harris-Hogan, 2013). Hoewel het symbolische belang van klederdracht en “*looking the part*” wel beschreven wordt in de literatuur (zie Copeland, 2020, p. 173), zijn er geen aanwijzingen dat jihadistische ouders hun kinderen – in de geïncorporeerde studies veelal zoons – middels kledingvoorschriften proberen te beïnvloeden.

Voor (zeer) jonge kinderen is het gebruik van speelgoed bovendien een terugkerende overdrachtstechniek. In Amerikaanse context spelen jihadistische kinderen bijvoorbeeld al op jonge leeftijd met neppistolen (Horgan e.a., 2016), waarmee zij ‘speelsgewijs’ kennismaken met de gewelddadige denkbeelden van hun ouders. Ook in sektarische gezinnen (McComiskey, 2001) en rechts-extremistische gezinnen (Blee, 2002; Futrell & Simi, 2004; Windisch, 2019) in de VS lijken ouders weloverwogen keuzes te maken in het speelgoed en de spellen waaraan zij hun kinderen blootstellen – ten behoeve van hun ideologie.

Uit de literatuur blijkt ook het belang van naamgeving binnen radicale en extremistische gezinnen. Dit is niet verwonderlijk: een naam kan beschouwd worden als een fundamenteel onderdeel van iemands identiteit, en naamgeving is allereerste invloed die ouders op de vorming van hun kind kunnen uitoefenen. Rechts-extremistische gezinnen geven hun kinderen al bij hun geboorte symbolische namen – zoals ‘Ariana’, ‘Thor’ of ‘Valkyries’ als verwijzing naar de Noors-Arische geschiedenis waartoe zij zouden behoren (Futrell & Simi, 2004). Ook achternamen spelen in rechts-extremistische context een belangrijke rol: zij verwijzen naar een vaak ‘prestigieuze’ familietraditie en -geschiedenis binnen deze ideologie, welke kinderen van hun ouders zullen erven.

De rol van naamgeving als symbolisch mechanisme blijkt tenslotte tot op zekere hoogte ook uit de literatuur omtrent jihadistische overdrachtsprocessen. Zo wijst de casus van de Amerikaanse jihadist Daniel Boyd en zijn zoons (Ayres, 2018) op de mogelijke relevantie van het geven van islamitische (bij)namen binnen gezinnen van bekeerlingen. Sommige ouders geven hun kinderen na emigratie uit islamitische landen een ‘Westerse’ achternaam, om hen te laten assimileren aan hun nieuwe omgeving (Githens-Mazer & Lambert, 2010). Dit zijn geen elementen die inherent problematisch zijn, noch die per definitie tot radicale of extremistische overdracht hoeven te leiden - maar die wel tonen hoe ouders

al in een vroeg stadium belangrijke invloed uit kunnen oefenen op de identiteitsvorming van hun kinderen.

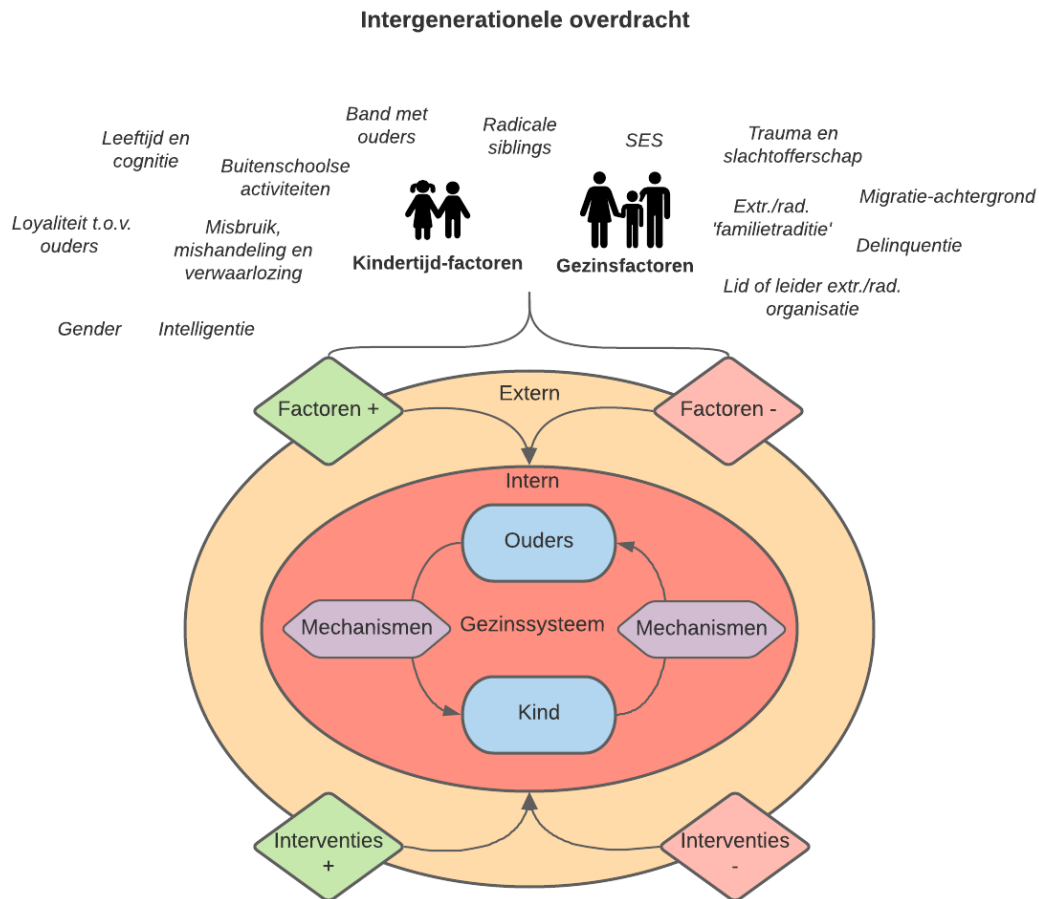
De rol van symboliek blijkt binnen jihadistische gezinnen echter het sterkste uit blootstelling aan, of zelfs betrokkenheid bij, (online) gewelddadig propagandamateriaal (Bickerton, 2019; Harris-Hogan, 2014; Malik, 2019). Zo beschrijft Bickerton (2019) hoe Britse jihadistische ouders hun zestienjarige dochter video's van onthoofdingen en foto's van "*smiling corpses*" (p. 10) lieten zien, wat haar radicaliseringsproces katalyseerde. Malik (2019) vertelt hoe jonge kinderen in IS-gebied door hun ouders eveneens worden blootgesteld aan gewelddadige beelden, en hoe zij in sommige gevallen zelfs moesten poseren met een AK-47 ten behoeve van de productie van propaganda. Hierdoor wordt kinderen al op jonge leeftijd duidelijk gemaakt wat de symbolische waarde van wapens en geweld is.

3.2 Versterkende en beschermende factoren

Zoals reeds aangestipt kunnen de bovenbeschreven mechanismen niet los worden gezien van de context waarin deze plaatsvinden. Deze context omvat de elementen die de intergenerationele overdracht van ouder op kind in hun aard en intensiteit kunnen stimuleren dan wel tegengaan (in kader van 'weerbaarheid' of *resilience*, zoals besproken in de Inleiding). Wij hebben deze geduid als versterkende en beschermende factoren in de kindertijd en op gezinsniveau (zie Figuur 4). Aan de ene kant bepalen deze factoren de mate waarin kinderen gevoelig zijn voor ideologische invloed vanuit hun ouders, maar aan de andere kant begrenzen zij ook de reikwijdte van de mechanismen die ouders in kunnen zetten om hun denkbeelden actief op hun kroost over te brengen. Het is dan ook belangrijk te benadrukken dat het onderscheid tussen 'mechanisme' enerzijds en 'factor' anderzijds hierdoor niet altijd sec te maken valt. Ter illustratie: het is waarschijnlijker dat ouders succesvol een 'slachtoffernarratief' (bij wijze van mechanisme) aanwenden, indien het gezin of de bredere gemeenschap waar deze deel vanuit maakt, daadwerkelijk enige vorm van achterstelling, onderdrukking of uitsluiting (bij wijze van versterkende factor) heeft ervaren. Een tweede kanttekening bij deze paragraaf heeft betrekking op het feit dat de geselecteerde studies over het algemeen wel aandacht besteden aan de *algemene* factoren die radicalisering al dan niet kunnen bespoedigen of belemmeren, maar dat de versterkende en beschermende factoren van *intergenerationele overdracht* in het bijzonder zelden expliciet worden beschreven. Wij hebben ons daarom beperkt tot de beschrijving van factoren die het effect van ouder-op-kind-dynamieken zichtbaar versterken dan wel verzwakken.

Tot de categorie gezinsfactoren behoren: ouderlijk lidmaatschap of leiderschap van een radicale, extremistische of jihadistische organisatie; (gepercipieerd) slachtofferschap van ouders, gezin of gemeenschap en/of intergenerationeel trauma; ouderlijke delinquentie; extremisme als 'familietraditie'; ouder(s) met een migratie-achtergrond; sociaaleconomische factoren; en het hebben van radicale siblings. Wat betreft de factoren die in de kindertijd een rol spelen, zullen we onder andere stilstaan bij: leeftijd en cognitieve ontwikkeling; intelligentie; kritisch denkvermogen; gender; deelname aan

buitenschoolse activiteiten; mishandeling, misbruik en verwaarlozing; emotionele band met ouders; en loyaliteit aan ouders. Hierbij wordt gekeken naar zowel de beschermende als de versterkende functies die deze factoren kunnen hebben.

Figuur 4. Schematische weergave van de factoren van intergenerationele overdracht.

Factoren op gezinsniveau

Een eerste belangrijke factor op gezinsniveau heeft betrekking op betrokkenheid van één of beide ouders bij een extremistische organisatie. Deze factor blijkt voor alle radicale en extremistische ideologieën die in deze studie bestudeerd zijn, één van de vaakst genoemde factoren. Ook specifiek in relatie tot jihadisme blijkt ouderlijk lidmaatschap van een islamitisch-extremistische groepering een belangrijke versterkende factor, zo blijkt uit studies naar jihadisten uit het VK, Australië, Indonesië, en verschillende Midden-Oosterse landen (zie bijvoorbeeld Ahdash, 2019; Harris-Hogan, 2014; Motaparthi, 2014; Pepich, 2018; Riany e.a., 2018). Dit element lijkt samen te hangen met het rolmodelmechanisme dat in

de vorige paragraaf ter sprake is gekomen – waarbij kinderen zich spiegelen aan de extremistische activiteiten (en identiteiten) van hun ouders. Naast directe deelname aan gewelddadige acties, blijkt echter ook *indirecte* betrokkenheid van ouders in terroristische netwerken, zoals via wapen- en drugshandel voor organisaties zoals Al-Qaeda (Harris-Hogan, 2014), of via structurele terrorismefinanciering (zie Ahdash, 2019), een stimulerende factor te vormen. De mate waarin ouders bij een dergelijke organisatie betrokken zijn lijkt hierin geen doorslaggevend verschil te maken: Chernov-Hwang, en Schulze (2018) laten in de context van Indonesië zien dat ook minimale ouderlijke betrokkenheid bij terroristische organisaties er uiteindelijk toe kan leiden dat kinderen de jihadistische denkbeelden van hun ouders overnemen. Hierbij is het bredere netwerk waar ouders deel vanuit maken (zie Chernov-Hwang & Schulze, 2018), en de temporele continuïteit die hieruit volgt, de onderliggende drijfveer van de intergenerationele overdracht.

Ook het slachtofferschap van gezinsleden en specifiek ouders, zoals gevangenzetting door autoriteiten, is een versterkende factor voor de intergenerationele overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed. Dit blijkt bijvoorbeeld in relatie tot nationalistische groeperingen in Italië, Ierland en Duitsland een belangrijke rol te spelen (zie bijvoorbeeld Bosi & Della Porta, 2012; Crawford, 2013; Noll, 2012). Hierbij vormen de eerstehands ervaringen van geweld en onderdrukking een directe bevestiging van het ouderlijk discours, waarin de vijandigheid van de heersende macht wordt benadrukt. Ook bij de overdracht van jihadistisch gedachtegoed kan ouderlijk slachtofferschap echter een rol spelen, zo laten studies uit Zuidoost-Azië en het Midden-Oosten zien (zie bijvoorbeeld Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Motaparthy, 2014; Riany e.a., 2018). Dergelijke ervaringen kunnen aan de ene kant leiden tot de normalisering van onwettelijk handelen en de bagatellisering van detentie, en aan de andere kant kan het leiden tot een behoefte aan wraak door solidariteit met het lot van het gezin (Huggins, 2013; Riany e.a., 2018). Dit laatste lijkt in jihadistische context vooral het geval wanneer een ouder of ander gezinslid door de vermeende ‘vijand’ is omgebracht (Chernov-Hwang & Schulze, 2018), wat als olie op het vuur is voor jonge jihadisten in Indonesië. Het gevoel de gemeenschap of het gezin tegen verder leed te willen beschermen kan intergenerationele overdracht immers stimuleren, zeker wanneer de dreiging zich dichtbij huis bevindt (Copeland, 2020). Bredere vormen van slachtofferschap, zoals het hebben van een vluchtelingenachtergrond, intergenerationeel trauma of een oorlogsverleden, lijkt hierin ook mee te spelen, zoals onderzoek naar Palestijnse extremisten laat zien (Huggins, 2013; Post, Sprinzak & Denny, 2003) – en dit kan eveneens de overdracht van ‘*grievances*’ van ouder op kind in de hand werken.

Een andere factor met versterkende werking heeft betrekking op de geschiedenis van de gemeenschap en de familie als extremistische ‘*hardliners*’ (zie Pepich, 2018, p. 111). Dat geldt voor gezinnen met nationalistische en politiek-extremistische denkbeelden in Europa en de VS (zie Hamilton, 2000; Gabriel, 2018; Windisch, 2019), maar zeker ook voor kinderen uit jihadistische milieus in Zuidoost-Azië. In dit verband benoemen Riany e.a. (2018) en Chernov-Hwang & Schulze (2018) bijvoorbeeld het feit dat niet alleen de ouders, maar ook de grootouders van kinderen betrokken waren

in de jihadistische strijd, als relevante factor. In de overdracht van deze ideologische familiegeschiedenis zouden met name moeders, als ‘draggers van de traditie’, een belangrijke rol spelen (Copeland, 2020, p. 135). Het feit dat het extremistische gedachtegoed zodoende binnen “*multigenerational jihadist families*” (Chernov-Hwang & Schulze, 2018, p. 4) wordt overgedragen, kan ertoe leiden dat het kind zijn ideologie en/of zijn betrokkenheid bij een islamitisch-extremistische organisatie in zijn geheel niet meer betwijfelt, en deze als een vanzelfsprekendheid beschouwt (Copeland, 2020; Post, Sprinzak & Denny, 2003; Sageman, 2004). Het is om deze reden dat Post (2005) concludeert dat voor islamitische terroristen, “*hatred was bred into the bone*” (p. 616). Chernov-Hwang en Schulze (2018) spreken in Indonesische context zelfs over “*being born into jihad*” (p. 19), terwijl Sageman (2004) verwijst naar de “*green diaper mujahidin*” van het Midden-Oosten. Dit ligt in lijn met de bevindingen van Botha (2019), welke suggereren dat de afwezigheid van een dergelijke familietraditie een beschermende factor vormt. De terroristische organisatie Al-Shabaab heeft in Kenia bijvoorbeeld geen historisch-cultureel fundament, waardoor het veel gezinnen aan een dergelijke familietraditie ontbreekt – en wat maakt dat de rol van ouders in de radicalisering van hun kinderen hier dan ook veelal beperkt is (Botha, 2019).

Sociaaleconomische factoren lijken in mindere mate mee te spelen bij de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed. Slechts een beperkt aantal artikelen verwijst naar financiële zorgen binnen gezinnen als mogelijke drijver bij de ouderlijke overdracht van jihadistische denkbeelden (Horgan e.a., 2014; Huggins, 2013; Pape, 2005). In een enkel geval vormt financiële nood de primaire reden voor ouders om hun kinderen expliciet aan te sporen zich aan te sluiten bij IS. Dit geldt bijvoorbeeld voor Syrische gezinnen die door de ineenstorting van de nationale economie geen inkomen, en dus geen toegang tot levensvoorzieningen hebben (Horgan e.a., 2016; Khoo, 2018; Motaparthi, 2014). Een respondent uit de studie van Khoo (2018) vertelt: “*Many Syrian families have difficulties making ends meet. With the breakdown of the Syrian economy and the lack of jobs, it is attractive for children to join ISIS as it pays each child soldier about \$200/month*” (p. 77). Aansporing en aanmoediging door ouders – meestal door vaders die zich reeds bij IS hebben aangesloten – is hierin een belangrijke stimulans (Khoo, 2018). Materiële compensatie en economische steun worden soms ook vanuit de gemeenschap aan familieleden van martelaren geschonken, zoals in Palestina (zie Post, 2005) – wat intergenerationele overdracht van gewelddadige ideologieën binnen gemarginaliseerde gezinnen eveneens in de hand kan werken. De mate waarin kinderen uit gezinnen met een grotere sociaaleconomische welvaart beschermd zijn tegen de ideologie van hun ouders, is echter niet te zeggen, daar hier in de literatuur weinig tot niets over is geschreven.

Factoren in de kindertijd

Een eerste factor in de kindertijd die intergenerationele overdracht binnen radicale of extremistische gezinnen kan stimuleren, betreft het hebben van één of meer radicale broers of zussen. Hoewel deze factor ook een rol lijkt te spelen binnen Europese nationalistische (Reinisch, 2020) en links-

extremistische (Lanzona, 2000) families, is het vooral in relatie tot jihadisme dat de stimulerende invloed van broers en zussen tot uiting komt (Andre & Harris-Hogan, 2013; Copeland, 2020; Githens-Mazer & Lambert, 2010; Malik, 2019; Sageman, 2004). Zeker wanneer het een oudere broer of zus betreft tegen wie het kind opkijkt, kan dit de ontwikkeling van extremistische denkbeelden in de hand werken (Copeland, 2020; Githens-Mazer & Lambert, 2010). In het geval van nationalistische ideologieën lijkt het hebben van radicale broers of zussen op deelname aan extremistische activiteiten tegelijkertijd ook een beschermende factor te kunnen vormen. Zo beschrijven Post, Sprinzak en Denny (2003) dat Palestijnse gezinnen die al één kind aan de strijd hebben ‘opgeofferd’, juist de andere kinderen uit het gezin voor lidmaatschap van een extremistische organisatie behoeden, aangezien betreffende ouders zodoende reeds aan hun ‘oorlogsplicht’ hebben voldaan. Vanuit dit perspectief zou het hebben van radicale siblings als beschermende factor kunnen worden aangemerkt. Voor jihadistische families gaat er wat dat betreft waarschijnlijk echter een sterker beschermend effect uit van het hebben van niet-extremistische siblings – die de denkbeelden van het kind in kwestie in twijfel kunnen trekken (Malik, 2019).

Deelname aan niet-ideologische buitenschoolse activiteiten of hobby’s wordt over het algemeen beschouwd als een beschermende factor tegen de radicaliserende invloed van ouders (Ahdash, 2019; Fader, 2006; Malik, 2019; Van Eck Duymaer van Twist, 2008). Kinderen uit dergelijke milieus lijken dit zelf ook zo te ervaren, zo blijkt wanneer zij reflecteren op hun niet-radicalen of -extremistische leeftijdsgenootjes. Hun vrienden houden zich – althans in de West-Europese context – naar eigen zeggen bezig met vrijetijdsbesteding in de vorm van “*going out to dance and going out with girls*” (Bosi & Della Porta, 2012, p. 369) of “*make-up, clothes, and Tom Cruise*” (Van Eck Duymaer van Twist, 2008, p. 177). Hieruit blijkt de afstand die zij tot hun peers ervaren, wat gevoelens van buitensluiting mogelijkwerijns in de hand werkt. Indien jongeren wél deelnemen aan niet-ideologische buitenschoolse activiteiten, kan dit naar oordeel van de Britse familierechtsbank zelfs de eventuele isolerende effecten van thuisonderwijs teniet doen, zo blijkt uit een rechtsanalyse van Ahdash (2019). Constructieve hobby’s kunnen niet alleen contact met andersdenkenden stimuleren en sociale isolatie tegengaan, maar kunnen eveneens ervoor zorgen dat het kind zijn groepsgevoel en identiteit uit andere bronnen haalt dan uit de ideologie van zijn ouders. Desondanks blijkt uit de literatuur ook dat deze hobby’s in deze gemeenschappen zelden geheel losstaan van de ideologie. Zo worden in radicaal-islamitische kringen in het VK zelfs relatief ‘onschuldige’ potjes voetbal gecombineerd met religieuze bijscholing (Githens-Mazer & Lambert, 2010), met het doel om kinderen aan dit gedachtegoed te verbinden.

Veel van de geïncludeerde studies naar de overdracht van jihadistisch gedachtegoed onderschrijven het belang van leeftijd. Deze studies laten zien dat blootstelling aan dergelijke islamitisch-extremistische uitingen, gedragingen of symbolen al op ‘jonge’ (Copeland, 2020; Khoo, 2018; Sieckelink & Winter, 2015) of ‘zeer jonge’ (Chernov-Hwang & Schulze, 2018) leeftijd begint. Toch wordt dit niet noodzakelijkerwijs als een versterkende factor gezien. Een uitkomst inherent aan intergenerationele overdrachtsmechanismen is immers dat het kind in kwestie de denkbeelden van zijn

of haar ouders overneemt. Jonge kinderen zijn echter lang niet altijd in staat om deze ideologie daadwerkelijk te begrijpen, aangezien dit cognitieve vermogens vereist die kleine kinderen nog niet altijd ontwikkeld hebben (Bickerton, 2019).

Bickerton (2019) laat in zijn studie naar Britse rechtsuitspraken in radicaliseringzaken zien dat dit precies de overweging is waarmee de Engelse familierechtbank besloot om een één-jarig kind niet weg te halen bij zijn rechts-extremistische vader. Aangezien het kind zich nog in een sensomotorisch ontwikkelingsstadium bevond, achtte het Engelse hof de kans op radicalisering van het kind minimaal (Bickerton, 2019). In een soortgelijke zaak, waarin een zestienjarig meisje uit een islamitisch-extremistisch gezin terecht stond, kwam het Britse hof echter tot de conclusie dat uithuisplaatsing gewenst was, gezien haar relatief hogere leeftijd en haar daarmee samenhangende cognitieve ontwikkeling, die haar *“extremely vulnerable to radicalisation”* maakte (Bickerton, 2019, p. 11). Ook uit onderzoek van Malik (2019) blijkt dat een hogere leeftijd over het algemeen geassocieerd wordt met een groter risico op daadwerkelijke radicalisering van kinderen – door een verhoogde handelingsbekwaamheid (*‘agency’*, p. 29) en doordat oudere kinderen zelf in staat zijn (online) extremistische content op te zoeken. Zij zijn daarin minder afhankelijk van hun ouders, en kunnen bovendien ook zelf als rekruteerder optreden, bijvoorbeeld jegens hun broertjes of zusjes (Malik, 2019). Cook en Vale (2018) wijzen eveneens op het gebrek aan handelingsvermogen en cognitief begrip dat jonge kinderen van Syriëgangers karakteriseert: *“Often brought to the ‘caliphate’ by a parent or ‘responsible’ adult, young children are rarely attributed individual incentives or ambitions for their involvement in terrorist groups”*. (p. 31). Zij concluderen dan ook dat *“despite children’s widespread involvement in all aspects of IS activities, the issue of their individual agency and conscious choice to support or conduct violence is still highly questionable”* (p. 31). Horgan e.a. (2016) stellen op gelijke wijze dat: *“In many cases, adolescents decide to join ISIS seemingly of their own accord. However, for much younger children, what they say and do is little more than a reflection and parroting of what their parents are instructing them to do”* (p. 8), wat suggereert dat een jongere leeftijd inderdaad een beschermende factor is in de intergenerationele overdracht van jihadistische denkbeelden.

Desondanks ziet een groot deel van de studies blootstelling aan extremistische of radicale denkbeelden op jonge leeftijd wél als een risicofactor voor het ontstaan van dergelijke ideeën bij kinderen op latere leeftijd. Zo zou vroegtijdige kennismaking met de ouderlijke ideologie de bodem kunnen leggen voor de latere radicalisering, zelfs wanneer de kinderen in kwestie feitelijk nog te jong zijn om de strekking van betreffende ideologie te kunnen overzien (zie ook Khoo, 2018). Hierbij is de kanttekening van Malik (2019) dan ook op zijn plaats – dat *“the fact that [a child] is not old enough to articulate radical or extremist views, does not mean that they are not held latently”* (p. 43). Bovendien laat onderzoek van Chernov-Hwang en Schulze (2018) zien dat het feit dat kinderen niet begrijpen waar een islamitisch-extremistische organisatie voor staat, dit hen er niet van weerhoudt zich hierbij aan te sluiten, als zij daarmee de verwachtingen van hun ouders kunnen waarmaken. De auteurs citeren uit een interview met de Indonesische ‘Hashim’, die zich op jonge leeftijd aansloot bij de terroristische

organisatie Jemaah Islamiyah (JI): *“Actually, I had no idea what JI was. I just knew this was a community that fought for Islam through war. I joined them because since I was a kid, my father told me he would like me to die as a martyr and I always dreamed I would”* (Chernov-Hwang & Schulze, 2018, p. 20). Ook studies naar niet-jihadistische stromingen laten zien dat het cognitief kunnen begrijpen van een ideologie, geen noodzakelijke voorwaarde is voor het overnemen van (gedrags)elementen hiervan (zie bijvoorbeeld Copeland, 2020; Fader, 2006; Windisch, 2019). Dat dit ook door ouders zo wordt ervaren, blijkt uit de studie van Fader (2006), waarin zij de opvoedmentaliteit van Amerikaanse chassidisch-joodse ouders beschrijft:

“Adult women's belief that religious practice cultivates faith and that "understanding" is not critical to faith appears in socialization routines that emphasize adherence to authority figures and social hierarchies regardless of children's understanding or desire to comply. Caregivers believe that practice leads to understanding and culturally appropriate feelings, not the reverse” (p. 212).

Ondanks de ouderlijke overtuiging dat ‘doen’ belangrijker is dan ‘begrijpen’, lijkt instemming met de strekking van de gezinsideologie wel een factor die radicalisering op latere leeftijd in de hand kan werken (zie bijvoorbeeld Lanzona, 2000; Schils & Verhage, 2017; Sieckelinck & De Winter, 2015). Zo beschrijven Sieckelinck en De Winter (2015) de Nederlandse casus van ‘Katie’ en haar dierenrechtenactivistische opvoeding – waarover zij zegt: *“I got my ideals from my mother. It can't be any other way, you learn your ideals from your parents. First you have them [ideals] as a child, but after the years I discovered that they are ideals that I 100% agree with”* (p. 31, toevoeging in origineel). Dit element van ‘agreement’ met de ouderlijke ideologie wordt door sommige auteurs dan ook aangedragen als mogelijke verklaring voor geobserveerde verschillen tussen Belgische broers en zussen uit hetzelfde gezin (Schils & Verhage, 2017).

Gerelateerd aan leeftijd en cognitieve ontwikkeling, zijn de factoren intelligentie, ‘digital literacy’ en kritisch denkvermogen. Vooral deze laatste komt in de literatuur vaak terug als een belangrijke beschermende factor in het tegengaan van islamitisch-extremistische of jihadistische denkbelden onder kinderen, zowel in Europese als in Zuidoost-Aziatische context (Affandi, Dermawan & Alam, 2019; Bickerton, 2019; Manning & La Bau, 2015). Uit de analyse van Ahdash (2019) blijkt bijvoorbeeld dat de Britse familierechtbank regulier onderwijs (in tegenstelling tot thuisonderwijs) als cruciale factor ziet in versterking van de weerbaarheid van kinderen uit jihadistische gezinnen – *“by expanding their minds and sharpening their critical faculties”* (p. 11). Ook Manning en La Bau (2015) beschrijven hoe een jongere zich, gestimuleerd door zijn ouders, op het jihadistische pad bevindt, totdat hij op de universiteit wordt blootgesteld aan wetenschappelijke (evolutie)theorieën. Zijn *“passion for science”* (p. 36) en een kennismaking met niet-extremistische theologen, leiden er uiteindelijk toe dat hij zich afwendt van het gedachtegoed dat hij van huis uit heeft meegekregen, en dat hij ervoor kiest een

meer progressieve islaminterpretatie te omarmen. Studies over sektarische gezinsideologieën in Amerika onderschrijven voorts het beschermende effect dat van kritisch denkvermogen kan uitgaan (zie Fader, 2006; Kermani, 2010; McComiskey, 2001) – en suggereren dat het aanmoedigen van een kritische blik de betrokkenheid van kinderen bij de gezinsideologie kan doen afnemen.

De rol van intelligentie in processen van intergenerationele overdracht is minder makkelijk vast te stellen. Verschillende studies suggereren dat een hogere intelligentie de overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed faciliteert (Andre & Harris-Hogan, 2013; Githens-Mazer & Lambert, 2010) – al bevat de literatuur evenzeer aanwijzingen die dit beeld ontcrachten (Crawford, 2013; Githens-Mazer & Lambert, 2010). Belangrijker dan leeftijd, cognitieve ontwikkeling en intelligentie is misschien dan ook de loyaliteit die kinderen naar hun ouders voelen (Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Post, 2005). Het feit dat binnen radicale en extremistische gezinnen loyaliteit aan de familie gelijk wordt gesteld aan loyaliteit aan de *in-group*, zorgt er bovendien voor dat het voor kinderen moeilijk is om zich los te maken uit het netwerk van hun ouders. Dat geldt zowel voor sektarische (Fader, 2006; Van Eck Duymaer van Twist, 2008) als voor jihadistische (Chernov-Hwang & Schulze, 2018) en nationalistische (Bosi & Della Porta, 2012; Crawford, 2013; Lanzona, 2000; Noll, 2012) gezinnen. Hoe ver deze loyaliteit gaat, laat zich het best illustreren aan de hand van een citaat uit Lanzona (2000) – waarin een Filipijnse vrouw zich herinnert hoe haar hele familie zich achter de nationalistische ambities van haar vader schaarde: *“We all loved our father, Whatever was his ideology, we all followed him. Because we wanted to be united in our family”*. (Lanzona, 2000, p. 138). Dit suggereert dat de behoefte aan erkenning en verbinding binnen het gezin in sommige gevallen sterker is dan overredingskracht van de ideologie *an sich*.

Dat blijkt ook uit de literatuur naar jihadistische en islamitisch-extremistische ideologieën. Zo beschrijft Post (2005) hoe de loyaliteit aan de ‘collectieve identiteit’ (p. 616) van de familie en de gemeenschap, en de wens om ouders trots te maken, in het Midden-Oosten één van de belangrijkste onderliggende drijfveren van jonge islamitisch-extremistische terroristen is. Horgan e.a. (2016) beschrijven het optreden van een Belgische IS-militant en zijn zoontje in een video van Vice News, waaruit de loyaliteit en behoefte aan erkenning van het kind blijkt: *“Abdullah asks his son, ‘Why do we kill infidels? What have the infidels done?’ ‘They kill Muslims.’ The boy says, looking to his father, as if to say, ‘Did I say the right answer?’”* (p. 8). Copeland (2020) constateert eenzelfde behoefte aan erkenning in de biografieën van jihadisten: hoewel zij in hun memoires beweren dat zij ook zonder ouderlijke toestemming aan de gewelddadige *jihad* zouden hebben deelgenomen – *“their narratives nevertheless unconsciously reveal a personal desire to receive this validation”* (p. 130). Deze loyaliteit blijkt tenslotte ook uit de casestudie ‘Kamal’, beschreven in Huggins (2013), waarin wordt verteld hoe de vader van de Libanese Kamal zijn zoon leert dat hij met het bloedvergieten van ongelovigen de zonden van zijn geliefden kan doen vergeven. Vervolgens droomt Kamal ervan om als martelaar zijn hele familie te redden (Huggins, 2013, p. 64). Opmerkelijk in deze casus is dat de loyaliteit die Kamal naar zijn ouders voelt, niet wordt verhinderd door de uitermate slechte manier waarop zij hun zoon

behandelen. Ondanks de fysieke en emotionele mishandeling die zijn ouders hem laten ondergaan, blijft hij de wens koesteren om hen als martelaar te redden (Huggins, 2013).

Dat brengt ons bij de rol van emotionele of fysieke mishandeling, misbruik en verwaarlozing binnen gezinnen. Uit de bestudeerde Europese en Amerikaanse literatuur blijkt dat een liefdeloze opvoeding en een gebrek aan positieve aandacht vanuit de ouders intergenerationele overdracht van radicale denkbeelden in de hand kan werken (Gabriël, 2012; Köttig, 2004; 2013; Windisch, 2019). Ook in relatie tot jihadistische en islamitisch-extremistische ideologieën spelen deze factoren een belangrijke rol (Affandi, Dermawan & Alam, 2019; Andre & Harris-Hogan, 2013; Huggins, 2013). Zo vertelt Huggins (2013) in de casus ‘Chris’ over de manier waarop een harde opvoeding in een radicaal-islamitisch Pakistaans gezin, in combinatie met verbale en fysieke mishandeling, een kind dusdanig depressief kunnen maken dat het een dood als zelfmoordterrorist als enige uitweg ziet (p. 62).

De vraag is echter in hoeverre hieruit voortvloeit dat kinderen die een liefdevolle opvoeding hebben genoten, en die een goede band met hun ouders hebben, per definitie weerbaarder zijn tegen de denkbeelden van hun ouders. Dit lijkt op het eerste gezicht niet het geval. In tegendeel: verschillende studies tonen aan dat ook kinderen die uit een overwegend warm nest komen, zich tot gewelddadige ideeën en acties kunnen wenden (zie Copeland, 2020; Nolas, Varvantakisa, & Aruldossa, 2016; Pape, 2005). Zo bemerken Nolas, Varvantakisa, en Aruldossa (2016) bijvoorbeeld dat veel van de door hen bestudeerde kinderen uit radicaal-communistische Amerikaanse gezinnen liefdevolle herinneringen koesteren ten opzichte van hun jeugd en “*growing up red*” (p. 255). Bickerton (2019) observeert op gelijke wijze dat islamitisch-extremistische ouders in het VK hun kinderen tegelijkertijd ook een liefdevolle en warme opvoeding kunnen bieden – en dat deze eigenschappen zich dus geenszins tegenspreken. Men zou zelfs kunnen beargumenteren dat een goede ouder-kind relatie een versterkende factor vormt voor de overdracht van extremistische ideeën, aangezien in de vorige paragraaf reeds is beschreven hoe aanmoediging, support en emotionele ondersteuning vanuit ouders – in combinatie met de bovengenoemde loyaliteit van kinderen jegens hun ouders – een relevante dynamiek vormen. Dit mechanisme is waarschijnlijk echter pas effectief wanneer een kind zijn ouders vertrouwt en daadwerkelijk aan hen gehecht is. Andersom zullen ouders die geen goede band met hun kind hebben, zich vermoedelijk eerder tot andere overdrachtsmechanismen wenden, waarvoor een dergelijke vertrouwensband met het kind niet vereist is.

Een laatste relevante factor die in de literatuur wordt aangedragen, heeft betrekking op gender. Hoewel intergenerationele overdracht niet voorbehouden is aan moeders of vaders – noch aan meisjes of jongens – suggereren verschillende studies dat genderrollen en -patronen aan zowel de zendende als de ontvangende zijde van de overdracht van invloed zouden kunnen zijn op radicalisering onder kinderen uit radicale en extremistische milieus. Zo kan een drang naar masculiniteit intergenerationele overdracht onder jongens in de hand werken – vooral wanneer zij homoseksuele gevoelens proberen te maskeren met een hang naar geweld, als symbool voor mannelijkheid (zie Manning & La Bau, 2015; Raposo-Quintana, 2009). Tegelijkertijd is gewelddadig extremisme voor jonge vrouwen een manier om

zich los te maken van de genderstereotypes in de maatschappij die zij ervaren – waarbij het lidmaatschap van een nationalistisch-extremistische organisatie, zoals de Baskische ETA of de Ierse IRA, hen toegang geeft tot de “*male realm of power and aggression*” (Hamilton, 2000, p. 164) waartoe ook hun vaders behoren (zie ook Felices-Luna, 2009). In sektarische, radicaal-islamitische en rechts-extremistische gezinnen is de genderdimensie voorts van belang voor de manier waarop ouders hun kinderen opvoeden: deze gezinnen volgen vaak traditionele rolpatronen, waarbij opvoedingstaken primair op de schouders van moeders rusten – wat maakt dat moeders een directere invloed op de ideologie van hun kinderen lijken te hebben dan voor vaders geldt (zie bijvoorbeeld Copeland, 2020; Fader, 2006; McComiskey, 2001; Van Eck Duymaer van Twist, 2008; Windisch, 2019). Andersom zijn vaders vaak als enigen binnen het gezin lid of leider van een extremistische organisatie – wat teruggrijpt op het ‘rolmodelschap’ dat in de vorige paragraaf reeds is besproken.

Ook in de context van jihadistische overdracht zijn genderdynamieken van belang. Malik (2019) meent bijvoorbeeld dat jongens in Westerse gezinnen vatbaarder zouden zijn voor intergenerationele overdracht van islamitisch-extremistische denkbeelden dan meisjes: waar dochters eerder op eigen houtje radicaliseren, teren zoons vooral op het gedachtegoed van hun ouders. De overige literatuur steunt deze hypothese echter niet zonder meer. Hoewel het overgrote deel van de studies betrekking heeft op jongens, suggereren de bevindingen van enkele auteurs dat ook meisjes vatbaar zijn voor het jihadistische gedachtegoed van hun ouders (zie Andre & Harris-Hogan, 2013; Bickerton, 2019; Pepich, 2018). Wel is het zo dat jongens binnen extremistische organisaties als ‘waardevoller’ worden beschouwd, omdat zij tot ‘strijders’ en (zelfmoord)terroristen kunnen worden opgeleid. Het zijn daarom vooral zoons die door hun ouders bij groeperingen zoals IS worden aangemeld (Cook & Vale, 2018; Horgan e.a., 2016).

3.3 Gevolgen, consequenties en interventies

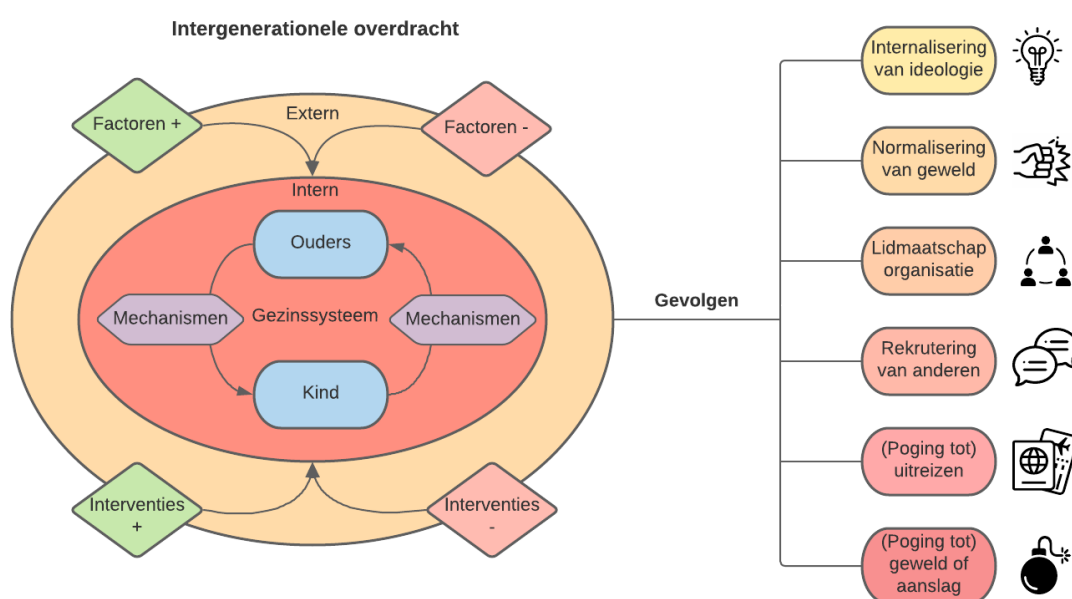
In de geïncludeerde literatuur wordt weinig aandacht besteed aan de gevolgen en consequenties van intergenerationele overdracht op langere termijn. Ook eventuele interventies die zijn ingezet om intreding van deze gevolgen te voorkomen, worden in de bestudeerde studies zelden besproken. Het is dan ook veelal op basis van de selectie van respondenten dat men hier wat over kan zeggen: de meeste kwalitatieve studies baseren zich immers op data van personen die lid zijn (geweest) van extremistische organisaties, die terroristische aanslagen hebben gepleegd of dat hebben geprobeerd, of die in detentie zitten voor voorgenoemde activiteiten. Het is, met andere woorden, veelal het *resultaat* van eventuele intergenerationele overdrachtsprocessen, waarop respondenten zijn geselecteerd. Dit selectie-effect zorgt voor een vertekend beeld. In de eerste plaats zijn de casussen waarin ideologische overdracht wél heeft plaatsgevonden, maar dit niet tot ‘tastbare’ resultaten heeft geleid, zeer waarschijnlijk tussen de mazen van deze studies door geglipt. In de tweede plaats leidt deze bias tot een gebrek kennis over een

andere groep jongeren – namelijk zij die wel in een jihadistisch of islamitisch-extremistisch gezin zijn opgegroeid, maar die het gedachtegoed van hun ouders, om welke reden dan ook, niet hebben overgenomen. In de derde plaats leidt het tot een gebrek aan kennis over kinderen die tijdelijk het ideologische pad van hun ouders hebben gevolgd, maar die daar door een succesvolle interventie vanaf zijn gebracht.

In deze paragraaf zullen we ondanks deze lacune kort stilstaan bij dat wat uit de bestudeerde studies kan worden afgeleid over de consequenties van de intergenerationele overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed. Vervolgens zullen we ingaan op de interventies waarmee is gepoogd deze consequenties, of de overdracht in zijn algemeenheid, tegen te gaan. Hierbij zullen we met name kijken naar het respectievelijke succes daarvan – in zoverre daar iets over te zeggen valt.

Gevolgen op de langere termijn

Uit de kwalitatieve literatuur blijkt dat een jeugd in een extremistisch gezin verschillende gevolgen op de langere termijn kan hebben. Hoewel causaliteit in deze een heikel punt blijft, suggereren de geïnccludeerde studies dat de ideologische (gedachte)component die kinderen van hun ouders meekrijgen, op ten duur gepaard kan gaan met een (gewelddadige) handelingscomponent. Dit lijkt echter zeker niet voor alle casussen te gelden: soms constateren auteurs enkel een ideologische internalisering, waarbij (bereidheid tot) het gebruik van geweld uitblijft. In andere gevallen is de handelingscomponent juist evident, maar is het de vraag in hoeverre een jongere de gezinsideologie daadwerkelijk eigen heeft gemaakt. Een overzicht van deze mogelijke uitkomsten is schematisch weergegeven in Figuur 5.

Figuur 5. Schematische weergave van de gevolgen van intergenerationele overdracht.

Het eerste – en wellicht meest evidente – gevolg van de intergenerationele overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed is de internalisering van het ouderlijke wereldbeeld (Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Malik, 2019; Post, Sprinzak & Denny, 2003; Riany e.a., 2018). Zowel Chernov-Hwang en Schulze (2018) als Huggins (2013) en Pape (2005) constateren onder kinderen uit islamitisch-extremistische gezinnen bijvoorbeeld de internalisering van ouderlijke verwachtingen om als martelaar te sterven. Riany e.a. (2018) beschrijven daarnaast de mogelijke ontwikkeling van radicale ideeën onder deze kinderen, wat met name tot uiting komt in *“inflexible cognitive capacity, non-resilience to different ideas, or intolerant behaviours”* (p. 24) op jonge leeftijd. Ahdash (2019) beschrijft op soortgelijke manier hoe Britse familierechtbanken te maken krijgen met kinderen uit extremistische gezinnen *“who have been radicalised and have adopted and espoused extremist religious views that are illiberal, hateful and intolerant and that undermine liberal democratic values and principles”* (p. 6). Dat de internalisering van deze denkbeelden al op jonge leeftijd tot uiting komt, blijkt uit onderzoek van Malik (2019). Zij beschrijft een incident in een jihadistisch gezin *“in which the youngest son, who was 5 years old, had been yelling a word which meant ‘shame’ whenever he saw women in a dress”* (Malik, 2019, p. 44). De internalisering van zulke denkbeelden lijkt in de meeste gevallen gepaard te gaan met de normalisering van geweld – zeker wanneer kinderen zij door hun ouders meegenomen worden naar een conflictgebied, waar zij door trauma ongevoelig raken voor de choquerende beelden die zij daar te zien krijgen (Cook & Vale, 2017; Malik, 2019).

Lidmaatschap van een radicale of extremistische organisatie is een ander lange-termijn gevolg van de intergenerationele overdracht van jihadistische ideologieën. In de literatuur wordt beschreven hoe kinderen zich op latere leeftijd aansluiten bij groepen zoals de ETA, de IRA, de Hukbalahap, Na Fianna Éireann, de Rote Armee Fraktion (RAF), de Red Brigades, Sendero Luminoso, de Ulster Defence Association (UDA), *white supremacist movements* of sektarische gemeenschappen (Bosi & Della Porta, 2012; Crawford, 2013; Fader, 2006; Felices-Luna, 2009; Futrell & Simi, 2004; Hamilton, 2000; Lanzona, 2000; Noll, 2012; Reinisch, 2020; Windisch, 2019). In jihadistische context beschrijven auteurs het lidmaatschap van kinderen bij organisaties zoals Al-Shabaab, Al-Qaeda, Darul Islam, Jemaah Islamayah, Islamitische Staat of andere lokale jihadistische groeperingen (Botha, 2014; Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Harris-Hogan, 2014; Malik, 2019; Motaparthi, 2014; Pepich, 2018; Post, Sprinzak & Denny, 2003; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018). Dit is, met andere woorden, verreweg het meest genoemde gevolg in de bestudeerde literatuur.

Deze constatering is niet verwonderlijk: de meeste van deze studies hebben waarschijnlijk lidmaatschap bij een organisatie als selectiecriterium gebruikt bij de werving van respondenten. Bovendien werd in de vorige paragrafen al beschreven hoe ouderlijk lidmaatschap van een extremistische organisatie een potentiële risicofactor vormt, en hoe het rolmodelschap van ouders een belangrijk overdrachtsmechanisme kan vormen. Ideologische overdracht van ouder op kind kan

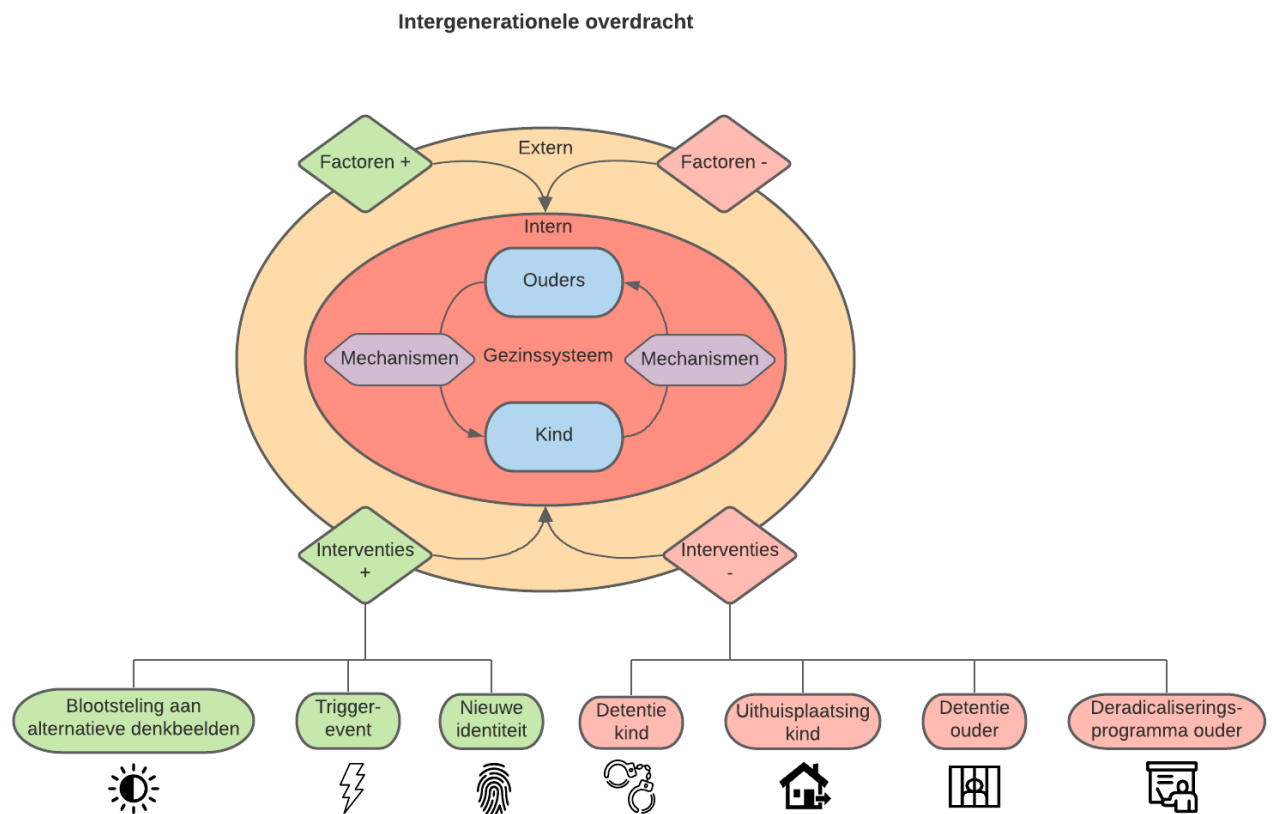
zodoende leiden tot een ‘versmelting’ tussen de eigen identiteit en die van de extremistische groepering (Post, Sprinzak & Denny, 2003, p. 6). Soms werken kinderen zich na verloop van tijd zelfs op tot vooraanstaande posities binnen deze organisaties, naar het voorbeeld van hun ouders (Chernov-Hwang & Schulze, 2018). Dit doet suggereren dat kinderen met ouders in hoge rangen, ook zelf in hoge rangen eindigen – al komt dit aspect in de overige geïncludeerde literatuur niet terug.

Ook het rekruteren van anderen, en het online of offline propageren van de gezinsideologie, zijn noemenswaardige gevolgen van intergenerationele overdrachtsprocessen in een jihadistische context (Malik, 2019; Manning & La Bau, 2015; Harris-Hogan, 2014). In sommige gevallen laten jongeren zich zelfs in met de rekrutering van leeftijdsgenootjes op school of elders. Manning en La Bau (2015) vertellen bijvoorbeeld hoe de jonge Britse Sohail zich tijdens zijn jeugd in een extremistisch gezin ontwikkelt tot jihadistische predikant voor zijn medestudenten. Zijn verregaande invloed op deze jongeren blijkt wel uit het feit dat hij één van zijn volgers weet te inspireren om zich aan te sluiten bij IS en af te reizen naar het strijdgebied van deze groepering (Manning & La Bau, 2015). In andere gevallen weten kinderen andere broers of zussen uit hetzelfde gezin te rekruteren (zie Andre & Harris-Hogan, 2013; Cook & Vale, 2017; Copeland, 2020; Githens-Mazer & Lambert, 2010). Hierbij is het echter moeilijk om de invloed van ouders te onderscheiden van die van geradicaliseerde broers of zussen. Onze literatuurstudie bevestigt dan ook de bevinding van Affandi e.a. (2019) dat intergenerationele overdracht niet enkel een horizontaal proces is, maar dat *“the whole family can play a role and influence each other”* (p. 293), waarbij broers en zussen mogelijk een belangrijke rol spelen in de overdracht van dergelijke ideologieën.

Tenslotte noemt de literatuur het afreizen naar een conflictgebied of het doen van een poging daartoe – al dan niet als lid van één van bovengenoemde organisaties – als een mogelijk gevolg van intergenerationele overdracht, specifiek wat betreft de overdracht van jihadistisch gedachtegoed (Malik, 2019; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018). Op de langere termijn kan dit leiden tot betrokkenheid bij extremistisch geweld of (een poging tot) het plegen van een aanslag (Botha, 2014; Malik, 2019; Motaparthi, 2014).

Interventies

In de bestudeerde artikelen wordt zoals gezegd zelden aandacht besteed aan (het succes van) interventies om intergenerationele overdracht tegen te gaan en/of de effecten hiervan te minimaliseren. Desalniettemin kan op anekdotische basis wel het één en ander gezegd worden over maatregelen die mogelijk succesvol zijn in het tegengaan van (de lange-termijn gevolgen van) intergenerationele overdracht van extremistische denkbepelden. Deze zijn schematisch weergegeven in Figuur 6.

Figuur 6. Schematische weergave van mogelijke interventies tegen intergenerationele overdracht.

Van de artikelen die mogelijke interventies bespreken, verwijzen de meeste artikelen naar strafrechtelijke maatregelen tegen kinderen uit jihadistische en islamitisch-extremistische milieus, zoals uitlevering aan landen van herkomst en detentie (Andre & Harris-Hogan, 2013; Harris-Hogan, 2014; Post, Sprinzak & Denny, 2003). De effectiviteit hiervan lijkt echter beperkt. De Franse casus ‘Mohamed Merah’, zoals beschreven door Andre en Harris-Hogan (2013), laat zien dat gevangenschap het radicaliseringsproces, zoals ingezet door de ouders, juist kan versnellen door contact met radicale gedetineerden. Andre en Harris-Hogan (2013) concluderen dan ook dat *“given Merah’s upbringing and sympathies, it is easy to understand his attraction to the ideology of such radicals while in prison”* (p. 313). Post, Sprinzak en Denny (2003) constateren eveneens dat het overgrote deel van de door hun gesproken Midden-Oosterse gedetineerde terroristen aangeeft zich door hun gevangenschap juist extra gesterkt te voelen in hun overtuigingen. Zij voelen zich meer verbonden met het doel van de extremistische organisaties die zij aanhangen, en veel van hen ambiëren hier na vrijlating naar terug te keren (Post, Sprinzak en Denny, 2003). Hoewel de genoemde auteurs niet toelichten in hoeverre dit specifiek ook voor kinderen uit extremistische gezinnen geldt, is het niet onaannemelijk dat de ervaring

van detentie het zwart-wit-discours van de ouders, en het daarmee samenhangende slachtoffernarratief, in de hand werkt.

Ook detentie van ouders is een regelmatig terugkomende strafrechtelijke interventie in jihadistische context. Hoewel deze interventie over het algemeen niet direct gericht is op het tegengaan van intergenerationele overdracht, kan het dit wel beïnvloeden. Uit het voorgaande is immers reeds duidelijk geworden dat dit eerder een stimulerende dan een inhiberende rol heeft: gevangenschap van de ouders kan het slachtoffer-discours van het gezin bevestigen en gevoelens van onrecht en de behoefte aan wraak onder kinderen versterken (Chernov-Hwang & Schulze, 2018; Copeland, 2020; Riany e.a., 2018). Het respectievelijke succes van deradicaliseringsprogramma's voor ouders lijkt eveneens beperkt, waar het het tegengaan van de intergenerationele transmissie van hun denkbeelden betreft. Riany e.a. (2018) tonen in Indonesische context aan dat sommige islamitisch-extremistische ouders die na detentie een deradicaliseringsprogramma hebben gevolgd, nog steeds hun gedachtegoed op hun kinderen proberen over te brengen. Wel blijkt dat sommige ouders die een dergelijk programma hebben gevolgd minder de nadruk op geweld leggen in de overdracht van hun ideeën, en hun kinderen ook legitieme alternatieven aanreiken om de 'Ware' islam te praktiseren (Riany e.a., 2018).

Slechts een paar studies beschrijven het effect van uithuisplaatsing op kinderen uit islamitisch-extremistische milieus (Bickerton, 2019; Malik, 2019). Bickerton (2019) beschrijft een Britse rechtscasus waarin een 16-jarig kind uit een jihadistisch gezin uit huis wordt geplaatst in verband met radicalisering en indoctrinatie door haar ouders. De interventie had tot doel het meisje bloot te stellen aan "nieuwe activiteiten, ideeën en leefwijzen" (Bickerton, 2019, p. 21), maar bleek hierin onsuccesvol: zonder nabijheid van haar familieleden raakte het kind depressief en geïsoleerd, wat verdere radicalisering in de hand werkte. Uiteindelijk is zij daarom teruggeplaatst in haar oorspronkelijke gezin (Bickerton, 2019). Deze casus suggereert niet alleen dat uithuisplaatsing een weinig effectief middel is om intergenerationele overdracht tegen te gaan – ook toont het aan dat deze interventie zelfs tegengesteld resultaat kan hebben. Wel merkt Bickerton (2019) op dat het meisje in kwestie de jihadistische ideologie misschien al te zeer had omarmd om de uithuisplaatsing tot een succes te maken. Het is daarom niet uit te sluiten dat een dergelijke interventie wél succesvol is bij jongere kinderen en/of bij kinderen die de ideologie van hun ouders nog niet (geheel) hebben geïnternaliseerd.

De enige schijnbaar succesvolle interventie die in de literatuur genoemd wordt, betreft het aangemeten krijgen van een nieuwe identiteit binnen een niet-extremistische groep. Zo laten studies naar links-extremisme in Chili (Raposo-Quintana, 2009) en nationalistisch-extremisme in Ierland (Crawford, 2013) zien hoe belangrijk het voor jongeren is om hun identiteit, zingeving en groepslidmaatschap (*belonging*) uit een andere, niet-gewelddadige omgeving te kunnen halen. Zo kan lidmaatschap van een theaterclub (Raposo-Quintana, 2009) of vrijwilligerswerk in een buurthuis (Crawford, 2013) een faciliterende factor vormen in het uittredingsproces – wat zelfs eerdere socialisatie door ouders en opvoeders kan overstemmen. In het verlengde hiervan ligt het belang van zogenoemde 'triggerevents': schijnbaar triviale gebeurtenissen of kennismakingen die jongeren van het ideologische

pad van hun ouders af kunnen brengen. In haar studie naar de levenspaden van niet-terroristische islamitisch-extremisten, laat Huggins (2013) bijvoorbeeld zien dat een ontmoeting met iemand met een andere (religieuze) achtergrond opeens de deur kan openen naar een nieuwe toekomst. Huggins (2013) beschrijft hoe een Pakistaanse jongen uit een islamitisch-fundamentalistisch gezin op weg is om als martelaar te sterven – tot hij op straat een christelijke zendeling tegen het lijf loopt, waarna hij zich tot het christendom bekeert en naar de Verenigde Staten emigreert. Op soortgelijke wijze maakt het leven van de Palestijnse Mosab Hassan Yousef een rigoureuze wending: Mosab wordt geboren als zoon van een vooraanstaand Hamas-leider, en lijkt in zijn vaders voetsporen te treden, tot hij door Shin Bet, de Israëlische geheime dienst, gevangen wordt gezet. In de gevangenis wordt hij benaderd door een Shin Bet-voorman, waarna hij besluit om als informant voor de Israëlische dienst te gaan werken (Huggins, 2013). De eerder besproken casus van de Britse Sohail uit Manning en La Bau (2015), waarbij het volgen van een wetenschappelijke opleiding de aanleiding vormt om de extremistische ideologie in twijfel te trekken, sluit hier eveneens op aan.

Dergelijke (auto)biografische *change-narratives* (Koehler, 2016, p. 230), waarmee voormalig extremisten hun ideologische ommekeer duiden, zijn niet zonder kritiek. Dergelijke narratieven zijn subjectief en retrospectief van aard, en kunnen wellicht niet losgezien worden van de inherent menselijke behoefte om betekenis te geven aan ingrijpende veranderingen in iemands overtuigingen of leefstijl. Desondanks tonen bovenstaande anekdotes de kracht van blootstelling aan alternatieve discoursen, leefwijzen en ideologieën. Zelfs indien kinderen al van jongs af aan zijn opgevoed met extremistisch gedachtegoed, kan een korte maar positieve ervaring met de ideologie van de ‘Ander’, of een schijnbaar willekeurige kennismaking met een nieuwe of onbekende omgeving, dit volledig teniet doen. Het is echter de vraag in hoeverre de kracht van deze ‘tiggerevents’ in stand blijft wanneer deze niet uit spontane ontmoetingen, maar uit overheidsbeleid ontstaan, en er maatschappelijke of veiligheidsbelangen gaan meespelen. Hier zal in het hoofdstuk ‘Discussie en conclusie’ verder op in worden gegaan.

3.4 Tussentijdse conclusie

In dit hoofdstuk hebben we de belangrijkste kwalitatieve resultaten van onze literatuurstudie beschreven. Hierbij is gebleken dat een samenspel tussen verschillende overdrachtsmechanismen enerzijds, en beschermende factoren en versterkende factoren anderzijds, binnen gezinnen tot de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed kan leiden. Veel van de in dit hoofdstuk geïdentificeerde patronen komen, los van jihadistische, ook in andere radicale en extremistische contexten voor, zo blijkt uit de literatuur. Hierbij kan worden gedacht aan sektarische, links- en rechts-extremistische en nationalistische gemeenschappen. Dat we deze groepen in onze literatuurstudie hebben betrokken is dan ook een waardevolle aanvulling gebleken – en suggereert dat men uit reeds bestaande kennis over deze

radicale en extremistische gezinnen kan putten, wanneer men de intergenerationele overdracht van jihadistische denkbeelden beter wil begrijpen.

Dat wil niet zeggen dat onze aanpak zonder beperkingen blijft. Zoals gezegd is het aantal studies waarin jihadistische of islamitisch-extremistische denkbeelden centraal staat, en die voldeden aan de inclusiecriteria, beperkt. Ook lopen de onderzoeksmethoden en onderzoekssettings van deze studies sterk uiteen – waarbij het maar de vraag is of deze bevindingen zonder meer kunnen worden toegepast op Europese, laat staan Nederlandse, context. De sociaal-politieke context en de culturele diversiteit van een land (of regio) kunnen gevoelens van buitensluiting – en daarmee ook isolatie en gebrek aan blootstelling aan andersdenkenden – immers in de hand werken. Daarnaast zijn bepaalde dimensies van het intergenerationele overdrachtsmodel – zoals mogelijke beschermende factoren op gezinsniveau, maar ook wat betreft potentieel succesvolle interventies – sterk onderbelicht in de literatuur. Onze bevindingen wat betreft deze thema's zijn grotendeels gebaseerd op slechts een handvol studies, wat de bestendigheid van onze resultaten mogelijkwerijs beperkt. Tenslotte zorgen eerdergenoemde selectie-effecten vermoedelijk voor een oververtegenwoordiging van casussen met zorgwekkende consequenties. Over gevallen waarin intergenerationele overdracht niet tot problematische gedragspatronen heeft geleid, zijn hierdoor grotendeels buiten beschouwing gebleven.

Ondanks deze kanttekeningen valt te beargumenteren dat intergenerationele overdracht zich bij uitstek door kwalitatieve onderzoeksmethoden laat bestuderen, vanwege de gelaagdheid en de complexiteit van dit fenomeen en de subjectieve ervaringen die hierin centraal staan. De in dit hoofdstuk geïdentificeerde modellen zullen dan ook de basis vormen voor de rest van het rapport. Vanuit het oogpunt deze modellen aan te vullen met kwantitatieve kennis over intergenerationele overdracht – en in de hoop generaliseerbare conclusies te kunnen trekken over de mate waarin en de wijze waarop deze plaatsvindt – zullen wij ons nu wenden tot de kwantitatieve resultaten van onze systematische literatuurreview.

4. Kwantitatieve resultaten literatuurstudie

Hoewel de kwantitatieve bevindingen uit de literatuurstudie een belangrijke aanvulling vormt op de eerder beschreven kwalitatieve resultaten, is dit hoofdstuk qua omvang een stuk beperkter dan voorgaand onderdeel. Dat komt doordat slechts een klein aantal geïnccludeerde studies gebruik bleek te maken van kwantitatieve onderzoeksmethoden – namelijk 13 van de in totaal 58 studies. Hiervan zijn er acht gebaseerd op kwantitatieve methoden, en één op *mixed methods*. Vier overige studies maken gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethoden, maar hanteren kwantitatieve (statistische) rapportagetechnieken – en deze zullen daarom ook in de huidige analyse worden meegenomen. Van de studies in de kwantitatieve analyse hebben er negen betrekking op jihadistisch en extremistisch gedachtegoed; twee studies behandelen politiek (links- of rechts-georiënteerd) radicalisme of extremisme; en één studie gaat over ideologische overdracht in een bredere sektarische context. Voor een samenvatting van de in dit hoofdstuk geïnccludeerde studies, zie Bijlage 4.

Bij de bespreking van de kwantitatieve resultaten zijn op voorhand enkele kanttekeningen te plaatsen. In de eerste plaats zijn de contexten en onderzoekssettings waarin de kwantitatieve studies zijn uitgevoerd net als bij de kwalitatieve studies zeer divers. De demografische kenmerken van de respondenten en de politiek-maatschappelijke situaties van de landen waar zij zich bevinden, variëren eveneens enorm – van nationalistische gezinnen in de Krim-regio (Lupu & Peisakhin, 2017) tot jihadistische Al-Shabaab-jongeren in Kenia (Botha, 2014). Bovendien geldt dat de geïnccludeerde kwantitatieve studies gebruik maken van uiteenlopende steekproef-, en analysemethoden, waardoor het vrijwel niet mogelijk is om harde vergelijkingen tussen de resultaten van deze studies te trekken. In de tweede plaats hanteren vrijwel alle studies onderzoeksmethoden die op enige wijze gevoelig zijn voor bias (zie ook de *Risk of Bias*-beoordeling in Bijlage 5). Dat geldt vooral voor enquêtes en interviews met (ouders van) extremisten. Men kan immers vraagtekens plaatsen bij de validiteit van de antwoorden die respondenten geven wanneer hen gevraagd wordt naar de mate waarin men zelf extremistische denkbeelden aanhangt (gezien het risico op politiek-correcte antwoorden); en de mate waarin ouders hun kinderen beïnvloeden (gezien het risico op overschatting- of onderschattingseffecten, retrospectieve selectie of geheugenfalen). Daarnaast ontbreekt het in alle studies aan een niet-extremistische controlegroep. Dit is een veelvoorkomend probleem binnen wetenschappelijke studies die zich richten op extremisme in brede zin. Desalniettemin verhindert dit ons in deze context om uitspraken te doen over de mate waarin radicale of extremistische ouders hun kinderen beïnvloeden in hun denkbeelden, ten opzichte van kinderen uit gelijke milieus die deze denkbeelden niet hebben overgenomen – dan wel ten opzichte van kinderen die niet uit een radicaal of extremistisch nest komen. In de laatste plaats zijn de genderverhoudingen in veel studies ongelijk. Het merendeel van de studies richt zich primair op (de ouders van) jonge mannen en jongens, zonder te differentiëren naar het geslacht van de betreffende extremistische of radicale ouder. Het valt te beargumenteren dat verschillende combinaties van ouder-

kindrelaties (tussen zoons, dochters, vaders en moeders) tot diverse vormen en niveaus van intergenerationele overdracht leiden – waarbij cultuurafhankelijke (opvoed)praktijken een belangrijke rol spelen (zie bijvoorbeeld Boehnke, 2017; Botha, 2014). Zo kan het zijn dat in culturen met sterke traditionele rolpatronen, dochters zich meer spiegelen aan hun moeders, terwijl jongens eerder een voorbeeld nemen aan hun vader. Het gebrek aan informatie over genderverhoudingen in de betreffende studies belemmert het zicht op deze mogelijke ouder-kind-variaties in de intergenerationele overdracht van betreffende ideologieën.

Ondanks deze beperkingen vormen de kwantitatieve gegevens een belangrijke aanvulling op onze studie naar intergenerationele overdracht – specifiek waar het gaat om het in kaart brengen van statistische prevalentie van dit fenomeen en eventuele samenhang met andere factoren. Een overzicht van de in dit hoofdstuk behandelde studies is opgenomen in Tabel 6. Over het algemeen komen uit de kwantitatieve analyse patronen naar voren die grotendeels in lijn liggen met de eerder besproken kwalitatieve resultaten. In de hierna volgende paragrafen zullen deze patronen verder worden toegelicht. Hierbij zullen wij achtereenvolgens stilstaan bij de prevalentie, mechanismen, en risico- en beschermende factoren van intergenerationele overdracht in kwantitatieve zin. Tenslotte zal kort worden ingegaan op de gevolgen van intergenerationele overdracht op de langere termijn – alsmede de interventies waarmee deze kunnen worden tegengegaan.

Tabel 4 Studies geïncludeerd in kwantitatieve analyse (N=13)

	Kwalitatief	Kwantitatief	Mixed methods	Totaal
Jihadisme, islamitisch-extremisme & -radicalisme	3	5	1	9
Politiek, nationalistisch en single-issue extremisme en radicalisme	1	1	X	2
Sektarisme	X	1	X	1
Totaal	4	8	1	13

4.1 Prevalentie van intergenerationele overdracht

In de analyse van de kwantitatieve data over intergenerationele overdracht, hebben wij allereerst gekeken naar wat er bekend is over de prevalentie van intergenerationele overdracht. Dit is in de

geïnccludeerde studies veelal bestudeerd door te kijken naar het percentage (latere) extremisten of terroristen dat afkomstig is uit een gezin waar deze ideologie wordt aangehangen. De kwantitatieve literatuur is echter niet unaniem in haar conclusies over de mate waarin ouders op directe of indirecte wijze hun extremistische of radicale gedachtegoed aan hun kinderen overdragen – en het aandeel van radicale of extremistische individuen dat uit een dergelijk ideologisch milieu komt, loopt in deze studies uiteen. Desondanks doet het merendeel van de geïnccludeerde studies vermoeden dat gezins- en familierelaties wel degelijk van invloed zijn geweest op de toetreding tot extremistische netwerken. Hoewel deze studies over het algemeen niet toelichten *welke* familieleden hier precies een rol hebben gespeeld (ouders, broers of zussen, neven of nichten, etcetera) vinden wij het vermelden van deze bevindingen wel de moeite waard, aangezien (1) betreffende auteurs expliciet vermelden dat (groot)ouders ook tot de bestudeerde ideologische invloeden behoren (vgl. onze inclusie- en exclusie criteria); en (2) deze gegevens bij gebrek aan data die zich specifiek op ouders richt, wel een voorzichtig inkijkje kunnen geven in de rol die gezinnen mogelijk in radicaliseringsprocessen kunnen spelen. Daarom zullen wij deze bevindingen hieronder kort aanstippen.

Allereerst laat onderzoek door Sageman (2004) zien dat dat 14 procent van het door hem bestudeerde sample van 172 internationale jihadisten via familiebanden in betreffend netwerk terecht is gekomen. Daarnaast zou 20 procent van de door Post, Sprinzak en Denny (2003) bestudeerde Midden-Oosterse terroristen reeds familieleden in terroristische organisaties hebben gehad op het moment van intreden. Voor nationalistisch-separatistisch gemotiveerde terroristen zou dit aandeel nog hoger liggen: 30 procent van hen zou reeds een familielid in een terroristisch netwerk hebben gehad, toen zij zich bij de organisatie in kwestie aansloten. Onderzoek naar rechts-extremisme en nationalistisch-extremisme lijkt het belang van de gezins- en familiecontext te onderschrijven. Windisch (2019) constateert bijvoorbeeld dat 13 procent van zijn rechts-extreme respondenten uit een gezin met één of meer leden van ‘*white supremacist*’-organisaties komt. Kule (2007) stelt voorts dat 8,8 procent van de door hem bestudeerde Turkse terroristen via een gezinslid – en 9,8 procent via een ander familielid – is toegetreden tot terroristische groeperingen zoals de PKK, DHKP/C, of de Turkse tak van Hezbollah.

Botha (2014) constateert daarentegen dat de directe invloed van ouders zeer beperkt is, waar het de toetreding tot een terroristische organisatie betreft. In haar onderzoek naar kinderen die lid zijn van Al-Shabaab beschrijft zij hoe slechts 3 procent van haar respondenten via familieleden tot de organisatie is geïnitieerd. Religieuze leiders en leeftijdgenoten zouden volgens haar een veel belangrijkere rol in het proces van toetreding spelen (Botha, 2014). Wel blijkt uit haar onderzoek dat 68 procent van de Al-Shabaab-kinderen uit een gezin komt waarin de ouders vroeger in hun bijzijn politieke zaken bespraken (Botha, 2014) – wat doet vermoeden dat ouders primair betrokken zijn bij (indirecte) socialisatieprocessen in plaats van (directe) indoctrinatie, wat in lijn ligt met de bevindingen van Post, Spinzak en Denny (2003).

Onderzoek door Moaddel en Karabenick (2008) suggereren eveneens dat deze directe invloed van radicale ouders op de denkbeelden van hun kinderen ontbreekt. Uit regressieanalyse op basis van

enquête data blijkt dat vertrouwen in de ouders als epistemische autoriteiten (dat wil zeggen: ouders als centrale bron van kennis) niet significant samenhangt met islamitisch fundamentalisme onder Egyptische en Saudische jongeren. Dit is anders voor de variabele ‘vertrouwen in religieuze leiders’. Epistemisch vertrouwen in deze leiders blijkt zowel in Egypte als in Saudi-Arabië positief te correleren met radicaal-islamitische denkbeelden onder jongeren (Moaddel & Karabenick, 2008). Dit sluit de mogelijkheid niet uit dat ouders indirect invloed uitoefenen op hun kinderen, zonder dat zij zich daar zelf bewust van zijn – maar het geeft in ieder geval aan dat deze jongeren deze invloed persoonlijk niet als zodanig ervaren.

Eén van de meest valide methoden om de richting van het statistisch verband tussen ouders en kinderen vast te stellen – en tegelijkertijd het verloop hiervan door te tijd te bepalen – is echter middels een longitudinale studie. Helaas zijn zulke studies op het gebied van jihadistisch gedachtegoed ons niet bekend. Wat betreft rechts-extremisme, echter, is dit wel het geval. Zo laat de longitudinale studie van Oepke (2005), naar de ideologische correlatie onder Duitse studenten en hun ouders, zien dat rechts-extremisme onder ouders statistisch significant samenhangt met deze denkbeelden onder jongeren – en dat de rechts-extremistische attitudes van ouders eveneens samenhangen met de attitudes van hun kinderen één jaar later. Voor de attitude ‘acceptatie van geweld’ geldt deze trend echter niet (Oepke, 2005), wat doet suggereren dat de intergenerationele overdracht hier primair geldt voor radicale denkbeelden, en niet zozeer voor de geweldscomponent die extremistisch gedachtegoed kenmerkt.

4.2 Mechanismen van intergenerationele overdracht

Ook wat betreft overdrachtsmechanismen zijn parallellen te trekken met de kwalitatieve literatuur. Uit de kwalitatieve analyse bleek bijvoorbeeld al dat steun door ouders – in de vorm van aanmoediging of instemming wanneer een kind besluit zich aan te sluiten bij een radicale of extremistische organisatie – mogelijk een belangrijk mechanisme is waarmee gedachtegoed latent op kinderen wordt overgedragen. In kwantitatieve zin wordt deze bevinding bevestigd in de studie van King, Noor en Taylor (2011), welke zich richt op de mate waarin gezinsleden, waaronder ouders, instemmen met de beslissing van Indonesische jongeren tot lidmaatschap van de jihadistische organisatie Jema'ah Islamiyah (JI). In hun analyse tonen voornoemde auteurs aan dat gezinsleden in brede zin over het algemeen instemmen met het lidmaatschapsbesluit van hun JI-zoons (King, Noor & Taylor, 2011). Opmerkelijk is echter dat steun voor het lidmaatschap van deze zoons niet samen bleek te hangen met algemene steun voor de gewelddadige jihad (King, Noor & Taylor, 2011) – wat suggereert dat gezinsleden deze kinderen vooral steunen *omdat* zij aan hen verwant zijn, en niet vanwege de ideologische doeleinden die zij najagen. Asal, Shellman en Fair (2010) onderzochten eveneens de mate waarin Pakistaanse ouders van zelfmoordterroristen hun kinderen toestemming verlenen voor deelname aan de gewelddadige jihad. Zij vonden dat dergelijke ‘*consent*’ binnen families vaak niet eenduidig is:

in de meeste gevallen gaven enkele gezinsleden dergelijke toestemming, terwijl andere gezinsleden dit weigerden (Asal, Shellman & Fair, 2010).

4.3 Versterkende en beschermende factoren

De rol van trauma op individueel en collectief niveau – welke in de kwalitatieve literatuur als relevante factoren naar voren is gekomen – blijkt in de kwantitatieve studies niet eenduidig. In een rechts-extremistische context lijken trauma's en negatieve jeugdervaringen zoals mishandeling, misbruik of verwaarlozing een potentieel relevante risicofactor voor radicalisering te zijn (Windisch, 2019) – al is onduidelijk in hoeverre dit specifiek geldt voor kinderen van rechts-extreme ouders. In jihadistische context wijst ook Malik (2019) op negatieve jeugdervaringen, zoals huiselijk geweld, criminaliteit en scheidingen binnen het gezin als mogelijke risicofactor voor intergenerationele overdracht.

Niet alle kwantitatieve studies onderschrijven echter het belang van trauma's in de kindertijd. Zo laat onderzoek door Sageman (2004), naar de achtergrond van 172 islamitische terroristen uit diverse landen, juist zien dat kinder- en jeugdtrauma's niet of nauwelijks een rol in hun levensloop lijken te hebben gespeeld. Zijn studie wijst in plaats daarvan op de invloed van collectieve trauma's, zoals het hebben van een migratie- of vluchtelingenachtergrond. Dit element komt ook terug in de studie van Lupu en Peisakhin (2017). Betreffende auteurs hebben specifiek aandacht besteed aan de rol van gemeenschappelijk trauma (in de vorm van deportaties) onder eerdere generaties op het ontstaan van radicaal politieke en religieuze denkbeelden in latere generaties in de Krim-regio. Hoewel intergenerationeel trauma geen effect bleek te hebben op de (radicaal) islamitische overtuigingen van (klein)kinderen van gedeporteerden, bleken politieke en sociale sentimenten (zoals anti-Russische attitudes en gevoelens van slachtofferschap) hier wel mee samen te hangen (Lupu & Peisakhin, 2017). Dat doet vermoeden dat ervaringen van collectief slachtofferschap niet van invloed zijn op religieus extremisme, maar wel op radicalisering in nationalistische zin.

De resultaten van andere studies lijken dit te onderschrijven. Zo laat Kule (2007) zien dat onder Turkse en Koerdische terroristen, een hoger aantal voor criminaliteit veroordeelde familieleden binnen het gezin significant samenhangt met lidmaatschap van de nationalistisch-separatistische PKK – ten opzichte van de meer politiek-georiënteerde terroristische organisaties DHKP/C en Hezbollah (Kule, 2007). Hoewel door betreffende auteur niet expliciet als verklaring aangemerkt, is het mogelijk dat collectief leed – hier in de vorm van strafrechtelijke interventies tegen familieleden – en de vijandigheid jegens autoriteiten die uit deze '*grievances*' volgt, nationalistische radicalisering in de hand kan werken. Dat deze factor voor religieus-gemotiveerd radicalisme en extremisme minder relevant zou zijn, blijkt ook uit de onderzoek van Malik (2019). Haar studie naar jihadistische rechtscasussen in het Verenigd Koninkrijk, suggereert dat gepercipieerd leed op familieniveau zelden een versterkende factor vormt: in slechts twee van de 20 gezinnen die zij heeft onderzocht, bleek sprake te zijn van dergelijke '*grievances*'

(Malik, 2019). Al met al suggereren de resultaten van deze studies dat trauma en slachtofferschap inderdaad in belangrijkere mate samenhangt met politiek radicalisme en extremisme, dan dat voor religieus-extremistische denkbeelden geldt. Dit is echter een hypothese die in de toekomst nadere uitwerking verdient, aangezien er ook andere verklaringen voor de relatie tussen criminaliteit op gezinsniveau en de latere radicalisering van jongeren mogelijk zijn.

Een aantal studies benadrukken voorts het belang van het bredere organisatorische netwerk waarin families zich begeven – wat in lijn ligt met de resultaten van onze kwalitatieve analyse. Dat geldt zowel voor jihadistische als voor anderszins radicale of extremistische netwerken. Malik (2019) signaleert bijvoorbeeld dat 11 van de 20 Britse families in de radicaliseringscasussen die zij bestudeerd heeft, deel uitmaakte van een breder netwerk zoals Jabhat-al-Nusra, Al-Muhajiroun, of Islamitische Staat. Amerikaans onderzoek naar sektarische gemeenschappen door Choy (2020) toont bovendien aan dat kinderen uit strengere Amish-gemeenschappen significant minder kans hebben de gemeenschap te verlaten, dan dat voor minder strenge gemeenschappen geldt. Ook volgens King, Noor en Taylor (2011) speelt de gepercipieerde mening van de bredere gemeenschap een belangrijke rol in de mate waarin Indonesische ouders hun kinderen steunen in hun beslissing zich als zelfmoordterrorist aan te melden bij een islamitisch-extremistische organisatie. Dit laat zien dat het gezinssysteem en het bredere netwerk waar zij deel van uitmaken, niet als los van elkaar gezien kunnen worden. De constatering van een wisselwerking tussen gezin en gemeenschap – en de mogelijke effecten die dat heeft op ideologische transmissie van ouder op kind – is dan ook een belangrijke aanvulling op de kwalitatieve literatuur.

De invloed van specifieke ouderfiguren is in de kwantitatieve literatuur over ideologische overdracht zelden bestudeerd – op twee studies na. Boehnke (2017) laat in zijn analyse van rechtsextremistische gezinsinvloeden in Duitse context zien dat de invloed van moeders en vaders niet gelijk is: waar de rechts-extreme opvattingen van vaders significant samenhangen met dergelijke denkbeelden onder zoons en dochters, is de invloed van moeders op beide kinderen niet significant (Boehnke, 2017). Ook uit de studie van Botha (2014) suggereert dat er een ongelijke verdeling tussen vaders en moeders bestaat in de gezinnen van Keniaanse kinderen die zich hebben aangesloten bij Al-Shabaab. In honderd procent van de door haar bestudeerde casussen bepaalt de vader de regels binnen het gezin, en daarmee zijn zij ook degenen die kinderen bestraffen in het geval van het niet-naleven van deze regels. Hoewel onduidelijk is in hoeverre dit van invloed is op overdrachtsmechanismen van ouder op kind, indiceert het volgens betreffende auteur in ieder geval een “zeer conservatief” samenlevingsmodel (Botha, 2014, p. 898), wat ongetwijfeld gevolgen heeft voor de socialisering van de kinderen in kwestie.

Verschillende studies hebben ook de sociaaleconomische gezinsstatus als factor in hun analyse meegenomen. Asal, Fair en Shellman (2010) laten bijvoorbeeld zien dat een hogere economische positie de kans verkleint dat Pakistaanse ouders hun zoons steunen in hun jihadistische ambities – en dus bijdraagt aan de weerbaarheid van kinderen – terwijl een lagere economische positie deze kans juist vergroot. Daartegenover staan de bevindingen van Choy (2020), welke suggereren dat kinderen uit

welvarende Amerikaanse Amish-gezinnen significant minder kans hebben om zich op latere leeftijd los te maken uit deze gemeenschap, dan dat voor kinderen uit minder welvarende gezinnen geldt. Het is, met andere woorden, onduidelijk in hoeverre economische welvaart het risico op intergenerationele overdracht vergroot dan wel verkleint – noch in hoeverre hierbij sprake is van eventuele interacterende variabelen.

4.4 Gevolgen, consequenties en interventies

De gevolgen van intergenerationele overdracht zijn in de kwantitatieve literatuur nauwelijks besproken. Net als bij de kwalitatieve resultaten, zijn de langetermijngevolgen van intergenerationele overdracht in kwantitatieve zin daarom primair af te leiden uit de selectie van respondenten. Het merendeel van de geïnccludeerde studies heeft immers betrekking op populaties van (gedetineerde) terroristen of leden van extremistische organisaties (zie bijvoorbeeld Asal, Shellman & Fair, 2010; Botha, 2014; King, Noor & Taylor, 2011; Kule, 2007; Sageman, 2004). Een klein deel van de studies neemt radicale of extremistische attitudes onder kinderen als uitkomstmaat (zie bijvoorbeeld Lupu & Peisakhin, 2017; Oepke, 2005) – wat zou duiden op internalisering van het ouderlijk gedachtegoed. Enkel de studie van Malik (2019) besteedt echter expliciet aandacht aan de lange-termijn gevolgen van het opgroeien onder radicale en extremistische ouders in jihadistische context. Uit haar bestudering van 20 Britse rechtscasussen over in totaal 57 kinderen in radicale en extremistische gezinnen, blijkt dat deze kinderen onder meer de volgende gedragspatronen vertonen: normalisering van geweld (35 procent); dehumanisering van anderen (19 procent); sociale isolatie (14 procent); geweldpleging (4 procent) en de actieve radicalisering van anderen (2 procent) (Malik, 2019). Voorgenoemde studie vermeldt ook enkele gerechtelijke interventies die in deze gevallen zijn opgelegd – waaronder uitreisverboden, uithuisplaatsingen en gezagsbeëindigende maatregelen (Malik, 2019) – maar de auteur in kwestie geeft geen verdere informatie over het respectievelijke effect van deze maatregelen. In de overige kwantitatieve literatuur wordt in zijn geheel niet gekeken naar eventuele interventies, noch naar de potentiële effectiviteit daarvan.

4.5 Tussentijdse conclusie

Dit hoofdstuk had tot doel onze kwalitatieve bevindingen aan te vullen met statistische kennis over het fenomeen van intergenerationele overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed. Hierbij is specifieke aandacht uitgegaan naar de prevalentie van ideologische transmissie van ouder op kind – een aspect dat zich moeilijk laat beschrijven in kwalitatieve zin. Eén van de belangrijkste bevindingen van dit hoofdstuk is dan ook dat ouders op kwantitatief niveau wel degelijk een belangrijke rol lijken te

(kunnen) spelen bij de intergenerationele overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed in verschillende contexten. Wat betreft deze dimensie – maar ook op andere aspecten, bijvoorbeeld in relatie tot de constatering dat ervaringen van collectief leed bij uitstek relevant lijken te zijn bij de transmissie van politiek-radicalen of nationalistische denkbeelden – vormt dit hoofdstuk een belangrijke aanvulling op onze kwalitatieve resultaten.

Toch zijn niet alle bevindingen die in het kwalitatieve hoofdstuk naar voren kwamen, ook in kwantitatieve studies teruggevonden. Ook dat is *an sich* een interessante constatering, wat vragen oproept over de manier waarop intergenerationele overdracht als onderzoeksobject het beste kan worden gevat. Hier zullen wij in de discussie verder op ingaan. Hierbij is wederom de kanttekening op zijn plaats dat de bovenbeschreven resultaten gebaseerd zijn op een klein aantal studies, welke gebruik maken van uiteenlopende onderzoeksmethoden. Daarnaast richten veel van deze studies zich op gezins- of familieleden in brede zin – waarbij ouders wel deel uit maken van de studiestudiepopulatie – maar waarbij in de resultaten niet naar ouders is gedifferentieerd, waardoor wij op deze exacte data geen zicht hebben. Tenslotte verhindert de diversiteit in respondenten en onderzoekssettings een statistische meta-analyse – en belemmert dit zodoende het doen van al te harde kwantitatieve uitspraken over de mate waarin en manier waarop intergenerationele overdracht plaatsvindt.

Het is onder andere om deze redenen dat wij onze literatuurstudie hebben aangevuld met een twintigtal gesprekken met praktijkdeskundigen en wetenschappers uit binnen- en buitenland. De interviews met wetenschappelijke experts vullen in de eerste plaats een aanzienlijk deel van de lacunes die in zowel de kwalitatieve als de kwantitatieve literatuur blijken te bestaan. In de tweede plaats geven de gesprekken met praktijkdeskundigen een indicatie van de mate waarin de patronen die in de literatuurstudie zijn geïdentificeerd, toepasbaar zijn op de Nederlandse context. De resultaten van de interviews zullen centraal staan in het volgende hoofdstuk.

5. Interviewresultaten

Om de bevindingen uit de literatuur te toetsen aan de professionele ervaringen en opinies van praktijkdeskundigen en academici uit binnen- en buitenland, hebben wij interviews afgenomen met in totaal 19 respondenten (voor een overzicht van alle respondenten, zie Bijlage 6). Wat betreft de inhoud van de interviews dienen we op voorhand twee opmerkingen te plaatsen. In de eerste plaats hebben wij ons in de interviews gericht op de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed. Andere vormen van extremistische en radicale ideologieën zijn echter vaak zijdelings ter sprake gekomen, waarbij respondenten meestal zelf de link met overdracht in links-extreme, rechts-extreme of sektarische gemeenschappen maakten. “Intergenerationele overdracht gaat ook over andere vormen van extremisme, zoals sektevorming”, zo stelt één van hen bijvoorbeeld (OZ_NL2). Ook het thema kindsoldaten kwam in deze context soms terug – net als de overdracht van (georganiseerde) criminaliteit binnen gezinnen. Dat deze fenomenen – en hun eventuele gelijkenissen met overdrachtsprocessen in de jihadistische context – in vrijwel alle interviews op natuurlijke wijze ter sprake kwamen, beschouwen wij dan ook als een bevestiging van de aanpak die wij in de literatuurstudie hebben gekozen, waarbij we de overdracht van jihadistische ideologieën in relatie tot andere varianten van radicaal of extremistisch gedachtegoed hebben bestudeerd, in plaats van slechts als een geïsoleerd verschijnsel.

Een tweede kanttekening heeft betrekking op de selectie van de respondenten. Zoals ook in het methodologische hoofdstuk reeds is gezegd, is het van belang te benadrukken dat de interviews een exploratief doel dienen. Wij pretenderen geenszins een uitputtende groep respondenten te hebben gesproken – noch beweren wij dat de ervaringen van de gesproken respondenten representatief zouden zijn voor alle praktijkdeskundigen en wetenschappers met kennis van dit thema. Desondanks vormen de gesprekken een interessante aanvulling op de literatuur – waarbij zowel overeenkomsten als tegenstellingen met de resultaten van de systematische review kunnen worden geconstateerd.

In dit hoofdstuk zullen we nader ingaan op deze gelijkenissen en verschillen. Hierbij zullen we in eerste plaats stil staan bij de perceptie van respondenten ten opzichte van de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed als studieobject, en de vermeende prevalentie van dit fenomeen. Vervolgens bespreken we, in navolging van de resultaten van de voorgaande literatuurstudie, mogelijke mechanismen; risicofactoren en beschermende factoren; en langetermijngevolgen van de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed – zoals die uit de gesprekken naar voren zijn gekomen. Waar relevant zullen wij deze aspecten koppelen aan eventuele illustrerende casussen en/of verklarende theorieën die door de respondenten zijn aangedragen. Deze zullen wij onderbouwen aan de hand van citaten (Engelstalige citaten zijn schuingedrukt). Tenslotte bespreken we de door respondenten aangereikte aanbevelingen voor interventies.

5.1 Perceptie en prevalentie van intergenerationele overdracht

Aan het begin van de interviews is respondenten gevraagd naar hun perceptie van het fenomeen intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed, alsmede naar hun ideeën over de omvang van deze problematiek. De meerderheid van de respondenten gaf aan de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed te beschouwen als een fenomeen dat extra aandacht behoeft, aangezien hier tot op heden nog weinig over bekend is in wetenschap en praktijk. Zowel de gesproken casusdeskundigen als de gesproken academici beschouwen het huidige onderzoek dan ook als een aanwinst. Het onderzoeksonderwerp is volgens hen “critical” (OZ_VS1), “*hugely important*” (OZ_DK1) en “erg relevant” (OZ_NL3; LSE_NL1) – en zij vinden de vraagstelling van het huidige onderzoek dan ook “heel logisch” (GEM_NL3). Een gemeentemedewerker geeft bijvoorbeeld aan nog altijd een gebrek te ervaren aan radicaliseringsonderzoek waarin de rol van het thuisfront expliciet wordt bestudeerd (GEM_NL3), en ook de AIVD constateert “veel behoefte aan kennis hierover” (AIVD_NL1). “We weten heel veel over intergenerationele overdracht van gedragingen in het algemeen en ook over de overdracht van religie, van politieke voorkeuren, gedrag, criminaliteit. (...) Maar als het specifiek gaat om een meer gewelddadige ideologie bijvoorbeeld, dan weten we daar gewoon niet zo veel van”, legt een onderzoeker uit (OZ_NL4).

Tegelijkertijd zijn de ervaringen met dit thema onder onze wetenschappelijke respondenten beperkt. Een Nederlandse onderzoeker geeft bijvoorbeeld aan in zijn onderzoekspraktijk “vrij weinig casussen [te hebben] gezien, waar het radicale of extremistische gedachtegoed rechtstreeks van de ouders in hun kinderen wordt gepompt” (OZ_NL3). De casusdeskundigen laten soortgelijke geluiden horen. Bij het Landelijk Steunpunt Extremisme zijn nog weinig gevallen van intergenerationele overdracht bekend (LSE_NL1), en ook op de terroristenafdeling (TA) in Vught zou weinig van deze thematiek terug te zien zijn. “Ik zou maar heel weinig casussen voor de geest kunnen halen, waarin dit echt speelt”, vertelt een medewerker van de TA. “Maar zeker voor de mensen die nog gaan komen, dus zeg maar: de kinderen van de mannen en vrouwen die nu bij ons [op de TA] zitten, of die nog in Syrië zijn, en die nu allemaal kinderen gaan krijgen (...). Ja, dat wordt natuurlijk een ontzettend relevant thema” (TA_NL1). Een respondent van de Raad voor Kinderbescherming geeft aan dat “zorgmeldingen vanuit Nederland zelf, betreffende minderjarigen waarbij het vermoeden bestaat dat zij zouden opgroeien in een opvoedingssituatie waarbij de jihadistische ideologie zou worden aangehangen, vrijwel uitblijven” (RVDK_NL1). Ook een respondent van de AIVD meent dat het aantal zorgelijke signalen “tot nu toe beperkt is” (AIVD_NL1).

Dit geconstateerde gebrek aan ervaringen met dit thema lijkt – gezien de in de gesprekken suggereerde urgentie van dit onderwerp – opmerkelijk. Ondanks dat het aan praktische voorbeelden van intergenerationele overdracht ontbreekt, ziet men het zowel in binnen- als buitenland als een thema dat extra aandacht behoeft. Respondenten dragen zelf verschillende verklaringen aan voor deze discrepantie. In de eerste plaats wijzen zij op een gebrek aan casussen in Nederland, waarin

intergenerationele overdracht mogelijkerwijs aan de orde zou kunnen zijn. Zo zou de meest recente golf jihadisme in Nederland, naar aanleiding van de oorlog in Syrië en Irak, nog te recent zijn om de effecten hiervan op gezinsniveau terug te zien. “Sommige terugkeerders zijn zelf nog kinderen”, zegt een respondent (GEM_NL1). Volgens een respondent van de AIVD zou in Nederland bovendien tachtig procent van de kinderen in gezinnen waar in ieder geval één ouder het jihadistisch gedachtegoed aanhangt nog erg jong zijn, wat betekent dat dit fenomeen nog te recent is om iets te zeggen over de mogelijke ontwikkeling van deze kinderen (AIVD_NL1). “Bij die kinderen hebben we nog geen zicht op wat dat tijdens de opvoeding doet. We hebben eigenlijk nog niet voldoende tijd gehad om daar iets over te zeggen”, vertelt ook een andere casusdeskundige (GEM_NL4).

In de tweede plaats bevestigen de gesprekken dat het in Nederland om een fenomeen gaat dat zich niet makkelijk in het vizier laat krijgen (AIVD_NL1; GEM_NL3; GEM_NL4). Dat blijkt zowel voor praktijkdeskundigen als voor wetenschappers een obstakel. Zo legt een van onze respondenten uit dat de Nederlandse jihadistische gemeenschap zich zeer bewust is van de veiligheidsfocus die op haar rust, waardoor tenminste een deel van hen haar activiteiten – althans in publiekelijke zin – lijkt te matigen (AIVD_NL1). “Een beetje sociaal-gewenst gedrag”, aldus een andere praktijkdeskundige (GEM_NL4). Voor academici is het wantrouwen van deze groep – en haar onwilligheid om zich als respondenten te laten werven – eveneens een beperkende factor. Zo legt een Nederlandse wetenschapper uit:

“Op het moment dat jij contact zoekt met gezinnen om hier over te praten, dan krijg je natuurlijk de meest wantrouwige reacties vanuit gezinnen die als het ware één blok vormen. Die zeggen van: “Wij zijn gewoon heel erg zeker van ons wereldbeeld en we hebben geen enkele behoefte om daar met iemand over te praten.” Dus mogelijk dat er daardoor een blinde vlek is: omdat het echt bijna niet te doen is om mensen in zo’n empirisch onderzoek te krijgen” (OZ_NL3)

De ervaringen van een gemeentemedewerker sluiten hierop aan:

“Geen enkele ouder zal zeggen: “Joehoe, door mijn toedoen is mijn kind geradicaliseerd” (...) Natuurlijk zien we wel een aantal dingen, en weten we een aantal dingen, en hebben we de gevolgen gezien, maar om helemaal terug te gaan van: “Nou, hoe is het [de overdracht] nou precies gebeurd?”, dat is toch wel heel erg lastig” (GEM_NL3)

Ook andere casusdeskundigen erkennen dat het voor gemeenten moeilijk is om de rol van ouders in radicaliseringsprocessen te duiden. Een medewerker van de TA vertelt: “Die ouders worden meestal niet verdacht [van een terroristisch feit]. (...). Dus de gemeente doet natuurlijk wel z’n best om die ouders erbij te betrekken, maar ja, zij zitten daar helemaal niet op te wachten. Dan blijft het bij een vaag vermoeden” (TA_NL1).

Dit geconstateerde gebrek aan systematisch zicht op gezinnen waarin ten minste één ouder het jihadistische gedachtegoed aanhangt, betekent niet dat casusinformatie geheel ontbreekt. Vrijwel alle casusdeskundigen kunnen, bij doorvragen, wel één of meerdere gevallen voor de geest halen waarin zorgen over kinderen van radicaal-islamitische of jihadistische ouders speelden. Het is voor gemeentemedewerkers echter niet altijd van nut om uiting te geven aan die zorgen, zo blijkt. Wanneer zij het thema intergenerationele overdracht proberen te agenderen, lopen zij tegen de muur van de wetgeving aan. Zo vertelt een gemeentemedewerker: “We hebben het op de agenda geplaatst en de conclusie was: ‘Tja, we kunnen er niks aan doen tot de wet- en regelgeving verandert. Het is niet verboden, dus we kunnen er niets tegen doen.’ Nou ja, oké” (GEM_NL1). Betreffende respondent ervaart dit ook in het contact met leerplichtambtenaren, wanneer het gaat om het tegengaan van zorgelijke vormen van thuisonderwijs:

“Dat thuisonderwijs, daar hebben wij natuurlijk helemaal geen zicht op... Dus dan denk ik: ‘Hoe zit dat eigenlijk met dat thuisonderwijs?’ En dan krijg je een [leerplichtambtenaar] die zegt: ‘Ja, eigenlijk bestaat thuisonderwijs niet in Nederland, dus we kunnen er niks aan doen.’ En dan denk ik: ‘Is er dan niemand die daar zicht op houdt?’ Nou, nee dus” (GEM_NL1).

Sommige respondenten suggereren bovendien dat onwil of onkunde onder scholen en hulpverleningsinstanties ervoor zorgen dat jihadistische gezinnen onder de radar blijven: “Het niet in het vizier zijn [van deze gezinnen], zou te maken kunnen hebben met het niet kunnen, willen, of durven melden – dan wel dat er sprake is van een gebrek aan kennis bij de betrokken instanties, waardoor signalen worden gemist” (RVDK_NL1). Ook een andere respondent constateert een zekere “handelingsverlegenheid” onder professionals, wanneer het niet over het fysieke, maar juist over het emotionele en ideologische welzijn van kinderen gaat (OZ_NL2). Een enkele praktijkdeskundige verwijst hierbij tenslotte naar het feit dat het verschoningsrecht van bepaalde beroepsgroepen zich niet uitstrekt tot de signalering van radicalisering, wat hierbij wellicht een beperkende factor vormt: “Als het om [mishandeling van] kinderen gaat, dan is iedereen meteen, nou ja, erg begripvol als je je beroepsgeheim schendt, maar als het gaat om radicalisering, dan niet. Dat is nog een “*bridge too far*” (PSY_NL1).

Dit geeft al met al aan dat respondenten uit diverse beroepsgroepen obstakels ervaren bij het in kaart brengen en signaleren van patronen die op intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed zouden kunnen wijzen. Dat is voor zowel de wetenschap als de praktijk problematisch. Het beperkt de kennisontwikkeling over een fenomeen dat door een groot deel van de respondenten als “zorgelijk” wordt aangemerkt – en waarvan, zo blijkt, wel degelijk praktijkvoorbeelden bestaan. Want hoewel de meeste casusdeskundigen het erover eens zijn dat gericht onderzoek naar de overdracht van jihadistische denkbeelden binnen de gezinscontext nog in de kinderschoenen staat, blijken zij vrijwel

allemaal op anekdotische basis enige ervaring met dit thema te hebben. De gesprekken met wetenschappelijke experts laten bovendien zien dat deze praktijkvoorbeelden niet uit de lucht gegrepen zijn, maar dat zij hun basis vinden in bestaande theoretische kennis over zowel radicaliserings- als overdrachtsprocessen binnen de gezinscontext.

Tegen deze achtergrond zullen we in dit hoofdstuk nader ingaan op de belangrijkste uitkomsten van de interviews in relatie tot de eerder beschreven kennis uit de literatuur. We hebben respondenten gevraagd om op basis van casuïstiek, empirie en theorie hun kennis over mogelijke mechanismen, factoren en gevolgen van intergenerationele overdracht te delen. Hun ideeën hierover staan centraal in de navolgende paragrafen.

5.2 Mechanismen van intergenerationele overdracht

Respondenten dragen overdrachtsmechanismen van uiteenlopende aard aan. De geïdentificeerde mechanismen baseren zij, zoals gezegd, niet op structurele ervaring met dit thema, maar op incidentele casussen enerzijds en theoretische kennis van radicalisering en intergenerationele overdracht anderzijds. Deze mechanismen volgen grotendeels dezelfde lijnen als die in de literatuur zijn beschreven – en vinden plaats op discursief, temporeel, socio-spatiaal, moreel-educatief en symbolisch niveau. Toch zijn er in algemene zin enkele aspecten waarin de duiding van deze mechanismen door de respondenten afwijkt van eerder beschreven patronen. Zo ligt in de gesprekken veelal de nadruk op gelijkenissen met religieuze of politieke socialiseringsprocessen. Uit een gesprek met een respondent van de AIVD blijkt bijvoorbeeld dat theorieën over geloofstransmissie mogelijkwerwijs van toegevoegde waarde kunnen zijn wanneer men intergenerationele overdracht als fenomeen wil begrijpen (AIVD_NL1). Mechanismen van radicale en extremistische transmissie zouden zich immers bij uitstek voor kunnen doen in veilige gezinssystemen – in tegenstelling tot wat in de klassieke radicaliseringsliteratuur wordt gesuggereerd. Een Nederlandse terrorismeonderzoeker denkt eveneens dat socialiseringsprocessen in jihadistische gezinnen in grote lijnen overeenkomt met overdrachtsmechanismen in gematigd-religieuze gezinnen: “Het lijkt me toch een heldere ‘ja’ dat mensen die ergens heel erg sterk in iets geloven hun kinderen daarin socialiseren – of dat nou jihadisme is of een andere vorm van religie”. Ook met socialisering binnen criminele of delinquente gezinnen trekt hij een gelijkenis: “Ik vermoed dat die mechanismen waarschijnlijk wel relatief hetzelfde zullen zijn” (OZ_NL1). Andere respondenten suggereren juist overeenkomsten met politieke socialiseringstheorieën. Zo stelt een Deense wetenschapper: “*I don’t see any huge differences between political socialization within the family when it comes to social-democratic values and political orientations, compared to extremist ideas. I think it happens pretty much in the same way*” (OZ_DK1).

Sommigen geven echter aan twijfels te hebben bij de veronderstelling dat intergenerationele overdracht überhaupt voortkomt uit bewuste keuzes van ouders – en trekken de relevantie van deze ‘actieve’ mechanismen *a priori* in twijfel. Zij leggen in plaats daarvan de nadruk op overdracht als een

passief proces dat gestuwd wordt door factoren die overdracht stimuleren, in plaats van door weloverwogen keuzes van ouders. Hier gaan wij in de paragraaf ‘Risicofactoren en beschermende factoren’ van dit hoofdstuk verder op in.

Dat betekent niet dat het aspect van directe overdrachtsmechanismen geheel niet terugkomt in de gesprekken. Integendeel, meerdere respondenten benadrukken – met name in relatie tot hun eigen onderzoeks- en praktijkervaring – de actieve rol die ouders kunnen spelen in de latere radicalisering van hun kinderen. Volgens hen zou het meestal om een combinatie van passieve en actieve overdrachtsmechanismen gaan (AIVD_NL1; OZ_VS1; OZ_DE1). Enkele wetenschappelijke experts vertellen bijvoorbeeld over kinderen die zij in hun onderzoeken zijn tegengekomen, die de jihadistische ideologie “met de paplepel” hebben meegekregen (OZ_NL1; OZ_BE1). Een gemeentemedewerker met casuservaring beschrijft dat het binnen radicaal-islamitische gezinnen “alleen maar om de religie [draait], andere vormen van identiteiten worden een soort van weggestopt. (...) Het moslim-zijn is jouw belangrijkste identiteit”. Volgens betreffende respondent is dit niet per se een bewuste keuze van ouders, maar iets onbewust dat voortkomt uit hun eigen overtuigingen. “En als kind ga ja daar op gegeven moment op voortborduren, als je ouder wordt” (GEM_NL2). Ook uit andere casuïstiek is bekend dat kinderen in uit jihadistische milieus “opgroeien in een gezin waar heel erg wordt gehamerd op de identiteit, en deze eigenlijk volledig door de ouders wordt ingevuld” (GEM_NL3).

Men kan zich echter afvragen in hoeverre deze patronen zich niet ook in andere ideologische contexten voordoen. Uit eerder onderzoek is immers bekend dat ouders als ‘*identity agents*’ (Schachter & Ventura, 2008) van fundamenteel belang zijn in de identiteitsvorming van hun kroost. Hun invloed is bijvoorbeeld aangetoond in onderzoek naar kinderen van Jehova’s getuigen (Hookway & Habibis, 2015) of niet-Westerse immigranten (Bankston & Zhou, 1995). De gesprekken met respondenten suggereren dat deze bevindingen ook van toepassing zijn op kinderen uit jihadistische milieus – en dat ook hier de identiteitsvormende rol van ouders sterk zichtbaar is. De overdrachtsmechanismen die dit in de hand werken, staan centraal in deze paragraaf. Zoals gezegd volgen wij hierbij de in de literatuur ontwaarde patronen, maar zullen afwijkende bevindingen eveneens expliciet ter sprake worden gebracht. Een overzicht van de besproken overeenkomsten en verschillen tussen de literatuur en de ervaringen die zijn gedeeld in de interviews, is opgenomen in Tabel 5.

Tabel 5 Overeenkomsten in mechanismen tussen literatuur en interviews.

Literatuur	Interviews	Aanvullingen uit interviews
<u>Discursieve mechanismen</u>		
<i>Othering</i>	++	
<i>Legitimering van geweld</i>	-/+	
<i>Dualistisch wereldbeeld</i>	++	
<i>Discours van familietraditie & 'herofication'</i>	++	
<i>Slachtoffernarratieven</i>	++	
<u>Socio-spatiale mechanismen</u>		<u>Socio-spatiale mechanismen</u>
<i>Kindertaken bij beweging</i>	-/+	<i>Sociale media-bijeenkomsten</i>
<i>Jeugdbeweging</i>	--	<i>Garage-bijeenkomsten</i>
<i>Deelname aan belangrijke events</i>	++	
<i>Bijeenkomsten in thuissfeer</i>	++	
<i>Verhuizen t.b.h.v. ideologie</i>	-/+	
<u>Temporele mechanismen</u>		<u>Temporele mechanismen</u>
<i>Thuisonderwijs</i>	++	<i>Oppasouders en gastouders</i>
<i>Schoolselectie</i>	++	<i>Controle via telefoon en sociale media</i>
<i>Sociale controle vanuit ouderlijk netwerk</i>	-/+	
<i>Partner- & vriendenselectie</i>	++	
<i>Media-selectie</i>	-/+	
<u>Moreel-educatieve mechanismen</u>		
<i>Ouders als voorbeeld</i>	++	
<i>Aanmoedigingen & support</i>	++	
<i>Angstbeelden</i>	-/+	
<i>Verwachtingen uitspreken</i>	++	
<i>Straf en beloning</i>	-/+	
<u>Symbolische mechanismen</u>		
<i>Attributen en decoratie</i>	++	
<i>Naamgeving</i>	--	
<i>Speelgoed</i>	++	
<i>Klederdracht/uniforms</i>	++	
<i>Propaganda</i>	--	
<i>Het weren van andere symbolen</i>	-/+	

Noot. De tabel geeft de mate weer waarin de interviews de in de literatuurstudie geïdentificeerde mechanismen onderschrijven, op een schaal van zeer zwak (--) tot zeer sterk (++). Indicaties zijn gebaseerd op de frequentie waarin respondenten naar betreffende mechanismen verwijzen op

basis van hun ervaringen en expertise, evenals de manier waarop respondenten de relevantie van deze mechanismen onderbouwen.

Discursieve mechanismen

Net als in de literatuur wordt in de interviews verwezen naar verschillende discursieve mechanismen – waarmee ouders in interactie met hun kinderen de wereld om hen heen duiden. Dat is een inherent onderdeel van elke opvoedingsexercitie, stelt een radicaliseringsdeskundige: “We hebben allemaal een wereldbeeld (...) en daarvan geef je altijd een stuk mee [aan je kinderen]. Dat is ook deel van de opvoeding als het goed is”, zo stelt hij (OZ_NL3). Intergenerationele overdracht beschouwt hij dan ook niet als een “pure of technische oefening”: ouders geven zijns inziens juist op passieve wijze bepaalde (voor hen vanzelfsprekende) denkbeelden en overtuigingen – een *web of beliefs* – aan hun kinderen mee. “Ik denk dat ouders van jongeren die in het jihadisme belanden, dat ook doen. Dus die zullen in veel gevallen hun wantrouwen tegen de instituties – dat zullen zij ook wel naar hun kinderen communiceren, bijvoorbeeld” (OZ_NL3). Hierbij zouden overdrachtsmechanismen vooral “in de kleine dingen” zitten: “Ouders die met bepaalde opmerkingen aangeven dat het vroeger allemaal beter was, dat mensen aan het afdrijven zijn van het ware woord van God enzo”, aldus dezelfde respondent (OZ_NL3).

Ook het in de literatuuranalyse besproken *othering*-mechanisme, waarbij ouders zich neerbuigend uitlaten over andere groepen in de samenleving, komt regelmatig terug in de gesprekken. Hierbij verwijzen respondenten naar in radicaal-islamitische en -extremistische context gebezigde terminologie zoals *takfir* en *kuffar* (OZ_VS1; TA_NL1; AIVD_NL1), waarmee het onderscheid tussen gelovigen en ongelovigen duidelijk wordt gemaakt. Het gebruik van deze terminologie is niet uniek voor de jihadistische context, al zijn er wel redenen om aan te nemen dat de bandbreedte waarmee ouders deze begrippen toepassen, in jihadistische kringen omvangrijker is (AIVD_NL1). Ook komt in deze context specifiek een vijandigheid tegenover Nederlandse autoriteiten en de bredere samenleving terug – wat volgens deze respondent terug valt te herleiden tot *tawheed*, of het geloof in het unieke en enige gezag van Allah (AIVD_NL1). Niet alleen op gematigde moslims, maar zelfs op specifieke takken van radicaal-islamitische stromingen zou door sommige van deze ouders worden neergekeken – want: “ook moslims zijn ook vaak niet-moslims, in de ogen van de meest radicalen” (TA_NL1). Respondenten gaan er over het algemeen vanuit dat een dergelijk dualistisch discours het wereldbeeld van kinderen fundamenteel beïnvloedt. Het zwart-wit-perspectief van *othering* past bovendien goed bij de belevingswereld van jonge kinderen, benadrukt een van onze respondenten (AIVD_NL1), wat doet vermoeden dat dit een effectief mechanisme kan zijn waarmee de gezinsideologie op hen wordt overgedragen.

Een aantal respondenten suggereren voorts dat in extremistische gezinnen sprake zou zijn van een slachtoffernarratief – waarbij ouders aan hun kinderen meegeven dat hun gemeenschap een achtergestelde positie heeft binnen de bredere maatschappij (OZ_NL2; GEM_NL1; TA_NL1;

AIVD_NL1). Daarbij vertelt een gemeentemedewerker dat de jihadistische gemeenschap een negatief beeld heeft van de Nederlandse bevolking. “Ze denken dat er heel erg negatief naar hen wordt gekeken, maar ja dat wordt dan ook wel een beetje bevestigd”, aldus deze respondent (GEM_NL1). De bekrachtiging van dit negatieve zelfbeeld door de omgeving kan ideologische overdracht vervolgens in de hand werken. “Emotionele overdracht is dat eigenlijk”, stelt een respondent. “En dat vind ik het meest zorgelijk. Want als jij [als ouder] ervoor zorgt dat je kind het idee krijgt dat hij hier niet gewenst is – dat iedereen tegen hem is, en dat hij wordt gediscrimineerd omwille van zijn geloof, dan is het natuurlijk wachten tot zo’n [jongen] daar wat mee doet” (TA_NL1).

Socio-spatiale mechanismen

Ook enkele van de in de literatuur geobserveerde socio-spatiale patronen komen in dit verband terug (zie Tabel 5). Deze patronen hebben betrekking op de ruimtelijke settings waar aspecten van de ideologie worden geobserveerd. Eén van de wetenschappelijke respondenten verwacht bijvoorbeeld dat een jihadistische overdracht mede voortkomt uit blootstelling aan “de mensen die thuis over de vloer komen”, en de “moskeeën waar kinderen naartoe gaan” (OZ_NL4). Anderen beamen dit. “Die kinderen gaan vaak donderdag, vrijdag, zaterdag en zondag naar de moskee. En daar wordt ook inderdaad lesgegeven met een rietje in de hand en er wordt geslagen. (...) Maar dat is een fenomeen wat al jarenlang in Nederland aanwezig is”, vertelt een praktijkdeskundige (GEM_NL1). Ook zouden kinderen aan de gezinsideologie worden blootgesteld in de context van illegitieme moskeeën of “garage-bijeenkomsten” (GEM_NL1; OZ_BE1). Anderen vermoeden, in lijn met de literatuur, dat de vrijetijdsbesteding van kinderen uit radicaal-islamitische milieus grotendeels in het teken zal staan van betreffende ideologie. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan jeugdverenigingen en -clubjes met een radicaal-islamitische inslag, waar ouders hun kinderen naartoe sturen (OZ_BE1).

Ook een andere respondent bevestigt dit, en constateert dat kinderen door hun ouders worden meegenomen naar activiteiten van het jihadistische netwerk waarin zij zich bevinden, zoals broeder- en zusterdagen (GEM_NL1). De fysieke bijeenkomsten van deze netwerken zijn momenteel gering door corona-gerelateerde maatregelen. Wel gaf ten minste een klein aantal Nederlandse jihadisten online les of lezingen aan kinderen tijdens de coronacrisis (AIVD_NL1). Dit suggereert dat de online-sfeer eveneens een belangrijke socio-spatiale overdrachtscomponent kan bevatten.

Temporele mechanismen

Overeenkomstig met de bestudeerde literatuur, constateren de respondenten een zekere temporele continuïteit in de overdracht van ouder op kind: “*The ideology runs through everything in the family context*”, zo stelt één van hen (OZ_DK1). Een Nederlandse wetenschapper verwacht op gelijke wijze dat geradicaliseerde gezinnen “doorspekt zijn” van de jihadistische ideologie (OZ_NL4). In de

bewerkstelling van deze continuïteit lijken ouders soms bereid verder te gaan dan dat uit de literatuur is gebleken. Een praktijkdeskundige vertelt bijvoorbeeld hoe radicaal-islamitische moeders hun kinderen meermaals per dag opbellen om te vragen of de kinderen al wel hebben gebeden – wanneer zij zich buitenshuis bevinden. Een vorm van ‘*stalking*’, volgens betreffende respondent. “Want ongeacht hoe oud die kinderen zijn – zij zit hen daarmee dan echt op de lip” (GEM_NL2).

Verskillende respondenten geven bovendien aan dat jihadistische ouders alternatieve denkwijzen, argumenten en denkbeelden terzijde schuiven – teneinde hun eigen denkbeelden kracht bij te zetten. “Dan heb je het over het over het isoleren van jongeren uit de maatschappij. Alleen maar omgaan met gelijkgestemden; geen mogelijkheid bieden tot omgaan met anderen”, aldus een praktijkdeskundige (GEM_NL4). Ouders vormen – in de woorden van een andere respondent – “*an echo chamber of ideas, where alternative ideas and viewpoints are excommunicated and left aside*” (OZ_DK1). Dit concept van families als ‘echokamers’ komt in andere gesprekken meermaals terug in de vorm van geïsoleerde “bubbels” (GEM_NL1; OZ_BE1; GEM_NL3). “Dat kan dan zijn in familieverband, maar ook in echt gemeenschapsverband – dat ze niet in contact komen met narratieven die eigenlijk anders zijn, die stuiten tegen hetgeen wat zij gewend zijn te horen in hun normale omgeving” (OZ_BE1).

Schoolselectie blijkt eveneens een manier om de gezinsideologie op kinderen over te dragen. Zo zouden radicaal- of extremistisch-islamitische ouders hun kinderen niet naar een openbare school sturen, maar naar een onderwijsinstelling die zoveel mogelijk aansluit bij hun denkbeelden (OZ_NL1; OZ_VS1; GEM_NL2; TA_NL1). Toch plaatsen enkele respondenten hier de kanttekening bij dat islamitische scholen niet automatisch een strenge ideologische inslag hebben. Integendeel: van de meeste islamitische scholen kan worden verondersteld dat zij zich prima aan de geldende onderwijsnormen houden. Bovendien is het een misvatting dat deze scholen niet-divers zouden zijn: “Op een islamitische school zitten ook gewoon niet-gelovige kinderen – gewoon omdat het de dichtstbijzijnde school is”, vertelt een gemeentemedewerker. “Er zitten zelfs niet-islamitische leerkrachten op, omdat je de tent tegenwoordig niet meer kan runnen met volledig islamitische leerkrachten” (GEM_NL3).

Radicale ouders zouden ‘reguliere’ islamitische scholen bovendien vaak afkeuren omdat zij hun inziens enkel de “overheidsislam” zouden aanbieden (TA_NL1). Een klein aantal ouders zou daarom nog verder gaan in het nastreven van ‘gepast’ onderwijs voor hun kinderen, vertelt een andere casusdeskundige: “Er is wel een groep ouders (...) die het huidige islamitische onderwijs, wat door buitenstaanders al best wel als orthodox wordt beschouwd, niet streng genoeg vindt”, vertelt zij. “Die komen op de tienminutengesprekjes met uitgeprinte *hadith* en die gooien ze dan op tafel (...) en zeggen: Jullie geven muziekles en dat is *haram*, en jullie maken onze kinderen *kafir* en de school is niet streng genoeg” (GEM_NL1). Betreffende respondent heeft ook opgevangen “dat er een groepje [radicale] ouders bezig is met het oprichten van een eigen school die wel aan hun eisen voldoet”, wat zij als een “zorgelijk signaal” beschouwt (GEM_NL1). Ook in België spelen zorgen over de bemoeienis van

radicaal-islamitische ouders met het schoolcurriculum. Zo zouden zij leerkrachten en andere ouders intimideren vanwege het feit dat het lesmateriaal van betreffende school naar hun maatstaven niet conservatief genoeg is (OZ_BE1). In hoeverre dit ook expliciet jihadistische ouders zich op dergelijke manier in het onderwijsprogramma mengen is niet duidelijk.

Net als in de literatuur, komt ook in de interviews het thema thuisonderwijs en informele scholing vaak terug. Zowel Nederlandse deskundigen, als experts uit België, Duitsland en de Verenigde Staten verwijzen naar thuisscholing als een belangrijk aspect van intergenerationele overdracht. Sommigen suggereren zelfs dat thuisonderwijs één van de belangrijkste mechanismen is waarmee ouders pogen hun ideologie op hun kinderen over te dragen. Dat geldt zeker nu thuisscholing in het algemeen meer gangbaar is, door de corona-gerelateerde thuisblijfgeboden die ten tijde van dit onderzoek nog vol op aan de orde zijn (OZ_VS1). Over het algemeen zou het in Nederland echter vooral gaan om aanvullend onderwijs dat naast het reguliere onderwijs plaatsvindt. Hierbij zou mogelijk gebruik worden gemaakt van geschriften toegespitst op de overdracht van radicaal-islamitische of jihadistische concepten – welke ook in Nederland verkrijgbaar zijn (AIVD_NL1). Over de mate waarin en de manier waarop kinderen in Nederland daadwerkelijk thuis worden gehouden om ideologische redenen, is echter nog veel onduidelijk (zie ook de paragraaf Prevalentie en perceptie). Waar sommige praktijkdeskundigen immers de ervaring hebben dat thuisonderwijs vooral voorkomt in de randstad (GEM_NL4), vermoeden anderen juist dat hier vaker gebruik van wordt gemaakt in de niet-stedelijke gebieden (AIVD_NL1). Buiten de stad zou men immers eerder in aanmerking kunnen komen voor een vrijstelling van de schoolplicht, bijvoorbeeld op basis van ‘zwaarwegende bedenkingen’ tegen het onderwijs dat in de directe omgeving van het gezin beschikbaar is.

Uit de interviews blijkt voorts ook dat thuiseducatie niet alleen betrekking heeft op basisschoolkinderen die thuis worden onderwezen – maar ook op peuters, die niet naar crèches worden gebracht, maar die door jihadistische oppasmoeders of gastouders worden verzorgd (GEM_NL1). Opleidingen voor kinderopvang zijn populair onder Nederlandse jihadistische moeders, vertelt een casusdeskundige. Het is een ‘veilige keuze’, aangezien deze vrouwen door het *niqab*-verbod vaak niet in aanmerking komen voor werk in publieke functies (GEM_NL1). Daarnaast is het onder deze moeders gebruikelijk om de zorg voor kinderen binnen de eigen gemeenschap te regelen – waarbij invloeden van buitenaf worden geschuwd (GEM_NL1). In België, waar jihadistische gastouderconstructies volgens één van onze respondenten eveneens gebruikelijk zijn, heeft dit inmiddels al tot opmerkelijke taferelen geleid: “In Molenbeek bijvoorbeeld, heeft de kinderopvang nu een heel lage bezettingsgraad (...) Je ziet dat die [crèches] eigenlijk moeite hebben om vol te geraken, terwijl in de rest van het land eigenlijk het tegenovergestelde het geval is: crèches zijn daar vaak overvol” (OZ_BE1). Een Duitse respondent erkent dit probleem eveneens, maar dan in relatie tot Duitse neonazistische groeperingen, die zich met hun eigen kinderopvang en -scholingssystemen afsluiten van de bredere samenleving. “*We have seen that for decades. That’s nothing new to us*” (OZ_DE1).

Het verschil in de rol die ouders op zich nemen in de opvoeding wordt benadrukt door een respondent van de AIVD, die stelt dat vaders in jihadistische gezinnen formeel verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van de kinderen, maar dat deze rol in de praktijk vaak op de schouders van moeders rust (AIVD_NL1). “Zeker tot een jaar of twaalf is de opvoeding echt helemaal de taak van de moeder”, bevestigt een praktijkdeskundige (GEM_NL2). Zo zijn moeders bij uitstek belast met de emotionele opvoeding van kinderen, en dragen zij de religie en de tradities van hun cultuur – terwijl jongens en mannen een groot deel van hun leven buitenshuis doorbrengen (GEM_NL4; TA_NL1; AIVD_NL1; LSE_NL2). “Wat je ziet is dat de vader nog meer participeert in de maatschappij, terwijl de moeder dat eigenlijk helemaal niet doet. (...) Zij heeft een heel geïsoleerde rol, en zit dus inderdaad binnen met de kinderen”, legt een casusdeskundige uit. “Je ziet dat moeders op die manier het gedachtegoed overdragen, totdat [de kinderen] oud genoeg zijn om met papa mee naar de moskee kunnen” (GEM_NL4).

Ook middels selectiviteit in de vriendenkring zouden ouders hun kinderen willen behoeden voor blootstelling aan ongewenste denkbeelden. “Zij laten hun zoon waarschijnlijk niet spelen met Jantje van verderop, wiens ouders er heel anders over denken”, aldus een terrorismeonderzoeker (OZ_NL1). Verhalen van praktijkdeskundigen onderschrijven dit. Zo vertelt een medewerker van de TA over de druk die een gedetineerde vader op zijn zoon uitoefende, toen hij ontdekte dat hij bevriend zou zijn met het kind van een homoseksueel koppel (TA_NL1). Ook een analist van de AIVD constateert dat sommige ouders het contact met andersdenkenden actief proberen te ontmoedigen door de vriendenkring van hun kinderen te beïnvloeden (AIVD_NL1). Dit is geen verwonderlijk mechanisme, en is zeker niet voorbehouden aan gezinnen waarin één of beide ouders jihadistische denkbeelden aanhangen. Over de manier waarop ouders in zijn algemeenheid de sociale relaties van hun kinderen vormgeven, is immers al veel geschreven (zie bijvoorbeeld Allès-Jardel e.a., 2002; Rubin & Sloman, 1984). Desondanks is dit een belangrijke socialiseringsmethode waarmee blootstelling aan alternatieve denkbeelden, en dus de mogelijkheid van alternatieve identiteitsvorming, ook onder kinderen uit jihadistische gezinnen wordt uitgesloten.

Het uitoefenen van invloed op de partnerkeuze van kinderen komt in deze context eveneens terug – al gebeurt dit soms ook op eigen initiatief van de kinderen in kwestie. Kinderen trekken immers naar partners toe die eenzelfde soort opvoeding hebben genoten als zichzelf, zo benadrukken sommige respondenten. Hoewel jihadistische ouders deze dynamiek niet altijd expliciet stimuleren, ontmoedigen zij het ook geenszins, vertellen praktijkdeskundigen (GEM_NL2; TA_NL1). “Tja, dan is één plus één twee” (GEM_NL2). Ook deze observaties passen bij bekende patronen van religieuze overdracht en zijn niet uniek voor radicale of extremistische gezinnen. Leonard (2009) liet in zijn studie naar ‘*cross-community marriages*’ onder katholieke en protestantse jongeren in Noord-Ierland bijvoorbeeld al zien dat gelovige jongeren zelf de voorkeur geven aan een huwelijk met iemand uit dezelfde geloofsgemeenschap – alleen al om niet voor moeilijke keuzes te worden gesteld. In Nederland zijn religieus-gemengde huwelijken bovendien lange tijd een taboe geweest (Hondius, 1999) – wat

suggereert dat mogelijkwerijs ook andere elementen (zoals angst voor negatieve reacties vanuit de jihadistische gemeenschap) deze door de respondenten aangedragen patronen in stand houden.

Moreel-educatieve mechanismen

Moreel-educatieve mechanismen – waarmee ouders hun kinderen het verschil tussen ‘goed’ en ‘fout’ gedrag aanleren – komen ook in de gesprekken terug. In de eerste plaats vervullen jihadistische ouders een voorbeeldfunctie, waar kinderen zich aan spiegelen. “*Just by pure example of people we trust, admire and love - we learn*”, aldus een Deense wetenschapper (OZ_DK1). Er zou, met andere woorden, geen sprake zijn van “*conscious indoctrination*”, maar wel van indirecte en onderbewuste overdracht middels voorbeeldgedrag (OZ_DK1) – bijvoorbeeld doordat kinderen hun ouders op een bepaalde manier over ideologische thema’s horen spreken (GEM_NL4). Hierin verschilt de jongste generatie Nederlandse jihadisten van haar voorgangers, aldus een praktijkdeskundige: “Wat je bij de eerste generatie jihadisten zag, was dat vaderrol gewoon volledig ontbrak – dus dat er geen voorbeeldfunctie was, en dat kinderen hier op andere manieren naar opzoek gingen. Dus ik ben wel heel benieuwd hoe dat met deze generatie [verder gaat] (...) en wat er gebeurt op het moment dat ze dus *wel* een voorbeeld in hun omgeving hebben – en wanneer de vader *wel* in beeld blijft” (GEM_NL4).

Ook het ontbreken van tegengas binnen het gezin (OZ_NL3) en het legitimeren of goedkeuren van de ideologie en/of het uitreizen naar strijdgebied (TA_NL1) wordt door respondenten aangedragen. Zo vertelt een casusdeskundige over een geval waarin ouders hun kinderen expliciet zouden hebben “gepusht” om naar Syrië en Irak te vertrekken (GEM_NL2). Dat zou, in het kader van de literatuur, kunnen worden beschouwd als het uitspreken van verwachtingen en het doen van aansporingen. “Die [moeder] zei tegen haar kinderen: ‘Nou jongens, we moeten naar Syrië’ (...) En het maakte haar niet uit of ze zouden sneuvelen of niet, want dan waren ze martelaren. Dat was dan hartstikke mooi” (GEM_NL2). Ook andere praktijkdeskundigen constateren gevallen waarin ouders “heel veel druk” op hun kinderen zouden hebben uitgeoefend (GEM_NL4). In één van dergelijke casussen leidde dit tot “een ontzettende gedragsverandering bij de oudste zoon, terwijl dat voorheen niet aan de orde was” (GEM_NL4). In een andere casus zou de vader het uitreizen van zijn zoons hebben gestimuleerd – en daarbij ook praktische ondersteuning hebben geboden, door zijn kinderen naar het vliegveld te rijden. “Zo van: ‘Nee, als je [naar Syrië] moet gaan, dan moet je gaan. Ik houd je niet tegen, sterker nog, ik breng je wel met de auto’”, aldus betreffende casusdeskundige (GEM_NL3).

Ook het expliciet bejubelen van de acties van kinderen komt in de gesprekken terug. Dat geldt specifiek in relatie tot kinderen die als zelfmoordterrorist zijn gestorven – net zoals in de literatuur het geval bleek. Zo vertelt een casusdeskundige te hebben gezien hoe een moeder – volgens de respondent “een jihadiste in hart en nieren” – “supertrots” reageerde op de dood van haar zoon. “In plaats van huilen, wat je dan gebruikelijk zou vinden... tja, feestvieren. (...) Zo van: ‘M’n zoon is een *shaheed*,

een martelaar'. In hoeverre heeft die moeder dan geen invloed gehad op de keuzes die haar kind heeft gemaakt?", aldus betreffende respondent (GEM_NL2).

Voorts wordt kinderen uit jihadistische milieus al vroeg geleerd wat '*haram*' is, en hoe zij hun leven aan God zouden moeten wijden. "Zij leren dat er maar één weg is om God tevreden te stellen, en dat is door te bidden, door wijde kleren te dragen, door geen make up op te doen, niet met mannen te praten, geen handen te schudden", zo vertelt een gemeentemedewerker (GEM_NL2). Voor betreffende ouders is dit echter een vorm van "liefde" legt zij uit. "Dat je moeder je belt en stalkt met de vraag: "Heb jij wel gebeden? En heb jij dit en dat gedaan?", dat is voor hun een vorm van liefde. Want ze willen juist dat jij de goede kant opgaat en dat God tevreden met je is. (...) Daar moeten we misschien geen waardenoordeel aan hangen".

Een Duitse radicaliseringsdeskundige ziet hierin echter wel een probleem. Hij constateert dat extremistische ouders hun opvoedingsstijl baseren op angst – en gebruikt daarvoor de term "*parenting of fear*" (OZ_DE1). "*In a religious context, you create fear of hell and eternal punishment and sins*", legt hij uit. "*There are always certain expectations on these kids, and if they're not fulfilling them, they get punished*". Doordat zowel deze angstbeelden, als de bescherming hiertegen voortkomen uit de extremistische ideologie in kwestie, vervult deze in feite een dubbelrol. "*The ideology is both traumatizing and therapeutic. (...) Parents tell their children: "Don't sin, just do what we tell you to do, act in accordance to our rules and then everything will be fine, everything will be perfect (...) [They provide] the solution to the problem they show you"*" (OZ_DE1). Dit maakt het voor kinderen moeilijk om los te komen van de gezinsideologie. Wanneer zij zich hiertegen afzetten, verliezen zij de positieve aspecten of 'bescherming' die hun gezinsomgeving hen biedt, en blijven enkel de angstbeelden over.

Eerder onderzoek naar religieuze socialisering bevestigt dit. Grob, Morgenthaler & Käppler (2009) laten in hun studie naar protestantse, katholieke en anderszins christelijke gezinnen in Zweden bijvoorbeeld zien dat het geloof dat de gezinsreligie helpt om met moeilijke situaties om te gaan, positief samenhangt met de individuele religiositeit van kinderen. Over de mate waarin dit ook voor jihadistische gezinnen geldt is op basis van de interviews en gesprekken niet met zekerheid te zeggen – al tonen de bovengenoemde uitspraken van onderzoekers aan dat dit ook in deze context het geval is.

Symbolische mechanismen

De relevantie van het gebruik van symboliek in de thuissfeer, wat als mechanisme naar voren kwam in onze literatuurstudie, wordt in de gesprekken bekrachtigd (zie Tabel 5). Enkele praktijkdeskundigen vertellen bijvoorbeeld over Nederlandse moeders in jihadistische netwerken, die hun huis vol hebben hangen met vlaggen en andere symbolische attributen (GEM_NL1; GEM_NL2). Ook de rol van kleding als symbolisch overdrachtsmechanisme komt hierin terug. Een radicaliseringsexpert vertelt bijvoorbeeld hoe kinderen worden gedwongen om kleding te dragen "*that identifies them as extremist*", wat hen vervolgens vatbaar maakt voor pestgedrag op school (OZ_DE1). Een Nederlandse casusdeskundige legt

op gelijke wijze uit hoe meisjes uit radicaal-islamitische gemeenschappen in Nederland van hun moeder al op jonge leeftijd geheel gesluierd (“maar dan *khimar*, niet zozeer met een *niqab*”) over straat moeten. “Dat zegt ook al iets over de opvoeding”, stelt zij (GEM_NL2).

Ook speelgoed is hierin een relevant element. Afbeeldingen zijn immers *haram*, net als kinderliedjes. “Dus van de poppen worden hoofden afgehaald, of de oogjes worden afgeplakt”, zegt een praktijkdeskundige (GEM_NL1). In plaats daarvan hebben moeders kinderboekjes met radicaal-islamitische inslag, en voeden zij hun kroost op met “het hele Arabische alfabet, heel veel boeken, heel veel studiemateriaal – maar allemaal in het Arabisch” (GEM_NL1). Een andere expert bevestigt dat deze afwijkende houding ten opzichte van speelgoed al op jonge leeftijd kan leiden tot buitensluiting. Dat kinderen uit radicaal-islamitische gezinnen in West-Europa hun poppen ook op de peuterschool al “speelsgewijs” zouden onthoofden, zou volgens hem vanzelfsprekend tot stigmatisering leiden (OZ_DE1). De gevoelens van sociale uitsluiting die hieruit volgen, vormen voorts *an sich* een risicofactor die intergenerationele overdracht weer verder in de hand kan werken – waar we hierop volgend nader bijilstaan.

5.3 Versterkende en beschermende factoren

Hoewel uit bovenstaande beschrijving blijkt dat een groot deel van de respondenten van mening is dat ouders welbewuste keuzes maken in hun opvoedingsmethodiek, teneinde hun ideologie op hun kinderen over te brengen – geloven anderen juist dat meer waarde gehecht moet worden aan de indirecte en onbewuste aspecten van intergenerationele overdracht. Dat brengt ons bij de subtielere rol van factoren op individueel niveau, gezinsniveau, en maatschappelijk niveau, die ideologische transmissie in de hand kunnen werken. Deze factoren zouden volgens sommigen een cruciale rol spelen, en al met al relevanter zijn dan de directe mechanismen die in de vorige paragraaf zijn beschreven. Zo legt een Nederlandse criminoloog uit:

“We weten wel dat heel veel gedrag en heel veel ideologieën worden overgedragen zonder dat daar bewust op dagelijkse basis stappen worden gezet om die overdracht te bewerkstelligen. Als ouder leid je je leven en doe je [datgene] waarvan jij vindt dat je dat moet doen – en kinderen nemen dat gedrag over. Ik kan me voorstellen dat bepaalde elementen daarin bewust zijn, bijvoorbeeld een bewuste keuze voor thuisscholing, of [de keuze voor] de moskee waar je naartoe gaat, en in hoeverre je je kinderen daarbij betreft. Maar ik denk (...) dat er vaak ook heel veel onbewuste en subtiele vormen van overdracht in zitten” (OZ_NL4).

Deze interpretatie van intergenerationele overdracht als een combinatie van actieve en passieve invloed vanuit de ouders, komt ook in de overige gesprekken voor. Andere respondenten leggen op soortgelijke

wijze uit dat ouders de “zaadjes” planten of de “voedingsbodem” vormen waarmee verdere radicalisering van kinderen in de hand wordt gewerkt (PSY_NL1; GEM_NL3; OZ_NL3). De ideologie van de ouders vormt volgens deze respondenten dus niet zonder meer de blauwdruk voor de ideologische ontwikkeling van hun kroost: kinderen zouden immers ook persoonlijk invloed hebben op de mate waarin zij zich naar hun gezinsideologie voegen. “Die echte één-op-één indoctrinatie... dat is echt een kleine minderheid”, stelt hij. “Dan moet je bijna een soort trainingskamp voor je kind in huis hebben” (OZ_NL3).

Een andere respondent suggereert op soortgelijke wijze een model waarin ouders de “cognitieve opening” voor verdere ideologische radicalisering van kinderen vormen (OZ_BE1). Zodoende ziet betreffende respondent het gezinssysteem eveneens meer als een passieve contextuele factor, dan als een directe invloed op de ideologische vorming van kinderen. Ook anderen beschrijven hoe het gezinssysteem “wel iets in gang kan zetten” (OZ_NL3), waardoor kinderen verder op zoek kunnen gaan naar de oorsprong van de religie en eventuele vijandsbeelden die daarmee in verband worden gebracht. De vraag is echter in hoeverre dan feitelijk nog van ‘overdracht’ kan worden gesproken: “Het gaat dan eigenlijk over een complexer mechanisme, waarbij kinderen verder bouwen dat wat ouders hen aanreiken” (OZ_NL3).

In dit hoofdstuk beschouwen wij deze constatering in het licht van versterkende en beschermende factoren. Hoewel deze factoren, zoals gezegd, niet de bron van de intergenerationele overdracht zijn, kunnen zij dit in de hand werken of juist tegengaan, eventueel in samenspel met de mechanismen uit voorgenoemde paragraaf. De mate waarin de factoren die de respondenten aandragen al dan niet stroken met de in de literatuur geobserveerde factoren, is schematisch weergegeven in Tabel 6.

Tabel 6 Overeenkomsten in factoren tussen literatuur en interviews

Literatuur	Interviews	Aanvullingen uit interviews
<u>Factoren in de kindertijd</u>		<u>Factoren in de kindertijd</u>
<i>Gender</i>	-/+	<i>Verlangen naar zingeving</i>
<i>Kritisch denkvermogen</i>	++	<i>Identiteitsvorming</i>
<i>Intelligentie</i>	-/+	<i>Afhankelijkheid van ouders</i>
<i>Leeftijd en cognitie</i>	++	<i>(financieel, emotioneel,</i>
<i>Buitenschoolse activiteiten</i>	-/+	<i>fysiek)</i>
<i>Misbruik, mishandeling & verwaarlozing</i>	++	
<i>Loyaliteit t.o.v. ouders</i>	++	
<i>Band met ouders</i>	-/+	
<i>Worsteling met seksualiteit</i>	++	
<u>Factoren op gezinsniveau</u>		<u>Factoren op gezinsniveau</u>
<i>(Radicale) siblings</i>	++	<i>Psychopathologie onder ouders</i>
<i>Sociaal-economische status</i>	--	<i>Taboesfeer binnen het gezin</i>
<i>Trauma en slachtofferschap</i>	++	<i>Rigiditeit van de gezinsideologie</i>
<i>Delinquentie</i>	-/+	<i>Contact met andersdenkenden</i>
<i>Lid of leider van rad./extr. organisatie</i>	--	<i>Aanwezigheid van een</i>
<i>Migratie-achtergrond</i>	-/+	<i>'gematigde' ouder</i>
<i>Rad./extr. 'familietraditie'</i>	--	
		<u>Factoren op maatschappelijk niveau</u>
		<i>Stigmatisering</i>
		<i>Buitensluiting en discriminatie</i>
		<i>Relatieve deprivatie</i>

Noot. De tabel geeft de mate weer waarin de interviews het belang van de in de literatuurstudie geïdentificeerde factoren onderschrijven, op een schaal van zeer zwak (--) tot zeer sterk (++). Indicaties zijn gebaseerd op de frequentie waarin respondenten naar betreffende factoren verwijzen op basis van hun ervaringen en expertise, evenals de manier waarop respondenten de relevantie van deze factoren onderbouwen. De richting van het verband tussen deze factoren en intergenerationele overdracht is hierbij buiten beschouwing gelaten.

Factoren op gezinsniveau

Uit de gesprekken met praktijkdeskundigen die casuïstieke ervaring hebben met intergenerationele overdracht, blijkt dat er verschillende risicofactoren op gezinsniveau kunnen meespelen. Hierbij kan bijvoorbeeld sprake zijn van radicale broers of zussen (GEM_NL2; TA_NL1), die de intergenerationele overdracht van ouder op kind stimuleren. Het hebben van een extremistische 'familietraditie', zoals dat

in de literatuur naar voren is gekomen, wordt in de gesprekken echter niet als risicofactor aangemerkt (zie Tabel 6). Eén van onze respondenten benadrukt zelfs dat uit de casuïstiek blijkt dat grootouders vaak een stuk gematigder zijn dan hun kinderen en kleinkinderen. Zij zijn vaak al oud, en begrijpen radicaal-islamitische concepten meestal niet eens, legt een respondent uit. “In het Arabisch [is er] een gezegde: iets wat je niet hebt, kan je ook niet geven. Dus de kennis die ze niet bezitten, hebben ze ook nooit kunnen overdragen” (GEM_NL2). Ook een respondent van de AIVD constateert dat intergenerationele overdracht via grootouders nauwelijks een rol speelt (AIVD_NL1). Dit suggereert dat onze eerdere bevinding dat het hebben van (over)grootouders en/of een ideologische familiehistorie bijdraagt aan de overdracht van gedachtegoed – zoals in de literatuur geobserveerd in rechts-extremistische context – (nog) niet per se opgaat voor islamitisch-radicalen of -extremistische gezinnen in Nederland. Hierbij geldt zeker de kanttekening dat dit een factor is die met de tijd kan veranderen. Naarmate de jaren verstrijken en de kinderen van de huidige generatie terugkeerders en *homegrown*-jihadisten opgroeit en zelf kinderen krijgt, kan dit op ten duur wellicht wel een rol gaan spelen.

Wel wordt de ideologische overtuiging van de ouders zelf, door sommigen als relevante factor aangemerkt. Verschillende respondenten beschrijven de overdracht van jihadistische denkbeelden immers als een glijdende schaal, waarbij de intensiteit van de overdracht samen lijkt te hangen met de rigiditeit van de ideologie die de ouders in kwestie aanhangen (OZ_DK1; OZ_NL2; AIVD_NL1). “*The opportunity for kids to embrace other ideas, or to challenge ideas, fade the further you transgress to the poles of the political spectrum*”, legt een van deze respondenten uit (OZ_DK1). In het gesprek met de AIVD komt dit schaalmodel eveneens terug. Betreffende respondent beschrijft intergenerationele overdracht als een breed spectrum – van de overdracht van centrale radicaal-islamitische concepten, tot expliciete geweldsverheerlijking, en in de meest extreme gevallen blootstelling aan gewelddadig materiaal. De frequentie waarmee deze activiteiten voorkomen, neemt vermoedelijk af naarmate de overgedragen denkbeelden gewelddadiger van aard zijn (AIVD_NL1). Een ander vertelt: “Ik denk dat er gradaties zijn in hoeverre een ideologie binnen een gezinssysteem wordt gebruikt – en waarvoor” (OZ_NL2). Zo is de gezinsideologie voor sommige ouders primair onderdeel van de sociale gemeenschap waar zij deel vanuit maken, terwijl andere ouders deze denkbeelden geheel geïnternaliseerd hebben. Voor kinderen van ouders in deze laatste categorie is ideologische overdracht waarschijnlijker, dan voor kinderen van ouders die de ideologie vooral als sociaal bindmiddel beschouwen, aldus betreffende respondent.

Toch kan ook deze sociale component als een risicofactor worden beschouwd. Het feit dat ouders onderdeel zijn van een breder netwerk van radicale of extremistische individuen, en de sociale controle die daaruit voortkomt, kan intergenerationele overdracht in de hand werken. “Er komt waarschijnlijk een heel bepaald sociaal milieu bij om de hoek kijken die [de ideologie] eerder in stand zal houden, dan dat zij tegengeluid zal bieden”, zegt één van hen (OZ_NL1). Een gemeentemedewerker bevestigt dit vermoeden: de jihadistische gemeenschap in Nederland “creëert haar eigen zuil”, vertelt zij (GEM_NL1). Deze isolering van de bredere maatschappij – wat in de literatuur ook naar voren is

gekomen – wordt gezien als één van de relevantste risicofactoren in de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed. De isolatie van het gezinssysteem zorgt ervoor dat kinderen met de ouders meegaan, in plaats van dat zij zich tegen hen afzetten, bij wijze van “puberaal gedrag”, zo vertelt een psychiater. “Als dat gezin niet geïsoleerd is, is die kans om mee te gaan met ouders ook veel minder. Dan krijg je ook veel minder correctief gedrag uit de [gezins]omgeving” (PSY_NL1). Ook andere respondenten benadrukken de antisociale invloeden die uit dit gezinsnetwerk kunnen voortkomen (OZ_NL4), en die op indirecte wijze wellicht kunnen bijdragen aan de intergenerationele overdracht van extremistische denkbeelden. Hierbij geldt anderzijds ook dat het hebben van prosociale contacten, en actieve deelname aan de bredere maatschappij, mogelijkwerijs een beschermende factor kunnen vormen (OZ_NL4).

Vooraf voor families van teruggekeerde ‘*foreign fighters*’ zou de status die het gezin binnen deze bredere gemeenschappen geniet, af kunnen stralen op andere kinderen binnen het gezin, vertelt één van onze wetenschappelijke respondenten: “[It might] *give them some kind of notoriety caché, because they are family members of somebody that went to fight*” (OZ_VS1). Betreffende respondent ziet hierin een parallel met criminele gangs in de Verenigde Staten, waar gevangenschap als “*badge of honour*” wordt gedragen wanneer een ganglid na detentie terugkeert naar zijn netwerk. Gesprekken met praktijkdeskundigen lijken dit te bevestigen (GEM_NL2; GEM_NL3; LSE_NL2). Deze dimensie kan worden beschouwd als een variatie op de ‘*herofication*’ die in de literatuurstudie is geïdentificeerd – al ligt het hiermee in lijn in zoverre dat kinderen een heldenstatus wordt toegeschreven door het bredere netwerk waar zij deel van uit maken, op basis van de acties van één of meer familieleden (zie Tabel 6).

Tegelijkertijd kunnen factoren op gezinsniveau ook een beschermende factor vormen tegen de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed, zo blijkt uit de gesprekken. Net als in de literatuur, vertellen enkele respondenten dat het hebben van niet-radicalen broers en/of zussen een belangrijke beschermende factor kan vormen. “We zien dat die juist heel veel tegenwicht bieden tegen de ideologie”, zo stelt één van hen (TA_NL1). Een andere praktijkdeskundige herinnert zich bovendien een incident uit het verleden, waarbij een jihadistische moeder en haar kind op een beleefde en respectvolle manier werden benaderd door de baliemedewerkster van een apotheek. Dit maakte veel indruk op betreffende moeder, die zich had voorbereid op een negatieve reactie. “Dat heeft zóveel effect, één interactie... Eén positieve interactie heeft zóveel effect op zo’n [moeder] die verwacht dat mensen haar heel negatief zullen bejegenen” (GEM_NL1). Hoewel niet bekend is in hoeverre dit ook de ideologische vorming van het betreffende kind heeft beïnvloed, is het denkbaar dat het aanschouwen van deze interactie de ideologische transmissie tot op zekere hoogte remt.

Voorts suggereert een respondent van de AIVD dat kinderen die te maken hebben met een instabiele thuissituatie zich mogelijkwerijs makkelijker uit de jihadistische ideologie weten los te maken. Hierbij kan bijvoorbeeld sprake zijn van een ideologische strijd tussen ouders – waarbij de ene ouder radicaal- of extremistisch-islamitische denkbeelden aanhangt, en de ander een andere geloofsinterpretatie omarmt – wat het uittreden van kinderen kan stimuleren (AIVD_NL1). Ook andere

praktijkdeskundigen zien een mogelijke beschermende factor in het feit dat slechts één van de ouders radicale denkbeelden aanhangt – waarbij het kind in kwestie tegengeluid vanuit de andere ouder ervaart (PSY_NL1; GEM_NL2). De casusvoorbeelden waar respondenten naar verwijzen, laten echter zien dat het vermeende ‘tegengeluid’ dat een niet-radicaler ouder kan bieden, in de praktijk beperkt is. Zo vertelt een praktijkdeskundige over haar ervaring met een casus waarin kinderen werden opgevoed door een radicaal-islamitische moeder en een liberaal-islamitische vader. “Die vader is echt superlief, heel attent en hartstikke Hollands als je het mij vraagt. Dat is hij oprecht. Maar dan heb je een [moeder] die best wel streng in de leer is, en die vader vindt het allemaal prima. Hij denkt: “Ja, ze leert m’n kinderen geen slechte dingen aan, het zijn de standaarddingen” (GEM_NL2). Zodoende is er volgens een andere gemeentewerker binnen jihadistische gezinnen eigenlijk altijd één ouder die ideologisch verder gaat dan de ander. “Je ziet voornamelijk dat één van de twee ouders meer invloed heeft (...) Je kunt vaak echt wel één trekker aanwijzen, en die kan een enorm sneeuwbal effect teweegbrengen binnen een gezin” (GEM_NL3). De ervaringen van een andere praktijkdeskundige komen hiermee overeen: “Als er één iemand binnen het familiesysteem heel boos is, dan worden de anderen daar vaak een beetje mee besmet, dat is wel mijn ervaring” (TA_NL1). Het is vanuit dat oogpunt dat sommige respondenten ideologische onenigheid tussen ouders pas als een beschermende factor aanmerken, indien deze gepaard gaat met een (fysieke) scheiding tussen beide (GEM_NL4; AIVD_NL1).

Een risicofactor die in de literatuur niet zozeer terug is gekomen, maar in de gesprekken des te meer, heeft betrekking op psychopathologie onder ouders (zie Tabel 6). Zo zouden narcistische persoonlijkheidsstoornissen onder ouders een risicofactor kunnen vormen (OZ_NL2) – terwijl een andere respondent wijst op het risico van borderline persoonlijkheidstrekken en een laag IQ onder ouders (GEM_NL1). Een psychiater met radicaliseringsexpertise benadrukt bovendien hoe ADHD of een autismespectrumstoornis onder ouders als risicofactor voor kinderen kan fungeren – mede middels genetische overdracht. Autisme kenmerkt zich bijvoorbeeld door “een fixatie op bepaalde thema’s” (PSY_NL1), waartoe ook extremistische onderwerpen kunnen worden gerekend, en kent bovendien een zeer hoge mate van genetische overdracht. ADHD zou hier middels mogelijke gedragsproblemen en lagere frustratietolerantie eveneens mee samen kunnen hangen (PSY_NL1). In dat geval zou psychische problematiek niet de directe oorzaak vormen van de radicalisering van kinderen van deze ouders, maar kan het wel een katalysator in het overdrachtsproces zijn.

Toch geldt, in lijn met de bevindingen uit de literatuur, dat jihadistische ouders volgens meerdere respondenten in de praktijk vaak “prima ouders” zijn (OZ_NL2; GEM_NL1; GEM_NL4). “Het zijn vaak hele goede moeders met schone huizen, met speelgoedjes, en met fruit”, zegt een casusdeskundige (GEM_NL1). Ook voor jihadistische moeders in kampen geldt dat zij “niet per definitie” slechte ouders zijn, stellen enkelen (TA_NL1; LSE_NL1). Afgaande op de liefde die zij hun kinderen schenken, zouden zij volgens een enkele respondent zelfs “supermama’s” kunnen worden genoemd (TA_NL1). Desondanks zijn er ook kritische geluiden te horen. “*We know that most extremist environments are socially dysfunctional*” vertelt een internationale radicaliseringsexpert (OZ_DE1).

Ondanks dat dat niet betekent dat alle extremistische ouders slechte opvoeders zijn, is de omgeving waarin zij hun kinderen opvoeden, per definitie “*toxic*”. “*You see inter-group violence, abuse, substance abuse - and multiple issues or social problems within these environments*”, aldus betreffende expert (OZ_DE1). De verhalen van Nederlandse praktijkdeskundigen lijken dit te bevestigen. Huiselijk geweld zou bijvoorbeeld “heel veel” voorkomen binnen jihadistische gezinnen (GEM_NL1). Een andere casusdeskundige benadrukt voorts “dat er een heel groot verschil is tussen *opvoeden* en *betrokkenheid*” (GEM_NL2). “Daar gaat het vaak mis. Er zijn heel wat ouders die goed kunnen opvoeden, (...) maar die niet betrokken zijn. En dan laat je echt heel veel steken vallen als ouder”.

Ook andere respondenten leggen de nadruk op de emotionele (in plaats van de fysieke) onveiligheid waarin kinderen uit jihadistische milieus zich bevinden. Zij vertellen over de taboes, de schaamte en het gebrek aan diepgaande Koran-kennis binnen de thuissfeer (OZ_BE1; GEM_NL2; GEM_NL3) – waardoor kinderen hun ouders niet durven te benaderen met vragen of twijfels over de gezinsideologie. “De vertrouwenscomponent ontbreekt”, stelt één van hen (GEM_NL2). “Als je alleen maar de hele tijd hoort wat je niet mag en je gaat een keer de fout in, dan voel je je niet sterk genoeg om naar [je ouders] toe te gaan om te zeggen: Joh, ik heb iets stoms gedaan”. Dit kan er vervolgens toe leiden dat kinderen online opzoek gaan naar antwoorden of erkenning – waarbij de kans groot is dat zij in aanraking komen met radicaal-islamitisch materiaal, wat hun radicalisering mogelijkwerijs verder in de hand werkt – zo vertelt een Belgische onderzoeker (OZ_BE1). Anderen zien dat jongeren bij leeftijdsgenootjes of radicale leiders op zoek gaan naar antwoorden op hun vragen over de ideologie, wat hun radicalisering eveneens kan katalyseren (OZ_NL3).

Een andere respondent benadrukt het feit dat kinderen in deviante netwerken vaak deelgenoot worden gemaakt van geheimen, wat eventueel uittreden kan belemmeren. Dat geldt voor criminele gezinnen, maar ook in extremistische context: “In ongezonde systemen – daar schaar ik ideologische systemen dan ook onder – is sprake van manipulatie, geheimhouding en chantage. Als je daar mee opgroeit... Ja, dan moet je echt wel van goeden huize komen om daar op eigen houtje uit te komen” (OZ_NL2).

Risicofactoren op kindniveau

Wat betreft risicofactoren op kindniveau is het merendeel van de respondenten erover eens dat deze zeer contextafhankelijk zijn, en dat het daardoor vrijwel onmogelijk is om hier algemene uitspraken over te doen. De persoonlijkheid van het kind, diens leeftijd, en de familiale context waarin het zich bevindt, bepalen in sterke mate de invloed die ouders al dan niet hebben op de ideologische vorming van hun kroost. Zo kan “het verlangen ergens bij te horen, naar wortels, naar zingeving, naar zuiverheid” onder kinderen meespelen, maar ook bijvoorbeeld een worsteling met homoseksuele gevoelens waar binnen het gezin geen plaats voor is (OZ_NL2) – wat wordt onderschreven door de literatuur (zie Tabel 6). Andere respondenten benadrukken ervaringen te hebben met casussen van intergenerationele

overdracht, waar de kinderen in kwestie een hoog IQ en zeer grote leergierigheid toonden (GEM_NL2). Een fascinatie met geopolitieke ontwikkelingen en de oorlog in Syrië, komt in de casuïstiek eveneens terug (GEM_NL3). Opvallend genoeg hebben deze elementen vaak betrekking op meisjes en jonge vrouwen – die zich volgens enkelen bij uitstek laten kenmerken door diepgaande interesse in religieuze vraagstukken – wat doet suggereren dat ook hier een gender-component meespeelt.

Hier tegenover staat de factor van een gebrek aan kritisch denkvermogen – welke ook in de literatuurstudie werd geïdentificeerd als mogelijke risicofactor. Een gebrek aan dergelijke vaardigheden kan intergenerationele overdracht in de hand werken, doordat kinderen “makkelijk meegaan in de [gezins]ideologie, zonder die te toetsen”, zo stelt een respondent (PSY_NL1). Andere factoren die in dit kader worden genoemd, zijn “groepsdruk vanuit het eigen netwerk”; “de mate van sociale acceptatie in de maatschappij” en “de overtuiging van de ideologie bij het kind zelf” (RVDK_NL1). Vooral deze laatste factor is interessant, en sluit aan op de in de literatuurstudie besproken discussie over de mate waarin instemming met de ideologische beginselen een noodzakelijk vereiste is voor intergenerationele overdracht.

De mate waarin ook het element ‘leeftijd’ hierin meespeelt, is echter niet eenduidig. De meeste praktijkdeskundigen hebben te maken met kinderen uiteenlopende levensfasen – al verwijzen zij in de gesprekken vooral naar basisschoolkinderen. Hoewel verschillende respondenten suggereren dat jongere kinderen meer kans hebben de ouderlijke denkbeelden op latere leeftijd te internaliseren – menen anderen dat het feit dat oudere kinderen de gezinsideologie volledig begrijpen, in plaats dat zij deze slechts ‘nadoen’, het moeilijker maakt om hen daarvan af te brengen. Dit argument laat zich onderschrijven door de ontwikkelingspsychologie en de huidige kennis over kindsoldaten, legt een casusdeskundige uit (LSE_NL1).

Opmerkelijk is dat ondanks het eerdergenoemde element van emotionele onveiligheid en beperkte betrokkenheid van ouders, ook juist een positieve vertrouwensband tussen ouders en kinderen een belangrijke versterkende factor lijkt te zijn. Dit ligt in lijn met de eerder beschreven bevindingen van de systematische literatuurstudie. Specifiek blootstelling aan radicale politieke ideeën binnen een vertrouwde omgeving – “*where you trust the people who expose you to these ideas*” (OZ_DK1) – zou intergenerationele overdracht in de hand kunnen werken. Het feit dat ouders in deze een autoriteitsrol vervullen en kinderen tegen hen opkijken, versterkt dit effect, aldus betreffende respondent. Dat geldt vooral voor jonge kinderen, die nog geen ander referentiekader voor hun ideeën hebben: “*If you’re eight, nine, ten years old – who do you believe in this world? Your parents*” (OZ_VS1).

Gerelateerd hieraan is de loyaliteit van kinderen naar hun ouders. Deze factor, die in de literatuurstudie reeds is besproken, komt in de gesprekken regelmatig terug als mogelijke versterkende factor. “Kinderen kijken over het algemeen heel erg op tegen hun ouders. Dus als er constante beïnvloeding plaatsvindt van huis uit, dan maakt dat kinderen natuurlijk heel kwetsbaar” (LSE_NL1). Daarnaast bieden kinderen hun ouders een vorm van “sociale veiligheid”, die voor kinderen cruciaal is. Dit zou kinderen ervan weerhouden om zich los te maken van de gezinsideologie. “Als jij een ander

leven kiest, dan kies je er ook voor ongeveer alle relaties met je familie te verbreken”, aldus een praktijkdeskundige (TA_NL1). Het feit dat kinderen zelden volledig zelfredzaam zijn, en dat zij vaak op multicomplexe wijze afhankelijk zijn van hun ouders (dat wil zeggen: op sociaal, financieel en ideologisch vlak), is hierin eveneens een complicerende factor (AIVD_NL1).

De loyaliteit die kinderen naar hun ouders voelen en de angst voor ouderlijke afwijzing, kunnen er bovendien voor zorgen dat de puberale opstandigheid die jongeren gewoonlijk doormaken, wordt ingeslikt, zo vertelt een psychiater met radicaliseringsexpertise. “Dan krijg je dus een gefrustreerd kind waarvan de ouders zeggen: “Oh die heeft helemaal geen puberteit gehad, dat was zo’n voorbeeldige jongen.” Maar dan denk ik: Nou, dat is niet goed.” (PSY_NL1). De opkropping van frustratie die dit tot gevolg heeft, kan tot problemen en disruptief gedrag in de volwassenheid zorgen – bijvoorbeeld naar aanleiding van een heftige gebeurtenis in het leven van het kind (PSY_NL1). Dit disruptieve gedrag kan vervolgens tot uiting komen in een ideologische afscheiding, maar ook in woedeproblemen, weglopen van huis, of zelfs suïcidaliteit, zo komt ook in andere gesprekken naar voren (AIVD_NL1). Het interview met een wetenschappelijke radicaliseringsexpert suggereert echter dat het onderscheid tussen het “afzetten tegen” en het “overnemen van” de gezinsideologie in een jihadistische context niet altijd zo zwart-wit is:

“Het gekke is dat je soms ook juist een combinatie van die twee [reacties] ziet. Dan zetten kinderen zich heel hard af tegen hun ouders (...) maar tegelijkertijd is men dus wel degelijk heel erg beïnvloed door het wereldbeeld van die ouders. En ik denk dat juist die combinatie *tricky* is. Want dan neem je de aannames, de zekerheden die je aangereikt hebt gekregen, mee in die zoektocht naar een eigen stem” (OZ_NL3).

Het overnemen van de gezinsideologie wordt voorts in de hand gewerkt door gevoelens van collectief slachtofferschap. Dit is wederom gerelateerd aan het overdrachtsmechanisme van slachtoffernarratieven, wat in de vorige paragraaf ter sprake is gekomen. Deze narratieven kunnen worden bevestigd door directe negatieve ervaringen met politie en justitie, die hun denkbeelden over de out-group onderschrijven. Een praktijkdeskundige vertelt bijvoorbeeld over een casus waarin de zoon in kwestie getuige was van de harde manier waarop autoriteiten met zijn (gedetineerde) jihadistische vader omgingen (GEM_NL4), wat intergenerationele overdracht van zijn denkbeelden op indirecte wijze stimuleerde.

Een ander vertelt hoe het intrekken van de Nederlandse nationaliteit van ouders een soortgelijk effect kan hebben. Uit de casuïstiek weet zij dat het onder kinderen tot veel boosheid en frustratie kan leiden, wanneer zij in Nederland achterblijven bij familieleden, terwijl hun moeder wordt teruggestuurd naar haar land van herkomst vanwege jihadistische sympathieën. Dit kan intergenerationele overdracht in de hand werken. “Dat doet natuurlijk heel veel met de ontwikkeling en de identiteitsvorming van die kinderen. Want [de autoriteiten] hebben hun moeder het land uitgeschopt, waardoor ze zonder moeder

opgroeiden. En ik denk dus dat dat die boosheid richting de staat ook heel erg aanwakkert, zelfs zonder dat die ouders dat [expliciet] doen” (TA_NL1).

Deze overdracht van woede en frustratie, aangezwengeld door gevoelens van achterstelling en buitensluiting, wordt volgens betreffende casusdeskundige als een van de belangrijkste risicofactoren in de overdracht van extremistische ideologieën beschouwt:

“Wat ik het naaste vind aan die extremistische ideologieën is niet eens per se het handelingsperspectief of het gedrag – want daarbij zie je vaak wel dat men zich daartegen gaat afzetten, zoals bij pubers. Het naaste (...) is de overdracht van die *boosheid*, en het gevoel van onrecht en achterstelling. Daar zetten [kinderen] zich bijna nooit tegen af, omdat dat heel erg wordt gevalideerd” (TA_NL1).

Dat geldt volgens betreffende respondent niet alleen voor jihadistische gezinnen, maar ook voor kinderen van ouders met een vluchtelingenachtergrond. “Dan zie je dat de zoon wel die boosheid overneemt, maar een ander handelingsperspectief kiest. Bijvoorbeeld: ‘Mijn vader wil geen geweld gebruiken, dus ik dan juist wel’” (TA_NL1). Hiermee lijkt de respondent te duiden op de combinatie van ‘afzetten’ en ‘overnemen’ die hierboven reeds is beschreven.

Tenslotte wijzen verschillende respondenten op de rol die trauma in deze kan spelen. “Het aspect van trauma in intergenerationele overdracht is volgens mij heel erg belangrijk, maar heel erg onderbelicht – nog los van welke ideologische vorm dat heeft”, stelt één van hen (OZ_NL2). Volgens betreffende respondent geldt dat voor kinderen van ouders met een oorlogsverleden of vluchtelingenachtergrond, maar ook in relatie tot seksueel geweld. Een andere praktijkdeskundige vult aan: “Als er in zo’n gezin veel trauma’s meespelen, dan krijg je een beetje hetzelfde als bij KOPP-kinderen [kinderen van ouders met psychiatrische problematiek] – dat wordt vaak wel op één of andere manier overgedragen” (GEM_NL4). Een wetenschapper uit Noorwegen, die veel kennis en ervaring op het gebied van collectieve trauma’s heeft, bevestigt dit. Zij stelt eveneens dat het vluchtelingen- of migratieverleden van ouders op kinderen door kan werken, en suggereert dat dit mogelijkwerijs intergenerationele overdracht van radicale ideologieën in de hand werkt (OZ_NO1).

Factoren op maatschappelijk niveau

Niet alleen gezinsfactoren en factoren in de kindertijd komen in de gesprekken terug. Ook factoren op maatschappelijk niveau worden door enkele respondenten aangedragen in de duiding van intergenerationele overdrachtsprocessen. Waarom dit maatschappelijke element in de gesprekken zo duidelijk naar voren is gekomen en in de literatuur niet, is niet makkelijk te zeggen. Wel is er onder praktijkdeskundigen groeiende aandacht voor sociologische verklaringen voor radicaliseringsprocessen (zie bijvoorbeeld Bull & Rane, 2019; Sparke, 2019), wat hier mogelijk mee te maken heeft. Anderzijds

zou ook het referentiekader van respondenten hier aan bij kunnen dragen. In de geïnccludeerde studies ligt de focus immers veelal op gezinnen uit het Midden-Oosten, (Noord-)Afrika of Azië, waar buitensluiting op basis van afkomst vermoedelijk een minder prominente rol speelt.

Volgens de respondenten kunnen stigmatisering en buitensluiting van de (radicaal-)islamitische gemeenschap in Nederland immers een versterkende werking op intergenerationele overdrachtsprocessen hebben. Zo vertelt een psychiater met kennis van dit thema: “Als zo’n [gezins]systeem geïsoleerd raakt of zich geïsoleerd voelt door taalproblemen of door stigmatisering of door armoede of door criminaliteit, dan kan ik me voorstellen dat die behoefte om samen op te gaan in dat radicaliseringsproces dan wel een voedingsbodem heeft”, zo stelt hij (PSY_NL1). Andere respondenten dragen het boerkaverbod aan als een vorm van uitsluiting, die sociale isolatie en frustratie – en mogelijk ook intergenerationele overdracht in de hand werkt (GEM_NL4; TA_NL1). Ook een achtergestelde positie op de arbeidsmarkt, ervaringen van onjuiste bejegening en het gevoel continu afgewezen te worden, kan voor kinderen het discours van hun ouders bevestigen. “Dat gevoel van: er is geen plek voor ons in Nederland” (TA_NL1). Dit gevoel kan worden bevestigd door negatieve beeldvorming in media en politiek, benadrukt een andere casusdeskundige. “Kinderen krijgen thuis te horen: zij haten ons, zij discrimineren ons. En dat beeld krijgen zij vervolgens via de media terug. Soms zelfs via het Jeugdjournaal” (LSE_NL2).

Op gelijke wijze kan stigmatisering van jihadistische gezinnen – “*oh, your parents were jihadi’s right?*” (OZ_VS1) – eventuele ideologische transmissie beïnvloeden. Een Nederlandse casusdeskundige bevestigt dit. “[Die kinderen] krijgen dan van klasgenootjes te horen: jij bent familie van een terrorist” (LSE_NL2). De richting van dergelijke *labeling* is echter nog onbekend. Het zou er enerzijds toe kunnen leiden dat kinderen in de voetsporen van hun ouders (willen) treden, en anderzijds dat zij zich hier juist tegen afzetten. “*Will it make them angry and want to go in the same direction? Or does it do the opposite and kind make them embarrassed, ashamed and want to have nothing to do with that? We just don’t know yet*” (OZ_VS1). Toch valt niet uit te sluiten dat dergelijke buitensluiting deze kinderen boos maakt en dat zij hun jihadistische verwantschappen als reactie hierop juist meer gaan omarmen, zo blijkt uit de casuïstiek (LSE_NL2).

Een enkele wetenschapper vermoedt dat de ineenstorting van het voormalige IS-kalifaat, een mogelijke beschermende factor vormt – al is het volgens hem te vroeg om dat in de praktijk terug te zien: “Als er geen IS en geen Al-Qaeda meer is, dan wordt de ideologie een beetje dode letters. Maar dat is volgens mij nog niet aan de hand; dat is nog niet aan de orde” (OZ_NL1).

5.4 Gevolgen, consequenties en interventies

Gevolgen op de langere termijn

Wat betreft de langetermijngevolgen van een jeugd doorbrengen in een extremistisch gezin, geven meerdere respondenten aan dat het moeilijk is hier harde uitspraken over te doen (OZ_NL2; GEM_NL1; PSY_NL1). “Je kunt niet voorspellen wat een opvoedsituatie met een kind doet. Dat geldt ook voor jihadistische gezinnen”, aldus een radicaliseringsexpert (OZ_NL2). Volgens een praktijkdeskundige hangen de lange termijn gevolgen sterk af van de context waarin het kind opgroeit, de mate waarin interactie met de buitenwereld mogelijk is, en de rol die hij of zij uiteindelijk inneemt in de Nederlandse maatschappij (GEM_NL1). Een andere expert benadrukt dat individuele kenmerken, zoals het al dan niet hebben van een licht verstandelijke beperking, zelfcontrole en impulsiviteit, uiteindelijk (mede)bepalen in hoeverre een jongere vatbaar is voor radicalisering – en dat deze ook in de context van intergenerationele overdracht een belangrijke rol spelen in de gevolgen op de langere termijn (OZ_NL4).

Het bestaan van een één-op-één link tussen een extremistische opvoeding en (bereidheid tot) gewelddadig handelen, wordt door de meesten echter in twijfel getrokken. Uit rechts-extremistische casussen is immers reeds bekend dat het opgroeien met extremistische ouders “niet noodzakelijkerwijs tot geweld leidt”, zo vertelt een Belgische onderzoeker (OZ_BE1). Enkele voorbeelden uit de Nederlandse casuïstiek laten bovendien zien dat sommige kinderen van terugkeerders “het eigenlijk onwijs goed doen” op school en in de maatschappij (GEM_NL3). Desondanks zijn er reële redenen om ervanuit te gaan dat andere kinderen de denkbeelden van hun ouders wel degelijk overnemen, waarbij dit gedachtegoed een fundamenteel onderdeel van hun identiteit wordt. Een Deense wetenschapper beschrijft het hebben van een jihadistische achtergrond bijvoorbeeld als “*one of the most defining factors*” in de latere radicalisering van kinderen (OZ_DK1). Dat baseert hij op bestaande kennis uit de politicologie: “*If I want to predict your political preferences, tell me what your parents voted. It’s the best predictor by far*” (OZ_DK1). Een Amerikaanse radicaliseringsexpert stelt: “*I think the deck is kind of stacked against kids that come from that kind of background. It doesn’t mean that they are destined to be jihadists too, but you know – the odds are not in their favor, I would say*” (OZ_VS1).

Andere respondenten erkennen dat, hoewel kinderen uit jihadistische gezinnen niet per definitie in de voetsporen van hun ouders hoeven te treden, het zeer moeilijk voor hen is om zich los te maken van de gezinsideologie: “*If you grow up with just one particular outlook on the world embedded in your mind, it’s very difficult to escape. It’s really difficult to think in alternatives ways*” (OZ_DK1). Ook de door ons gesproken Nederlandse wetenschappers zien obstakels bij het tegengaan van gewelddadige denkbeelden onder jongeren uit jihadistische milieus. “Op het moment dat je echt opgroeit in een heel beperkt wereldbeeld van je gezin, zal het denk ik moeilijk zijn om daaruit te komen als je niet andere denkbeelden meekrijgt”, stelt één van hen (OZ_NL4). Een ander legt uit:

“Als je jong bent, onder de dertien of zoiets, is het denk ik heel moeilijk om het wereldbeeld van je ouders compleet van je af te schudden of daar kritisch naar te kijken (...) Het gaat hier om kleine, jonge kinderen vaak als die met de paplepel wordt ingegoten om bepaalde

mensen te haten. Ja, dan denk ik dat de kans niet zo heel groot is dat daar iets aan gedaan kan worden” (OZ_NL1).

Vanuit dit oogpunt beschouwen sommigen kinderen uit dergelijke milieus als een potentieel veiligheidsrisico. “In elke extremistische ideologie wordt geweld expliciet verheerlijkt; kinderen groeien op met een heel duidelijke, expliciete geweldswens, wat *an sich* al problematisch is”, zo wordt gesteld (OZ_NL1). Kinderen van uitreizigers zijn bovendien langere tijd blootgesteld aan allerlei gruwelijkheden, wat hun conflict oplossend vermogen zeer waarschijnlijk beïnvloedt. “We weten bijvoorbeeld dat kinderen van asielzoekers vaak een hogere geweldsbereidheid laten zien”, legt een respondent uit (LSE_NL1). Ook risico’s voor de bredere maatschappelijke cohesie, bijvoorbeeld met betrekking tot polarisering, worden geïdentificeerd – al verschilt het jihadistische gedachtegoed daarin niet van andere isolationistische ideologieën in Nederland, zo benadrukken enkele respondenten.

De belangrijkste risico’s lijken dan ook betrekking te hebben op het welzijn van kinderen uit deze gezinnen zelf. In de eerste plaats kan het leven in een extremistisch gezin leiden tot een gebrekkige ontwikkeling van het kritisch denkvermogen onder kinderen. Een casusdeskundige geeft bijvoorbeeld aan dat kinderen op een gegeven moment, als zij al diep in de jihadistische stroming zitten, “niet meer voor zichzelf kunnen denken” (GEM_NL2). Hoewel sommige respondenten dit interpreteren als een teken dat de gewetensvorming van deze kinderen is achtergebleven, is het de vraag in hoeverre die observatie feitelijk juist is. Men zou immers ook van een ‘over-ontwikkeld geweten’ kunnen spreken, waarbij kinderen zich juist zeer bewust zijn van de morele lijnen die de gezinsideologie afbakenen, en welke alle reguliere normatieve kaders overstemt.

Het toekomstperspectief en de maatschappelijke kansen van deze kinderen zouden bovendien sterk beperkt zijn – en volgens een enkele respondent wacht hen slechts “een carrière als terrorist” (OZ_NL1). Enkele andere respondenten wijzen daarnaast op de “enorme psychische en mentale problemen” die men aan een dergelijke jeugd over kan houden (OZ_NL2; OZ_DE1). Zo zou een opvoeding in een extremistisch gezin, en het op angst- en haat-gebaseerde wereldbeeld dat daarmee gepaard gaat, veel stress veroorzaken, wat kinderen vatbaarder maakt voor delinquentie, middelenmisbruik, en psychische problematiek later in hun leven (OZ_DE1). Tenslotte geven enkele praktijkdeskundigen aan dat het voor kinderen verwarrend kan zijn om feitelijk “*in between two worlds*” te zitten (PSY_NL1). Zij worden immers opgevoed met een wereldbeeld dat haaks staat op de mainstream denkbeelden in de maatschappij. “Thuis krijgen [die kinderen] te horen: “De juf is een ongelovige.” Maar de juf is toch wel eigenlijk heel erg aardig, en kinderen raken daardoor een beetje in verwarring: Moet ik nou mama geloven, of de juf?”, aldus een praktijkdeskundige (GEM_NL1).

Wetenschappelijke respondenten benadrukken dat ook uit studies naar sektevorming reeds bekend is dat kinderen zich zelden volledig los kunnen maken van de gezinsideologie. Zo wordt Amish-kinderen in de adolescentie de optie van een breekjaar (*rumspringa*) aangeboden, om kennis te maken met de buitenwereld, maar keert het merendeel daarvan na een periode “*freewheelen*” gewoon weer

terug naar de gemeenschap. Dat zou enerzijds komen doordat deze kinderen onvoldoende is geleerd de wereld om hen heen zelfstandig te beoordelen, maar anderzijds ook door de sociale component van de gezinsideologie, en de eerdergenoemde loyaliteit van kind naar ouder. “Als je met je familie breekt, sta je er alleen voor” (OZ_NL2).

Dat betekent niet dat het voor jongeren uit dergelijke milieus per definitie te laat is om een nieuwe weg in te slaan. Een Nederlandse onderzoeker geeft bijvoorbeeld aan persoonlijk bekend te zijn met jongeren die zich aan hun jihadistische opvoeding hebben weten te onttrekken – maar benadrukt hierbij wel dat “het leven [voor hen] heel ingewikkeld is” (OZ_NL2). Het losbreken van een radicale of extremistische gezinsideologie zou kunnen worden gestimuleerd door interventies op diverse niveaus. We zullen hierop volgend kort stilstaan bij deze interventiemethoden.

Interventies op kindniveau

Wanneer gevraagd naar mogelijke interventies om intergenerationele overdracht van jihadistische gedachten en gedragingen tegen te gaan, benadrukken de meeste respondenten allereerst hun beperkte praktijkervaring met dergelijke maatregelen. Zowel in de wetenschap als in de casuïstiek zijn de voorbeelden van succesvolle dan wel niet-succesvolle interventies schaars. De meesten kunnen op basis van hun algemene kennis over dit thema echter wel speculeren over mogelijk effectieve trajecten die men hierbij zou kunnen bewandelen – en waar men eventueel rekening mee dient te houden. Hierbij kan over het algemeen onderscheid worden gemaakt tussen interventies op kindniveau, gezinsniveau, en maatschappelijk niveau. Deze drie dimensies zullen wij achtereenvolgens bespreken.

Op het niveau van individuele kinderen wordt vooral het stimuleren van tegengeluid uit andere kringen aangedragen als methode om de intensiteit van de ideologische overdracht te mitigeren. Zo zou blootstelling aan leeftijdsgenoten met een andere achtergrond, of positieve ervaringen met andersoortige families hierbij behulpzaam kunnen zijn (OZ_NL4; OZ_DE1). Ook andere respondenten benadrukken de kracht die kan uitgaan van een positieve kennismaking met alternatieve denk- en leefwijzen:

“I think it is critical thinking, education, exposure to alternative ideas, that will help you question what your parents are telling you, and what you experience at home. So, networks that include people that look at the world in different ways. I think this can help us to question things that are fundamental assumptions and that sometimes can be a seed for change” (OZ_DK1).

Blootstelling aan alternatieve ideeën wordt ook door andere respondenten aangedragen als mogelijk succesvolle interventie. Enkelen verwijzen hierbij – in lijn met de bevindingen uit de literatuur – naar ‘triggerevents’ die de gezinsideologie ontcrachten en de positieve kanten van de ‘out-group’ tonen. “Ik denk dat een individuele juf of meester zeker het verschil kan maken [voor de kinderen]. Absoluut. Of

een aardige politieagent. Nou, echt 100%, dat denk ik echt”, zegt een praktijkdeskundige (GEM_NL1). Gesprekken met andere respondenten bevestigen dit.

“Ik denk daarbij echt in open en gesloten systemen. [Ik denk] dat dat hierbij echt wel een sleutelrol speelt. Op het moment dat die jongeren geëngageerd zijn op school, of bij een jeugdvereniging. Dus je laat ze in het gezin, maar je laat ze ook de andere werkelijkheid zien, en dan hoop je dat ze voor zichzelf beslissen” (PSY_NL1).

Onderwijsinstellingen zouden bij uitstek een relevante rol kunnen spelen in het losweken van kinderen van hun gezinsideologie, zo benadrukken verschillende respondenten (LSE_NL2; OZ_BE1). “Ik denk dat educatieve instellingen een soort van *counterdiscours* kunnen vormen voor jongeren die zijn opgegroeid in een radicaal milieu”, stelt een radicaliseringsexpert. “Dan zie je dat als jongeren op school een ander soort attitudes zien of aangeleerd krijgen, dat ze dan een beetje in shock kunnen zijn – en dat dat wel tot een soort van breuk kan leiden met wat ze thuis gewend zijn” (OZ_BE1). Volgens betreffende onderzoeker ligt dit in lijn met wat reeds bekend is over kinderen uit criminele milieus, die op school een nieuwe leefstijl en identiteit leren ontwikkelen. “Ik denk dat dat heel belangrijk is”.

In de Belgische context is het effect van dergelijke educatieve ‘triggers’ terug te zien in de schoolprestaties van deze jongeren: “Als jongeren uit Molenbeek bijvoorbeeld naar de universiteit gaan, dan zie je dat een heel groot percentage jongeren het eerste jaar niet haalt, omdat ze eigenlijk voor het eerst uit hun ‘comfortzone’ of ‘bubbel’ worden gehaald”. Ook andere respondenten zien een mogelijk beschermend effect in interventies op het gebied van onderwijs en educatie (OZ_VS1; GEM_NL1; LSE_NL2) – bijvoorbeeld in de vorm van muziekonderwijs voor kinderen uit jihadistische milieus (GEM_NL1).

Andere mogelijk effectieve interventies die respondenten aandragen, hebben betrekking op de aanwezigheid van een mentorfiguur in de directe omgeving van het kind. “*Whether that be an ‘e-mom’, or a coach, or a teacher, or a community organizer... Somebody that takes an interest in the child and teaches them that this not the right way to live, that there are other options*” (OZ_VS1). Ook een Nederlandse radicaliseringsexpert benoemt het belang van dergelijke ‘*significant others*’ voor kinderen. “Dat kan een mentor zijn of een docent, of een eigen ‘peer’, of een oom of tante die iets van (...) de ‘normale’ wereld laat zien, of die een tegengeluid kan laten horen (OZ_NL2). Hierbij is het van belang dat deze mentor “naast het kind kan gaan staan”, om deze vervolgens te bekrachtigen in zijn of haar emoties en ervaringen. “[Iemand die vraagt:] Maar hoe ervaar je het zelf? Wat vind jij hier eigenlijk van?” (OZ_NL2). Een internationale expert benadrukt dat selectie van de mentor in kwestie wel zorgvuldig moet gebeuren. Hierbij verwijst hij naar een Duitse casus waarin een twaalfjarige jongen uit een jihadistisch milieu een deradicaliseringsmentor kreeg toegewezen, om hem los te weken van de gezinsideologie. Deze coach bleek er echter zeer radicale denkbeelden op na te houden – “*and now he’s even more radicalized*” (OZ_DE1). Op langere termijn zou tenslotte ook het vinden van een meer

gematigde partner – bij wijze van ‘mentor’ – een positieve verandering teweeg kunnen brengen in de levens van deze kinderen. “Een heel sterke partner, die misschien wel serieus is in het geloof, maar die ervoor zorgt dat zij geen verkeerde keuzes [maken]” vertelt een gemeentemedewerker (GEM_NL3). “Eigenlijk hetzelfde als wanneer je mensen uit de criminaliteit wilt krijgen”.

Ook met dergelijk tegengeluid – vanuit een onderwijsinstelling, een mentor, of een partner – blijft het loskomen van de gezinsideologie echter geen gemakkelijke opgave: “Hoe meer tegengeluiden je hebt, hoe groter de kans dat de ideologie niet blijft plakken (...) Maar je moet dan alsnog wel heel stevig in je schoenen staan als klein kind” (OZ_NL1). Vanuit dat perspectief blijft het dan ook de vraag in hoeverre deze interventies voldoende zijn om kinderen tot inkeer te laten komen. Een radicaliseringsexpert benadrukt immers dat jongeren uit radicale of extremistische milieus – anders dan geradicaliseerde volwassenen – geen pre-radicaliteit hebben om op terug te vallen. Hen zal dus, zoals ook uit de literatuur al bleek, een geheel nieuwe identiteit aangemeten moeten worden. Dit dient bovendien gepaard te gaan met intensieve therapie en begeleiding, wil men hen volledig van het jihadistische gedachtegoed afbrengen, benadrukt een Duitse radicaliseringsexpert. “*Most of these children are victims, and many of them will need lifelong support*” (OZ_DE1). Anderen bevestigen dit (LSE_NL1; OZ_NL1; GEM_NL1). “Ik denk dat het in de meeste gevallen meerdere jaren kost om afstand van [dat gedachtegoed] te nemen”, zegt één van hen (OZ_NL1) – waarbij wantrouwen tegen hulpverleners stukje bij beetje moet worden overwonnen (GEM_NL1).

Dus hoewel er verschillende interventies op individueel niveau mogelijk blijken, zijn de meesten zeer tijdsintensief. Ook zijn er twijfels bij de effectiviteit van deze interventies in het algemeen. Het is vanuit dit perspectief dat sommige respondenten hun pijlen liever richten op interventies op gezins- of gemeenschapsniveau.

Interventies op gezinsniveau

Verschillende respondenten geven aan enige ervaring te hebben met interventies op gezinsniveau – al blijft deze ervaring ook hier vooral anekdotisch van aard. Net als interventies op kindniveau lijken de besproken gezinsinterventies veelal te bestaan uit pogingen tot blootstelling aan alternatieve denkbeelden. Een gemeentemedewerker vertelt bijvoorbeeld dat zij een radicaal-islamitisch gezin op een gegeven moment – met toestemming – uit hun “straatcultuurwijk” heeft gehaald, en hen naar een betere wijk heeft overgeplaatst. “Nouja, dat werkte dus niet”, vertelt zij (GEM_NL4). Betreffend gezin voelde zich in deze ‘witte’ wijk gediscrimineerd en buitengesloten, waardoor de moeder en kinderen in kwestie helemaal niet meer buiten kwamen. “Dus hoe raar het ook klinkt, soms is het ook gewoon een kwestie van uitproberen: wat werkt nou wel en wat werkt nou niet?” (GEM_NL4).

Een andere praktijkdeskundige vertelt zo haar eigen methodes te hebben om ouders kennis te laten maken met alternatieve denkbeelden. Zij geeft aan haar vrouwelijke cliënten in jihadistische netwerken in geval van zwangerschap te verwijzen naar christelijke organisaties, waar zij een gratis

babypakket op kunnen halen. “Op die manier probeer je hun wereldbeeld een beetje te ontcrachten. Maar ja, het zijn kleine druppeltjes [op een gloeiende plaat]” (GEM_NL1). Ook het stimuleren van de maatschappelijke participatie van moeders zou volgens betreffende respondent een effectieve interventie kunnen vormen – bijvoorbeeld middels een betaalde baan, vrijwilligerswerk, een opleiding of een stage. “Geef ze een rol” (GEM_NL1). De praktijkdeskundige in kwestie heeft de maatschappelijke integratie van jihadistische moeders bovendien geprobeerd te stimuleren door fitnesslessen aan te bieden in een gymzaaltje “zonder ramen, zonder muziek, en met een vrouwelijke instructrice”. Hoewel dit initiatief niet echt van de grond is gekomen, zijn dit volgens betreffende respondent wel de “haakjes” waarmee invloed op moeders in deze gezinnen kan worden uitgeoefend (GEM_NL1).

Opmerkelijk is dat ook het ouderschap *an sich* een interventie kan vormen, zo blijkt uit de gesprekken. “*For many people that leave extremist environments, becoming a parent is a motive to leave, because their life changes and they get a new perspective*”, vertelt een wetenschappelijk expert (OZ_DE1). Praktijkervaringen bevestigen dit. Zo beschrijft een casusdeskundige hoe het krijgen van kinderen voor jihadistische vaders een ‘triggerevent’ kan zijn, wat een matiging in hun denkbeelden teweeg kan brengen. Hier zou op de terroristenafdeling beter op ingespeeld kunnen worden, volgens betreffende respondent. De nieuwe identiteit die het vaderschap “TA-mannen” biedt, zou haars inziens meer moeten worden gestimuleerd, bijvoorbeeld door hen boeken over pedagogiek en opvoedingstechnieken beschikbaar te stellen (GEM_NL1). Op gelijke wijze vertelt een medewerker van de TA hoe zij teruggekeerde moeders aanspoort om hun verleden achter zich te laten en het gezinsleven te omarmen. “Dan zeggen we tegen [hen]: Je bent nu zelf moeder, nu moet je ook zelf voor je kinderen gaan zorgen. Ga voor je eigen gezin”. (TA_NL1). Hierbij zouden ouders gestimuleerd moeten worden om hun kinderen vrij te laten in de ontwikkeling van hun eigen identiteit – los van de gezinsideologie. “Maar”, bemerken enkelen daarbij, “te veel loslaten is óók niet goed”. Te weinig aandacht voor en betrokkenheid bij de ideologische ontwikkeling van kinderen kan immers ook tot radicalisering leiden (GEM_NL3). Een goede balans is cruciaal, waarbij ouders leren een niet-beklemmende betrokkenheid bij hun kinderen te tonen.

Een klein deel van de respondenten acht repressievere maatregelen noodzakelijk, zoals interventies door de Raad voor de Kinderbescherming. In praktijk is de bemoeienis vanuit de Raad pas aan de orde wanneer blijkt dat de zorgen niet binnen het vrijwillige kader – bestaande uitwijkteams, scholen en overige hulpverleningsinstanties – zijn afgewend, dan wel wanneer het vrijwillige kader niet toereikend is gebleken, zo vertelt een Raadsmedewerker (RVDK_NL1). Hierbij zijn maatregelen zoals een uithuisplaatsing bovendien pas een optie wanneer de veiligheid van het kind in kwestie in het geding komt. In dit verband wordt een vergelijking gemaakt met andere situaties waarin sprake is van ontwikkelingsbedreiging van kinderen door religieuze overtuigingen en tradities – zoals in het geval meisjesbesnijdenissen. “Hierbij is het ook een lange termijn doel ouders de zorgelijke leer of tradities en de effecten van de opvoedingssituatie op de ontwikkeling van kinderen te “leren inzien”, aldus

betreffende Raadsmedewerker (RVDK_NL1). Een andere respondent maakt een soortgelijke vergelijking met sektarische bewegingen: *“You need to compare it with new religious movements or cults. So when do you take children [out of their homes], if they are not physically harmed, but psychologically? (...) In many countries, the legal debate has to advance to that stage, that they consider a certain ideology a risk to children’s well-being, in itself”* (OZ_DE1).

Dit “legal debate” lijkt onder de door ons gesproken respondenten echter nog geenszins afgerond. Zo hebben verschillende respondenten hun twijfels bij de wenselijkheid van interventies zoals uithuisplaatsingen op ideologische basis. Hier zullen we in de paragraaf ‘Dilemma’s bij overheidsinterventies’ nader op ingaan.

Interventies op gemeenschapsniveau

Volgens enkelen is het van belang om interventies primair te richten op de bredere gemeenschap waarin deze gezinnen zich bevinden – in plaats van op ouder- of kindniveau. Zo stelt één van hen:

“I would point towards any kind of initiative or policy that would break-up the tight-knit communities where that sort of ideologies floats around (...). The communities and milieus that are closing themselves off from external society. I think it’s really a matter of trying to diversify the diet of political thinking or ideologies in such families, in different ways” (OZ_DK1).

Ook andere respondenten wijzen op het belang van het doorbreken van de ‘muren’ die zich rondom deze gezinnen en hun bredere gemeenschappen hebben gevormd (OZ_BE1; LSE_NL1). “Het komt er uiteindelijk op neer hen in contact te brengen met ‘de Ander’” (LSE_NL1). Hierbij zou kunnen worden gedacht aan programma’s over oordeelsvorming en leefstijl op basisscholen, maar ook aan maatregelen om kinderen te stimuleren naar een school te laten gaan die zich buiten de woonwijk van het gezin bevindt. In België zijn kinderen immers verplicht om in hun eigen wijk naar school te gaan (ten behoeve van de splitsing tussen Wallonië en Vlaanderen), wat de blootstelling aan alternatieve denkbeelden niet ten goede komt, vertelt een Belgische respondent. “Het maakt dat jongeren in hun eigen kleine wereldje opgroeien, en dat je die interactie zo eigenlijk wel een beetje kapot maakt” (OZ_BE1).

Bij het doorbreken van deze isolationistische tendensen, zou op maatschappelijk niveau bijvoorbeeld kunnen worden samengewerkt met imams en moskeebesturen, om illegale moskeeën en “garage-bijeenkomsten” tegen te gaan. Dat vereist echter wel een goede vertrouwensband met de autoriteiten – en zelfs dan blijkt interveniëren ingewikkeld. “Ik heb bijvoorbeeld op een gegeven moment een melding gekregen van een illegale moskee in een woonhuis. (...) Toen zijn [de autoriteiten] dat huis dus aangekondigd gaan controleren, maar op dat moment was alles al weggehaald”, vertelt een casusdeskundige (GEM_NL1). Andere respondenten suggereren dat het professionaliseren van imams

en het opleiden van predikers, een mogelijk effectief middel zou kunnen zijn om intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed tegen te gaan (OZ_BE1; GEM_NL4). Imams hebben immers goed zicht op wat er in de gemeenschap speelt, en zouden eventuele zorgwekkende signalen zodoende sneller kunnen oppikken. Bovendien zouden zij een belangrijke rol kunnen spelen in de re-integratie van terugkeerders – en op langer termijn ook die van hun kinderen. “Veel gematigde moskeeën zeggen nu nog: die mensen hoeven wij niet. Maar op het moment dat je hen in een gematigdere omgeving kan laten landen, hoeven ze niet altijd terug naar hun oude [radicaal-islamitische] netwerk” (GEM_NL4). Vanuit theoretisch oogpunt zou dat ook de geconstateerde ‘herofication’ van terugkeerders en hun kinderen door hun radicale netwerk kunnen tegengaan, wat hen mogelijk beschermt tegen intergenerationele overdracht op de langere termijn.

Dilemma's bij overheidsinterventies

Uit de gesprekken blijkt zoals gezegd dat respondenten slechts beperkte ervaring hebben met interventies om intergenerationele overdracht tegen te gaan – door gebrek aan casussen enerzijds, en gebrek aan zicht op overdrachtsprocessen anderzijds. Bovendien wijzen veel respondenten op de ethische, juridische en praktische dilemma's die zich voor kunnen doen bij de toepassing van overheidsinterventies. De discussie richt zich hierbij primair op het gegeven dat deze gezinnen feitelijk “niet strafbaar” handelen. “Kijk, als kinderen zich oppositioneel opstellen tegenover instituties... dat is niet verboden. Daarvan kan je niet zeggen: dat is de eerste stap richting het jihadisme” (OZ_NL3). Ook andere respondenten geven aan niet happig te zijn op overheidsingrijpen: “Ik heb daar een beetje moeite mee. Vrijheid is een belangrijk goed en dat is het voor iedereen. En ik vind dat de overheid zich dan niet echt moet mengen met wat achter de voordeur gebeurt qua opvoeding”, vertelt een praktijkdeskundige (GEM_NL2). Daarbij schort het niet altijd aan de pedagogische kunde van de ouders in kwestie: “Het zijn prima moeders, die echt van hun kind houden, dus waarom zou je die [kinderen] in godsnaam uit huis plaatsen? Nee, dat kan helemaal niet” (GEM_NL1). Een andere gemeentemedewerker onderschrijft dit perspectief. “Het gaat om kinderen die echt wel liefdevol worden opgevoed, zorgzaam, met voldoende eten en drinken. Ouders houden echt van die kinderen. Dus er is op dit moment geen noodzaak op dat de Raad [van de Kinderbescherming] daarbij betrokken wordt” (GEM_NL4). Een praktijkdeskundige concludeert dan ook: “Iemand kan wel radicale ideeën hebben, maar die kan natuurlijk nog steeds een supergoeie moeder zijn” (TA_NL1). Tenslotte maken de vermeende parallellen met allerlei andere isolationistische ideologische stromingen in Nederland, zoals binnen reformatorisch-protestante en orthodox-Joodse gemeenschappen, overheidsingrijpen discutabel. “Ik bedoel, bij de Jehova's getuigen doen we dat ook niet, hè? (...) Terwijl dat wel heel vergelijkbaar is”, aldus een praktijkdeskundige. “Dus in die zin meten we ook wel een beetje met twee maten” (GEM_NL4). Dat geldt volgens enkelen echter ook voor rechts-extremisme, wat in sommige opzichten

sneller genormaliseerd zou worden dan dat voor islamitisch-extremistische ideologieën geldt (LSE_NL1).

Voorts is het maar de vraag in hoeverre ingrijpen in het privédomein van ouders überhaupt mogelijk – laat staan wenselijk is. “Wat mogen we vinden van het privédomein van opvoeding? Ik denk dat dat eigenlijk het spannende element hieraan is. (...) Dan kom je ook al heel snel bij de vrije keuze van ouders. Ik bedoel, ouders hoeven ook geen diploma af te leggen voordat ze kinderen krijgen”, aldus een van onze respondenten (OZ_NL2). Andere respondenten noemen ingrijpen achter de voordeur eveneens “vergaand” (OZ_NL4), of zelfs contraproductief. Het kan immers leiden tot boosheid en wantrouwen onder zowel ouders als kinderen (TA_NL1; LSE_NL1). “Dat hebben we in de praktijk ook wel gezien. Dat mensen echt dreigender of naarder worden na zo’n beslissing [tot uithuisplaatsing]”, vertelt één van hen (TA_NL1). Een radicaliseringsexpert erkent dit feit, en maant daarom tot voorzichtigheid. “Natuurlijk moet je instituties als stok achter de deur hebben. (...) Maar zodra je die zwaarmacht van de overheid in die intieme privésfeer brengt, moet je heel goed weten dat dat je *last resort* is” (OZ_NL3).

Ook een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming bemerkt dat een uithuisplaatsing of een ondertoezichtstelling in de praktijk “niet altijd een geëigende maatregel [is] gebleken”. Vandaar dat het volgens de deze respondent vooral “van belang is dat er in het aangeboden hulpverleningstraject – al dan niet in het gedwongen kader – geïnvesteerd zou kunnen worden op het loskomen van een dergelijke ideologie, leer of tradities, wanneer die schadelijk zijn gebleken voor de ontwikkeling van kinderen” (RVDK_NL1). Andere respondenten suggereren dat de overheid “aan de voorkant” iets zou kunnen betekenen om intergenerationele overdracht preventief tegen te gaan (GEM_NL2). Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het trainen van ‘opvoedmoeders’ door de gemeente – waarbij één moeder het aanspreekpunt vormt voor andere vrouwen met vragen over pedagogische kwesties. Andere respondenten suggereren dat ook vaderschapscursussen hierbij van nut zouden kunnen zijn (LSE_NL2). “Je ziet dat er en binnen deze gemeenschap veel moeite is met: wat is een goeie manier van opvoeden, waarmee je ook een bepaalde mate van weerbaarheid meegeeft?”, legt een andere respondent uit (GEM_NL3). Het stimuleren van kennisuitwisseling en ondersteunen van moeders die hiermee worstelen, kan zodoende een positieve uitwerking hebben. Dit sluit aan bij de opmerking van een radicaliseringsexpert vanuit de gezinssystemen naar oplossingen moeten worden gezocht, wanneer zich zorgelijke situaties voordoen. “Het is van belang om juist in partnerschap met een familie op zoek te gaan naar mogelijkheden om tot oplossingen te komen”, zegt hij. “En daarmee ga je niet altijd mensen deradicaliseren voor alle duidelijkheid, maar je kan er wel voor zorgen juist dat ze ietsje verder af komen te staan van dat jihadistisch milieu, of dat ze alternatieven gaan zien. En dat is uiteindelijk waar het volgens mij om gaat” (OZ_NL3).

Ook zou vroegtijdige signalering vanuit de overheid gestimuleerd kunnen worden – waarmee preventief handelen mogelijk wordt. Zo benadrukt een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming het belang van “het in staat zijn tot signaleren en het beschikken over *awareness* en

noodzakelijke kennis” (RVDK_NL1). Uit de gesprekken blijkt echter dat zich hier in de praktijk een aantal fundamentele obstakels voordoen. Enkele praktijkdeskundigen zeggen onder scholen en jeugdinstanties een zekere angst te ervaren wanneer het over thema’s zoals radicalisering gaat – wat zowel het oppikken van zorgwekkende signalen, als het interveniëren hierop, in de weg staat. De “handelingsverlegenheid” die hieruit ontstaat, wordt door verschillende respondenten als een probleem beschouwd (OZ_NL2; GEM_NL1; GEM_NL4). Een gemeentemedewerker vertelt:

“Wij willen de consultatiebureaus graag scholen en trainen, met extra kennis en kunde van radicaliseringsprocessen. Maar daar zie je dat men daar toch terughoudend in is – men wil geen ‘verrader’ zijn. Dat zie je bij jeugdzorginstellingen ook nog steeds. Dus wat betreft de mogelijke signalen die je vroeg kan opvangen, bijvoorbeeld binnen consultatiebureaus, peuterspeelzalen, en dergelijke... daar moet gewoon echt extra aandacht en een handelingskader voor komen” (GEM_NL4).

Consultatiebureaus zouden volgens betreffende respondent “angstig” en soms zelfs “vijandig” reageren wanneer zij te maken krijgen met een moeder in een boerka. “Nou ja, dat werkt natuurlijk niet om mensen zich hier thuis te laten voelen, en om hen ook normale opvoedingsvragen te durven laten stellen” (GEM_NL4). Een andere praktijkdeskundige geeft aan een soortgelijke ervaring te hebben met onderwijsinstellingen. Zo zouden scholen in “halfblinde paniek” schieten op het moment dat zij te horen krijgen dat zij een radicaliseringscasus in de klas hebben zitten. “En dat wil je natuurlijk al helemaal niet. Je wilt geen kinderen stigmatiseren” (GEM_NL1). Zodoende zouden scholen pas een adequate rol kunnen spelen in de bescherming van kinderen uit jihadistische gezinnen, wanneer er sprake is van een sterke vertrouwensband met de autoriteiten; wanneer docenten goed zijn getraind om met betreffende problematiek om te gaan; en wanneer medewerkers niet “in een kramp” schieten bij het horen van het woord ‘radicalisering’. Hier zou in de lerarenopleiding meer aandacht aan kunnen worden besteed, aldus betreffende respondent (GEM_NL1).

Tenslotte zouden leerplichtambtenaren voorlichting moeten krijgen over de signalering van thuisscholingspraktijken binnen de jihadistische gemeenschap, om hier in een eerder stadium zicht op te krijgen en eventueel te interveniëren. “Hoe eerder je ingrijpt, hoe succesvoller je bent. Dus wij willen eigenlijk ook dat mensen zich een beetje proceseigenaar gaan voelen van het thema radicalisering” (GEM_NL1). Een andere praktijkdeskundige onderschrijft deze constatering, en hoopt dat hier ook bij andere hulpverleners meer aandacht voor ontstaat – en in het bijzonder voor de mogelijkheid van bredere radicalisering of overdracht binnen het gezin. Hierbij maakt hij de vergelijking met kindermishandeling en -misbruik: “Kennis over ‘de mogelijkheid van’, dat is belangrijk. (...) Als een meisje wordt misbruikt door haar vader, dan vraag je je als hulpverlener ook af: Ja maar *shit*, hoe zit dat eigenlijk met die broer? Dat is een soort automatische reactie, dat je denkt: Is het probleem ook zo geïsoleerd als het lijkt?”

(PSY_NL1). Uit deze benadering zouden hulpverleners kunnen putten bij het tegengaan van intergenerationele overdracht en radicalisering binnen de gezinscontext.

Andere respondenten pleiten voor een kindermishandelingsperspectief, om gerichte interventies mogelijk te maken indien het psychisch welzijn van een kind door de ouderlijke ideologie in het geding is (OZ_NL1; OZ_DE1). Zo stelt één van hen dat het feit dat kinderen uit extremistische milieus geen reguliere hobby's, interesses of vrienden mogen hebben, beperkend werkt in hun ontwikkeling. *"In that case, it is the symptoms of that ideology that prohibit these kids from developing normally"* (OZ_DE1). Een andere onderzoeker zegt: "Die kinderen [uit extremistische milieus] worden *an sich* niet mishandeld, maar je zou wel kunnen zeggen: daar speelt emotionele verwaarlozing en psychische verwaarlozing, en misschien ook wel psychische mishandeling, omdat kinderen dus niet geleerd wordt om op hun eigen waarneming te varen" (OZ_NL2). Het feit dat kinderen in extremistische gezinnen zodoende belemmerd worden in hun ontwikkeling, zou volgens betreffende respondent *wel* een basis kunnen vormen voor interventies door de Raad voor de Kinderbescherming. Bij de uitvoering van dergelijke interventies blijft het echter van belang kinderen niet in loyaliteitsconflict te brengen met hun ouders. "Dus niet zeggen: 'Wat jouw vader of moeder doet is slecht', maar juist naast het kind gaan staan", vertelt één van de respondenten. "Want als je dat [wel] doet, dan ben je kinderen *altijd* kwijt. Kinderen kunnen niet anders dan kiezen voor hun ouders. Zij zijn van hen afhankelijk. (...) Dus als je kinderen écht wilt ontwrichten, dan moet je een loyaliteitsconflict ten opzichte van hun ouders veroorzaken" (OZ_NL2).

Ten opzichte van uithuisplaatsingen of gezagsbeëindigende maatregelen blijven de meeste respondenten echter sceptisch. "Dat is in die context wel extreem", stelt een Nederlands expert (OZ_NL4). Een andere respondent stelt bovendien dat ouders "niet eeuwig" op afstand kunnen worden gehouden, want "ouders blijven ouders, ook als daar een fysieke beperking tussen zit" (OZ_NL2). Tussen ouder en kind zou een "onvoorwaardelijke relatie" bestaan, die men bij maatregelen zoals uithuisplaatsing of (ouderlijke) detentie verstoort, zo menen verschillende respondenten (OZ_NL2; LSE_NL1). Dit kan de hechtingspatronen van een kind fundamenteel verstoren. "Jeugdzorg en de Raad voor de Kinderbescherming doen heel goed werk, maar overheidsinstanties zullen natuurlijk nooit de rol van een ouder kunnen vervangen" (TA_NL1). Een psychiater geeft tenslotte aan dat een uithuisplaatsing een "contraproductief effect" kan hebben, wat ook uit de literatuur reeds is gebleken. "Als je [die kinderen] weghaalt, dat is nogal wat hoor. Een kind uit huis halen is vaak een enorm traumatische gebeurtenis voor alle partijen", zo stelt hij (PSY_NL1).

Uiteindelijk blijft deze afweging afhankelijk van het perspectief waar vanuit men kijkt. Waar in deze de TA het belang van de ouders van kinderen vooropstelt, kijkt de Raad voor de Kinderbescherming immers primair naar het belang van het kind. Dat zorgt voor tegengestelde opvattingen over de effectiviteit van dergelijke interventies:

“Kijk, voor een vader of moeder is het nooit goed als het gezag wordt ontnomen, die worden er altijd boos van. Maar ja, voor een kind kan het wel goed zijn – en zeker wanneer je meer vanuit een maatschappelijk, lange termijn, staatsveiligheidsperspectief kijkt... Dan kan het een andere afweging zijn” (TA_NL1).

5.5 Tussentijdse conclusie

In dit hoofdstuk stonden de interviews met in totaal 19 respondenten centraal. De resultaten van deze gesprekken scheppen een gelaagd beeld. Zoals gebleken vormen zij enerzijds een bevestiging van, en anderzijds een aanvulling op onze bevindingen uit de literatuur (zie Tabel 5 en Tabel 6). Zo onderschrijven de gesproken respondenten de relevantie van de geïdentificeerde overdrachtsfactoren en -mechanismen op verschillende dimensies. De gesprekken laten voorts zien dat het model dat uit de internationale literatuur naar voren is gekomen, ook grotendeels van toepassing is op de Nederlandse context. Dit is een waardevolle bevinding – en geeft ons zodoende een eerste inkijk in de manier waarop intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed mogelijk(er) plaatsvindt in binnenlandse gezinnen.

Desalniettemin bevatten de interviews ook enkele belangrijke aanvullingen op de resultaten van onze systematische literatuurstudie. Allereerst brengen de respondenten het verschil tussen directe of actieve, en indirecte of passieve vormen van overdracht scherp aan het licht – een onderscheid dat in de literatuurstudie niet zo uitgesproken naar voren is gekomen. Ook in relatie tot de prevalentie en de (risico)perceptie van intergenerationele overdracht, laten de respondenten enkele relevante trends zien. Zo blijkt dit een fenomeen waar men over het algemeen slechts beperkte ervaring mee heeft, en waar men weinig zicht op heeft – ondanks dat een merendeel van de respondenten van mening is dat er voldoende redenen zijn om hier alert op te zijn. Ook wat betreft potentiële interventies bevatten de gesprekken nieuwe informatie, bijvoorbeeld wat betreft mogelijke interventies op gemeenschapsniveau, welke in de bestudeerde literatuur vooralsnog grotendeels ontbrak. De ervaringen van wetenschappelijke experts en casusdeskundigen met deze interventies blijven echter alsnog grotendeels anekdotisch van aard, wat ons verhindert om hier harde conclusies uit te trekken. Wel is duidelijk dat de respondenten evenveel mogelijkheden als dilemma's zien wanneer het aankomt op de interventies om intergenerationele overdracht tegen te gaan. Voor preventief ingrijpen ontbreekt het bijvoorbeeld aan een gevoel van eigenaarschap van deze problematiek onder relevante actoren – en voor gezagsbeëindigende maatregelen is niet altijd voldoende juridische (of pedagogische) basis.

Dit toont al met al de complexiteit van het thema, en de vele vervolgvragen die deze verkennende studie voorts oproept. Hier zullen we in het laatste hoofdstuk verder op in gaan. Ook zullen we nader stilstaan bij de beperkingen van dit onderzoek en manieren waarop deze in vervolgstudies kunnen worden ondervangen.

6. Discussie en Conclusie

In 2019 waarschuwde de NCTV in de vijftigste editie van het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland voor het potentiële gevaar dat zou uitgaan van kinderen die opgroeien in een jihadistisch milieu (NCTV, 2019). De gedachte was dat kinderen uit een gezin waarin in ieder geval één van de ouders jihadistische denkbeelden aanhangt, op de langere termijn deze ideeën zouden kunnen overnemen. Centraal in dit verkennende onderzoek stond dan ook de mate waarin en de manier waarop ouders extremistisch gedachtegoed in het algemeen – en jihadistisch gedachtegoed in het bijzonder – op hun kinderen overdragen. We hebben hierbij gekeken naar de bestaande kennis over de prevalentie van intergenerationele overdracht van dergelijke ideologieën en de mechanismen en factoren die hieraan ten grondslag liggen. Ook hebben we de mogelijke langetermijngevolgen van deze overdracht bestudeerd, evenals de interventies waarmee deze gevolgen eventueel zouden kunnen worden tegengegaan. Hierbij hebben we gebruikgemaakt van een systematische literatuurstudie enerzijds, en interviews met praktijkdeskundigen en wetenschappelijke experts uit binnen- en buitenland anderzijds.

De manier waarop intergenerationele overdracht plaatsvindt, en de omstandigheden waaronder dit gebeurt, hebben wij gevat in een schematisch model (Figuur 2 t/m 6). Dit model is niet uniek voor overdrachtsprocessen binnen de jihadistische context, en reflecteert de hedendaagse kennis over intergenerationele overdracht van een breed scala aan radicale en extremistische ideologieën. Aangezien dit verkennende onderzoek geen vergelijkend doel dient, zal een nadere uitwerking van de verschillen en gelijkenissen tussen de overdrachtsprocessen binnen deze ideologieën uitblijven. Voor dergelijke vergelijkingen zou, gezien de veelal anekdotische aard van zowel de literatuur als de gesprekken, bovendien onvoldoende grond zijn. De bevindingen van de literatuurstudie en de interviews vormen tezamen desondanks een interessante eerste inkijk in hoe radicale en extremistische ouders hun denkbeelden op hun kinderen overbrengen. Het laat zien dat extremistische ouders inderdaad op verschillende wijzen een rol kunnen spelen in de latere radicalisering van hun kinderen – een inzicht dat ook van toepassing lijkt op gezinnen waarin tenminste één ouder het jihadistische gedachtegoed aanhangt.

In dit hoofdstuk zullen wij stilstaan bij de werking van dit overdrachtsmodel, de inzichten die hieruit kunnen worden afgeleid, en de manier waarop deze inzichten antwoord geven op onze onderzoeksvragen; de manier waarop onze bevindingen binnen bestaande theoretische kaders passen; en de implicaties die deze bevindingen hebben met betrekking tot preventie- en interventiemethoden bij het tegengaan van radicalisering. Tot slot zullen wij ingaan op een aantal kanttekeningen bij de huidige studie en de aanbevelingen voor vervolgonderzoek die hieruit voortvloeien.

6.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

De onderzoeksvraag die in dit rapport centraal stond, is: Wat is er bekend over de aard en omvang van intergenerationele overdracht van jihadisme en andere vormen van extremistisch gedachtegoed? In de beantwoording van deze vraag hebben wij gebruik gemaakt van vier deelvragen, die wij nu afzonderlijk zullen beantwoorden.

- 1. In welke mate is er in het algemeen sprake van intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed? Wat is de prevalentie hiervan?*

Op basis van deze verkennende studie kunnen weinig harde conclusies worden getrokken over de mate waarin de intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed in de praktijk plaatsvindt. Hiervoor is de komende jaren echt meer (empirisch) onderzoek voor nodig. De in de systematische literatuurstudie geïncorporeerde kwantitatieve onderzoeken die dit aspect hebben bestudeerd, zijn veelal uitgevoerd in niet-westerse contexten. Hoewel op basis van deze studies kan worden verondersteld dat familieleden, waaronder ouderfiguren, inderdaad een belangrijke rol kunnen spelen bij de radicalisering van kinderen en/of hun besluit tot toetreding tot een extremistische organisatie, kunnen deze bevindingen niet zonder meer worden vertaald naar de West-Europese situatie.

Dat ligt anders bij de interviews en gesprekken met experts en casusdeskundigen, wiens inzichten voornamelijk betrekking hadden op de Westerse context. Hier blijkt echter gebrek aan systematische kennisvergaring omtrent dit fenomeen een probleem: zowel in de praktijk als in de wetenschap is het een opgave om gezinnen waar tenminste één ouder het jihadistische gedachtegoed aanhangt, goed in beeld te krijgen. Zo zijn jihadisten niet happig op (onderzoeks)aandacht in het algemeen, en zeker niet wanneer het de opvoedmethoden van jihadistische ouders betreft. Specifiek in Nederland valt het gebrek aan zicht op deze gezinnen bovendien toe te schrijven aan praktische bezwaren in de meldings- of handelingsbereidheid van professionals enerzijds, en ethische en juridische obstakels anderzijds. Dit belemmert kennisontwikkeling- en -uitwisseling tussen partijen die een relevante rol (zouden kunnen) spelen bij de signalering en preventie van intergenerationele overdracht, zoals gemeenten, scholen en maatschappelijk werkers.

Dat betekent niet dat het geheel onmogelijk is om iets te zeggen over de prevalentie van de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed in Nederland. Hoewel systematische ervaring ontbreekt, geven vrijwel alle casusdeskundigen aan bekend te zijn met één of meer casussen waarin ouders vermoedelijk een aanzwengende dan wel stimulerende rol hebben gespeeld in de jihadistische radicalisering van hun kinderen. Deze invloed lijkt over het algemeen aan één specifieke ouder toe te schrijven. Ook de gesproken wetenschappers en radicaliseringsexperts achten de

waarschijnlijkheid dat intergenerationele overdracht binnen extremistische milieus in brede zin plaatsvindt groot. Daarbij erkennen de gesproken respondenten dat de ervaring met en aandacht voor gezinssituaties waarin de overdracht van jihadistische denkbeelden speelt, de komende jaren mogelijk wel toe zal nemen. De jongste generatie Nederlandse jihadisten zijn over het algemeen pas net begonnen met het stichten van een gezin – en de tijd zal moeten uitwijzen hoe deze kinderen zich ideologisch zullen ontwikkelen.

2. Hoe kan de intergenerationele overdracht van jihadistisch en extremistisch gedachtegoed worden verklaard? Welke mechanismen spelen hierbij een rol?

Onze literatuurstudie heeft geleid tot een model van intergenerationele overdracht (zie Figuur 2 t/m 6), waarvan de relevantie in gesprekken met wetenschappers en praktijkdeskundigen is bevestigd. In dit model staat het gezinssysteem, bestaande uit ouders en hun kinderen, centraal. De dynamiek waarmee ouders hun kinderen beïnvloeden in hun ideologische ontwikkeling komt voort uit diverse mechanismen. In ons onderzoek hebben wij deze mechanismen ingedeeld naar vijf overlappende categorieën.

In de eerste plaats hebben wij discursieve mechanismen geïdentificeerd – welke betrekking hebben op verbale interacties tussen ouder en kind, waarmee gezinsleden de wereld om hen heen duiden. Hiertoe behoren bijvoorbeeld mechanismen van *othering*; een zwart-wit wereldbeeld; het gebruik van slachtoffernarratieven; de legitimering van geweld; en verwijzingen naar extremistische of radicale voorgangers in de familielijn.

De tweede categorie mechanismen bevat zogenoemde socio-spatiale elementen. Hierbij vindt overdracht plaats doordat ouders hun kinderen weghouden van situaties waar zij mogelijk wel in contact zouden kunnen komen met tegengeluiden. In plaats daarvan worden deze kinderen geïntroduceerd tot alternatieve sociale kringen waar zij wel aan de ‘juiste’ denkbeelden worden blootgesteld. Socio-spatiale overdracht vindt bijvoorbeeld plaats door kinderen deel te laten nemen aan ideologische jeugdbewegingen; door hen ‘kindertaakjes’ bij het ouderlijk netwerk te laten vervullen; door hen mee te nemen naar belangrijke ideologische bijeenkomsten; of zelfs te verhuizen ten behoeve van de ideologie.

De derde categorie heeft betrekking op de manieren waarop ouders continuïteit in hun ideologische beïnvloeding nastreven. Dit temporele mechanisme overlapt met de bovenbeschreven socio-spatiale dimensie, en komt tot uiting in onder meer thuisonderwijs en schoolselectie; partner- en vriendenselectie; mediaselectie; en sociale controle vanuit het ouderlijk netwerk.

Mechanismen in de vierde categorie kunnen als ‘moreel-educatief’ worden bestempeld. Dit zijn de mechanismen waarmee ouders het handelen van kinderen proberen te beïnvloeden en naleving van de gezinsideologie proberen af te dwingen. Dit gebeurt via beloningen en bestraffingen; het uitspreken

van verwachtingen en aanmoedigingen; het gebruik van angstbeelden. Ook het feit dat ouders een (directe of indirecte) voorbeeldfunctie vervullen voor hun kinderen, kan hiertoe worden gerekend.

Het vijfde en laatste mechanisme heeft betrekking op symbolische vormen van overdracht. Hierbij vindt overdracht plaats via het gebruik van onder meer attributen, decoratie, klederdracht en speelgoed die (elementen van) de gezinsideologie benadrukken.

De gesprekken met wetenschappelijke experts en casusdeskundigen vullen deze categorisering van overdrachtsmechanismen op diverse punten aan. Zo wijzen zij onder meer op het bestaan van specifieke socio-spatiale mechanismen binnen de Nederlandse jihadistische gemeenschap, in de vorm van deelname aan illegale ‘garage-bijeenkomsten’ en contact met gelijkdenkenden binnen de onlinesfeer. Daarnaast zien zij onder ouders in deze gemeenschappen expliciete temporele mechanismen, zoals de inzet van gastouders en oppasouders uit het jihadistische netwerk, en strenge ouderlijke controle op de bewegingen van hun kinderen buitenshuis, middels telefoon en sociale media.

Bovendien hebben de respondenten laten zien dat ouders zowel een passieve als een actieve rol kunnen spelen in het overdrachtsproces. De vooronderstelling dat ouders enkel op directe wijze invloed zouden uitoefenen op de ideologische vorming van hun kinderen, is in de gesprekken dan ook meermaals ontkracht. Ouders zouden hun denkbeelden vooral op passieve wijze op hun kinderen overdragen, zo stellen zij – bijvoorbeeld door het bekrachtigen van denkbeelden die kinderen zelfstandig (buiten de gezinscontext) hebben verworven, of via de intergenerationele overdracht van versterkende factoren op gezins- en gemeenschapsniveau. Dit aspect toont overlapping met de patronen die in onze eerdere studie (Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018) naar voren zijn gekomen. In deze studie werd bijvoorbeeld gesproken over de ‘latente rol’ die familieleden, waaronder ouders, kunnen spelen met betrekking tot de uitreisbeslissingen van Nederlandse (ex-)Syriëgangers. Dit element kan in het kader van de huidige studie beter worden opgevat als een passieve houding van ouders ten opzichte van de (jihadistische) radicalisering van hun kinderen. In beide gevallen geldt echter dat ouders zich niet altijd actief mengen in de ideologische ontwikkeling van hun kroost, noch dat zij zich per definitie bewust zijn van de mogelijke negatieve gevolgen die hun toestemming of acceptatie van deze ontwikkeling teweeg kan brengen. Met de toevoeging van deze actieve-passieve lens vormen de interviews dan ook een belangrijke aanvulling op de literatuur, en nuanceren zij het model dat wij in de literatuurstudie hebben ontwaard.

3. *Onder welke omstandigheden is intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed in meer of in mindere mate het geval? Oftewel: wat zijn de risicofactoren en beschermende factoren die hier al dan niet aan bijdragen?*

De bovenbeschreven mechanismen staan niet op zichzelf. Zij worden beïnvloed door versterkende en verzwakkende factoren en interventies die zich buiten de invloedssfeer van het gezin in kwestie bevinden.

Uit de literatuur blijkt dat deze factoren zich zowel kunnen manifesteren op gezinsniveau, als op het niveau van individuele kinderen. In de kindertijd kunnen elementen zoals gender, leeftijd en cognitieve vermogens bijvoorbeeld invloed hebben op de mate waarin intergenerationele overdracht plaatsvindt. Op gezinsniveau vindt beïnvloeding indirect plaats via factoren zoals ervaringen van trauma en slachtofferschap, delinquentie of een migratie-achtergrond onder ouders. Het effect van deze factoren is echter lang niet altijd duidelijk en vermoedelijk zeer context-afhankelijk. Een simpele indeling in beschermende factoren en versterkende factoren zou deze complexiteit te kort doen.

Ook wat betreft de factoren die met intergenerationele overdracht samenhangen zijn de interviews echter van belang gebleken, bijvoorbeeld door de toevoeging van een bredere maatschappelijke dimensie. Respondenten benadrukken, meer dan de literatuur, het belang van sociale trends in de duiding van intergenerationele overdrachtsprocessen binnen jihadistische milieus. Zo kunnen stigmatisering, discriminatie en buitensluiting van de jihadistische gemeenschap als geheel de isolationistische tendens van dergelijke gezinnen in de hand werken, en zowel wij-zij-denken als slachtoffergevoelens versterken. Het gebrek aan contact met andersdenkenden en de beperkte blootstelling aan alternatieve leefwijzen die hieruit volgen, evenals de bredere gevoelens van boosheid en frustratie die hiermee gepaard kunnen gaan, kunnen intergenerationele overdracht vervolgens bevorderen. Waarom dit maatschappelijke element in de gesprekken zo duidelijk naar voren is gekomen en in de literatuur niet, is niet geheel duidelijk. Mogelijk heeft het iets te maken met de hedendaagse aandacht voor sociologische grondoorzaken van radicalisering, zoals buitensluiting en marginalisering (zie bijvoorbeeld Bull & Rane, 2019; Sparke, 2019), die ook in de Nederlandse praktijkwereld weerklinkt. Anderzijds zou ook het referentiekader van respondenten (dat wil zeggen, het kader waarin jihadistische overdrachtsprocessen binnen West-Europese en/of Nederlandse gezinnen centraal staat) hier aan bij kunnen dragen. In de geïnccludeerde literatuur ligt de focus immers veelal op gezinnen uit het Midden-Oosten, (Noord-) Afrika of Azië, waar buitensluiting op basis van afkomst vermoedelijk een minder prominente rol speelt.

In de tweede plaats hebben de interviews en gesprekken met deskundigen laten zien dat uiteenlopende soorten gezinssystemen intergenerationele overdracht kunnen voortbrengen. Hoewel intergenerationele overdracht van radicale of extremistische denkbeelden in sommige gevallen samenhangt met factoren als huiselijk geweld of mishandeling, geldt dit zeker niet altijd. Intergenerationele overdracht kan immers ook langs de lijnen van loyaliteit en liefde ten opzichte van de ouders plaatsvinden, of juist via de hang naar rebellie en de behoefte zich af te zetten – waarbij kinderen mogelijk een extremere interpretatie van de ouderlijke ideologie aangrijpen.

Dit laat zien dat intergenerationele overdracht geen éénduidig patroon lijkt te kennen – en dat het zich in veel verschillende gezinssystemen kan manifesteren. Desondanks zijn er redenen om aan te nemen dat de in ons model geïdentificeerde factoren en mechanismen niet willekeurig over deze gezinnen verdeeld zijn. In tegendeel: ons onderzoek suggereert dat bepaalde risicofactoren mogelijk samenhangen met specifieke overdrachtsmechanismen, en vice versa. Voor de risicofactoren geldt

eveneens dat er potentiële trends te ontwaren vallen. Wij zullen hier een eerste aanzet tot doen, aan de hand van een typologie met drie categorieën. Deze categorieën zijn vermoedelijk niet uitputtend noch wederzijds uitsluitend – en verdienen in toekomstig onderzoek nadere empirische toetsing. Desondanks vormen zij gezamenlijk een startpunt voor het in kaart brengen van de patronen die overdrachtsprocessen kunnen volgen.

De factoren en mechanismen die uit deze studie naar voren komen, kunnen grofweg worden verdeeld in drie ideaaltypische overdrachtsclusters: (1) factoren en mechanismen in relatie tot de overdracht van (collectieve) trauma's; (2) factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen instabiele/criminogene milieus; (3) factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen stabiele/liefdevolle milieus. Wij zullen bij elk kort stil staan en de belangrijkste kenmerken uitlichten.

In het eerste cluster van factoren en mechanismen staat de ervaring van collectief leed centraal. Gevoelens van slachtofferschap in de breedste zin van het woord domineren hier de radicale of extremistische gezinsideologie en de overdracht daarvan. Hierbij kan worden gedacht aan een vluchtelingen- of migratieverleden, maar ook aan negatieve ervaringen met politie of justitie, en stigmatisering of buitensluiting. Mogelijkerwijs ligt het feit dat het gezin zich geen onderdeel voelt van de bredere maatschappij, aan deze vorm van overdracht ten grondslag. Hieraan gekoppeld zijn specifieke, met name discursieve, mechanismen zoals slachtoffer-denken en *othering*-processen te koppelen. Onder deze mechanismen leren kinderen al vroeg dat zij deel uitmaken van een gemeenschap dan wel van een gezin dat ernstig te lijden heeft onder de daden of attitudes van een kwade 'Ander'. Dit vijandsbeeld kan expliciet van aard zijn (zoals voor kinderen die opgroeien in een conflictgebied) of juist abstract (waarbij een gezin zich door de maatschappij als geheel of door 'het systeem' benadeeld voelt).

Het tweede cluster omvat factoren en mechanismen die specifiek betrekking lijken te hebben op criminogene, instabiele of onveilige milieus. Gezinsleden zijn mogelijk betrokken bij criminaliteit of georganiseerde misdaad, vertonen psychopathologische kenmerken, of hebben anderszins moeite mee te draaien in de maatschappij. Ook middelenmisbruik, huiselijk geweld en mishandeling komt in deze categorie voor – evenals emotionele of fysieke verwaarlozing van kinderen. De overdrachtsmechanismen die hiermee corresponderen bevinden zich met name in de moreel-educatieve en symbolistische dimensie. Zo maken ouders een sterk onderscheid tussen goed en slecht gedrag, en manipuleren zij de gedachten van hun kinderen met angstbeelden, verwachtingen, straffen en beloningen. Ondanks de lage emotionele betrokkenheid van deze ouders bij het leven van hun kinderen tonen kinderen zich loyaal naar de ouders, en hopen zij op hun goedkeuring door de gezinsideologie zo secuur mogelijk op te volgen.

De overdrachtsdimensies in het derde en laatste cluster is van een geheel ander kaliber. Niet instabiliteit en criminaliteit staat hier centraal, maar juist loyaliteit en betrokkenheid. Dit zijn de factoren en mechanismen die zich voordoen in liefdevolle, warme milieus. Van verwaarlozing of mishandeling

lijkt hier geen sprake, en ook een slachtoffernarratief ontbreekt. In plaats daarvan wenden ouders temporele en socio-spatiale mechanismen aan om de gezinsideologie op kinderen over te brengen – niet op basis van een vijandbeeld of op basis van traumatische ervaringen, maar omdat zij werkelijk geloven het beste met (de toekomst van) hun kroost voor te hebben. Kinderen zouden zich op hun beurt niet of nauwelijks afzetten tegen deze denkbeelden. Zij laten zich juist kenmerken door veilige hechtingspatronen en een vertrouwensband met hun ouders. De kinderen internaliseren de gezinsideologie en maken dit onderdeel van hun eigen identiteit – schijnbaar zonder hierbij gevoelens van wrok of frustratie jegens hun ouders te koesteren.

Dit cluster vormt een interessante aanvulling op de bestaande kennis van radicalisering, en staat haaks op de ‘*broken homes*’-these die prevaleert in radicaliseringsstudies (zie bijv. Gielen, 2018; Weenink, 2015). Dat wil niet zeggen dat ons onderzoek deze benadering, die extremisme beschouwt als een product van gebroken gezinnen, geheel ontkracht. Integendeel: het tweede cluster van factoren en mechanismen dat in deze paragraaf ter sprake is gekomen, kan juist als onderbouwing worden beschouwd van deze ‘gebroken gezinnen’-theorie. Desondanks suggereren de gesprekken met respondenten dat ook gezonde en stabiele gezinssystemen wel degelijk in staat zijn extremistische kinderen voort te brengen middels intergenerationele overdracht – en dat het aandeel van de extremistische gezinnen waarin deze ‘cluster drie’-dynamiek speelt, wellicht zelfs groter is dan men momenteel veronderstelt.

4. *Wat zijn de langetermijngevolgen van een succesvolle overdracht, op individueel niveau, groepsniveau en maatschappelijk niveau? Met welke interventies kunnen deze gevolgen en/of intergenerationele overdracht in zijn algemeenheid worden tegengegaan?*

Tot slot kan de succesvolle intergenerationele overdracht van extremistische denkbeelden volgens ons model uiteindelijk tot verschillende uitkomsten of *pathways* leiden. De literatuur laat zien dat hoewel sommige kinderen inderdaad het gewelddadige pad kiezen – en zich bijvoorbeeld aansluiten bij een terroristische organisatie of uitreizen naar conflictgebieden – deze gedragscomponent bij anderen ontbreekt. Voor hen bestaat de overname van de gezinsideologie primair uit een internalisering van de ouderlijke denkbeelden en bijvoorbeeld de normalisering van geweld. Dit sluit de mogelijkheid niet uit dat sommigen van hen in hun latere leven alsnog de noodzaak kunnen gaan voelen om deze denkbeelden op gewelddadige wijze tot uiting te brengen. Longitudinaal onderzoek hiernaar ontbreekt echter, waardoor hier zeker in de jihadistische context nog weinig over te zeggen valt. Ook op de groep kinderen die de extremistische ideologie van hun ouders geheel niet overnemen, heeft ons onderzoek helaas weinig zicht gekregen – doordat hier in wetenschappelijke zin nauwelijks casussen van bekend zijn.

Desondanks suggereert onze studie dat er manieren zijn om de gevolgen van intergenerationele overdracht zowel in positieve zin als in negatieve zin te beïnvloeden, aan de hand van interventies. In

zowel de praktijk als de literatuur is echter nog weinig bekend over de precieze werking van deze interventies, en de effectiviteit hiervan op langere termijn. Ook bij wenselijkheid van overheidsbetrokkenheid bij de uitvoering van dergelijke maatregelen zijn vraagtekens te plaatsen. In de paragraaf ‘Implicaties voor interventies’ gaan wij nader in op deze overwegingen.

6.2 Discussie: theoretische duiding van de bevindingen

Duiding aan de hand van literatuur over intergenerationele overdracht

De resultaten van deze verkennende studie passen bij bestaande kennis omtrent de intergenerationele overdracht van ideologieën binnen gezinnen. Onze resultaten onderschrijven de belangrijke rol die ouders spelen in de ideologische vorming van kinderen. Dat geldt zowel voor ‘reguliere’ religieuze als voor politieke overdracht. Gelijkenissen met religieuze socialisering zitten bijvoorbeeld in de toepasbaarheid van de *channeling hypothesis* op onze bevindingen. Deze hypothese stelt dat de ouderlijke invloed op de religieuze vorming van kinderen voortkomt uit het feit dat ouders hun kinderen ‘kanaliseren’ in bepaalde instituties, zoals scholen en gebedshuizen, die vervolgens hun sociale interacties – en dus hun religieuze identiteit – vormgeven (Cornwall 1989; Erickson, 1992; Himmelfarb, 1980). In de huidige studie zijn soortgelijke patronen te ontwaren, specifiek in relatie tot temporele overdrachtsmechanismen. Zo suggereert onze studie dat radicale en extremistische ouders het ideologische pad voor hun kinderen uitstippelen, door keuzes te maken in de scholen, (jeugd)verenigingen, en bijeenkomsten waar zij aan deelnemen – welke de verdere socialisering van deze kinderen sturen. Ook het feit dat ouders invloed uitoefenen op de vriendschapsrelaties en huwelijkspartners van hun kinderen, is in onze studie aan te wijzen als ondersteuning voor de *channeling* hypothese.

Het idee van socialisering door ‘kanalisering’ buitenshuis, hangt voorts samen met de nadruk die een deel van onze respondenten legt op de indirecte of passieve wijze waarop ouders hun denkbeelden op hun kinderen overbrengen. Volgens hen spelen subtiele overdrachtsprocessen, waarin ideeën op geleidelijke wijze tot kinderen komen, een belangrijkere rol dan dat voor meer uitdrukkelijke mechanismen geldt. Van expliciete ‘indoctrinatie’ of *brainwashing* – waarbij overdracht middels psychologische pressie- en chantagemiddelen plaatsvindt (Merry, 2005; Winn, 2000) – zou volgens hen zelden sprake zijn, en ook in de literatuur komt dit nauwelijks terug.

Deze laatste observatie sluit aan op bestaande theorieën over de transmissie van politieke voorkeuren. Het belang van subtiele en passieve socialiseringsprocessen, zoals verondersteld door theorieën van sociaal leren en *modelling* – waarbij kinderen zich vormen naar het voorbeeld van hun ouders – speelt ook een belangrijke rol in verklaringen voor de overdracht van politieke attitudes (Dalton, 1980; Jennings, Dalton & Klingemann, 2007; Meeusen & Boonen, 2020; Torney-Purta, 2017). Ondanks sceptische geluiden over het veronderstelde directe verband tussen de politieke denkbeelden

van ouders en die van hun kinderen (bijv. McDevitt & Chaffee, 2002), wordt het model van intergenerationele overdracht nog altijd gezien als één van de meer robuuste verklaringen voor de ontwikkeling van politieke attitudes onder jongeren (Jennings, Dalton & Klingemann, 2007). Ook in empirische zin lijken theorieën over de overdracht van risicofactoren, zoals *status transmission theory* (Verba, Schlozman & Burns 2005), minder accurate voorspellers van politieke voorkeuren en stemgedrag van jongeren, dan dat voor directe overdrachtsmodellen, zoals sociaal leren (Gidengil, Wass & Valaste, 2016) en indirecte overdrachtsmodellen, zoals observationeel leren (Meeusen & Boonen, 2020) geldt. Het feit dat deze dimensies ook in de huidige studie naar voren zijn gekomen als belangrijke onderliggende mechanismen van intergenerationele overdracht – suggereert dat politieke socialiseringsprocessen mogelijk overlappen met de overdracht van radicale en extremistische denkbeelden.

Onze studie past echter niet enkel bij reeds bestaande kennis over de intergenerationele overdracht van religieuze denkbeelden en politieke attitudes. Ook wat betreft de transmissie van andere soorten gedrags- en gedachtepatronen, bestaan gelijkenissen. Daarvan zullen wij er twee kort toelichten: de overdracht van criminaliteit, en de overdracht van collectief trauma. Zoals beschreven zijn gevoelens van slachtofferschap een potentieel relevante factor in de overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed. De manier waarop de overdracht van (narratieven van) intergenerationeel trauma en collectief slachtofferschap plaatsvindt, lijkt op de patronen wij in de huidige studie hebben ontwaard. Ook hier ontstaat overdracht uit directe en indirecte socialisatieprocessen binnen het gezin, in interactie met macro- en meso- en micro-factoren in de directe omgeving van gezinsleden (Vollhardt, 2020). Bovendien laat onderzoek naar de intergenerationele overdracht van collectief trauma (variërend van deportaties tot een vluchtelingenverleden) zien dat gevoelens van schaamte, woede en verdriet in latere generaties binnen dezelfde familie doorleven (Danieli, 1998; Iliceto e.a., 2011; Lev-Wiesel, 2007; Solomon & Zerach, 2020). Specifiek *narratives of anger* vervullen binnen getraumatiseerde generaties een belangrijke sociale functie (Immler, 2012) – en ook in onze studie is boosheid als relevante factor naar voren gekomen. De latere generaties van getraumatiseerde families voelen zich bovendien meer verbonden met de *in-group*, hechten meer waarde aan gemeenschaps- en familiebanden, en hebben minder vertrouwen in buitenstaanders (Bezo & Maggi, 2015; Iliceto e.a., 2011), wat eveneens zou kunnen verklaren waarom dit trauma-element in de huidige studie een mogelijk versterkende factor is gebleken. De beschermingsdrang richting de *in-group* kan immers een ‘wij-zij-denken’, gevoelens van buitensluiting en behoeften aan wraak versterken, wat maatschappelijke cohesie tegenwerkt en polarisatie doet toenemen (Vollhardt, 2020).

Onderzoek naar de overdracht van criminaliteit, tenslotte, sluit eveneens aan op de bevindingen van deze verkennende studie. Ook hier speelt de gezinsomgeving een belangrijke rol. Kinderen van criminele ouders hebben bijvoorbeeld een grotere kans om later zelf in het criminele circuit te belanden, zo blijkt uit verschillende studies (bijv. Farrington, 2011; Thornberry, 2009). Een recent gepubliceerde meta-analyse van Besemer en Bui (2019) laat zien dat dit risico zelfs aanzienlijk is. Volgens deze auteurs

zouden kinderen uit criminele gezinnen 2,5 keer meer kans hebben om later ook crimineel gedrag te vertonen. Als verklaringen hiervoor dragen betreffende auteurs eveneens het intergenerationele overdrachtsmodel aan – welke zij interpreteren als een combinatie van sociaal leren, criminogene omgevingsfactoren en biogenetische kenmerken (Besemer & Bui, 2019). Specifiek deze eerste twee dimensies passen bij wat wij in de huidige studie hebben geobserveerd – namelijk wat betreft de rol van sociale overdrachtsmechanismen enerzijds en bredere factoren in de omgeving van het gezin in kwestie anderzijds, in de overdracht van deviante ideologieën.

Ook het concept *labeling* is in relatie tot de overdracht van criminaliteit relevant gebleken – welke raakt aan de bevindingen van onze studie. De *labeling*-theorie veronderstelt dat de sociale of politieke beeldvorming van bepaalde maatschappelijke groepen doorwerkt op het zelfbeeld van individuen uit deze groepen. Wanneer de buitenwereld hen associeert met bepaalde negatieve stigma's, zoals criminaliteit, zullen deze individuen zich afwenden van de reguliere maatschappij en toevlucht zoeken bij (deviante) groepen waar deze etikettering niet plaatsvindt (Becker, 1963; Lemert, 1967). Volgens Besemer, Farrington en Bijleveld (2017) kan de *labeling*-theorie een belangrijke verklaring vormen voor de manier waarop delinquentie intergenerationeel wordt overgedragen. Het huidige rapport veronderstelt echter dat deze dynamiek ook op kinderen van radicale of extremistische ouders van toepassing zou kunnen zijn. Met name in de interviews is naar voren komen dat de maatschappelijke stigmatisering van bepaalde groepen in de samenleving, negatief door kan werken op de identiteit van jongeren uit radicale of extremistische milieus. Het opgroeien in een dergelijk gezin wordt dan een *self-fulfilling prophecy* – niet omdat de opvoeding daartoe leidt, maar omdat de buitenwereld dit lijkt te verwachten – wat ertoe kan leiden dat jongeren de identiteit van hun ouders zodoende onderbewust overnemen.

Duiding aan de hand van de radicaliseringsliteratuur

Ook uit de radicaliseringsliteratuur kunnen wij meer leren over overdracht binnen extremistische gezinnen. Een eerste overeenkomst zit bijvoorbeeld in de rol van criminogene factoren en instabiele thuissituaties – welke ook in onze studie relevant zijn gebleken. Hoewel men het er over het algemeen over eens is dat radicalisering geenszins voorbehouden is aan kinderen uit deviante milieus, suggereren verschillende studies dat onveilige gezinssituaties wel degelijk een risicofactor kunnen vormen voor de radicalisering van jongeren. Radicalen en extremisten zouden vooral afkomstig zijn uit 'gebroken gezinnen' – die zich laten kenmerken door fysieke en emotionele afwezigheid van ouders, huiselijk geweld en middelenmisbruik (zie Bonelli e.a., 2014; Coolsaet, 2011; McCauley & Moskalenko, 2008). Het gebrek aan liefde en erkenning dat deze individuen thuis ervaren, proberen zij vervolgens op te vullen met een alternatieve groep waar zij zich gezien voelen, en die hen voorziet van zingeving en een gevoel van identiteit (Sieckelinck & De Winter, 2015).

De behoefte van kinderen aan goedkeuring door ouders kan in deze context worden uitgelegd aan de hand van het sociologische concept *belonging* – of de inherent menselijke behoefte deel uit te maken van een sociale groep. Dit principe zou in de context van de huidige studie kunnen worden opgevat als de behoefte deel uit te maken van het gezinssysteem in kwestie. Diverse respondenten hebben bijvoorbeeld benadrukt hoe de vrees ‘er alleen voor te staan’ jongeren gevangenhoudt in een gezinssysteem dat hen isoleert van de buitenwereld. Ook de literatuur laat zien dat angst verstoort te worden door gezinsleden, overdracht stimuleert – zelfs wanneer het betreffende gezinssysteem weinig erkenning of emotionele ondersteuning te bieden heeft. Zodoende zou een behoefte aan *belonging* onder kinderen een achterliggende factor kunnen vormen bij de intergenerationele transmissie van radicale en extremistische denkbeelden binnen gedisorganiseerde milieus.

Voorts hebben sommige auteurs gesuggereerd dat een lage sociaaleconomische positie ten grondslag zou liggen aan de ontwikkeling van radicale of extremistische denkbeelden onder jongeren (zie Jenkins, 2007; Murshed & Pavan, 2009; Precht, 2007). Deze veronderstelling, welke is geënt op de absolute deprivatietheorie, is de afgelopen jaren echter veelvuldig betwist en heeft aan populariteit moeten inboeten (Dawson, Amarasingam, & Bain, 2016; Githens-Mazer, 2011; Kustermans, 2015). Ook onze studie levert geen overtuigend bewijs voor een directe rol van sociaaleconomische factoren, wanneer het de intergenerationele overdracht van dergelijke ideologieën betreft. Slechts enkele geïnccludeerde studies, met name uitgevoerd in niet-Westerse contexten, wijzen op een achtergestelde economische positie als een mogelijke onderliggende factor voor intergenerationele overdracht. In de interviews komt dit element vrijwel geheel niet terug. Wel blijken *subjectieve* ervaringen van achterstelling en buitensluiting in onze studie een relevante versterkende factor te vormen. Dit mechanisme wordt in de sociologische literatuur veelal geduid aan de hand van de relatieve deprivatietheorie en *strain theory* (Merton 1938; 1957, zie ook Agnew, 1992) – waarin de gepercipieerde maatschappelijke achterstelling, en de frustratie die daaruit voortkomt, zwaarder weegt bij het ontstaan van antisociaal gedrag, dan de daadwerkelijke sociaaleconomische positie die men inneemt. Eerdere studies hebben reeds laten zien dat (elementen van) beide theorieën als verklaring kunnen dienen voor het ontstaan van radicale en extremistische denkbeelden onder jongeren (Borum, 2017; Doosje e.a., 2016; Geelhoed, 2014; Tusini, 2019) – een bevinding die de resultaten van de huidige studie lijken te onderschrijven, waar het de intergenerationele overdracht van deze denkbeelden betreft.

Tot slot laat onze systematische literatuurstudie zien dat ouders een belangrijke rol hebben in de discursieve legitimering van geweld. Deze behoefte aan morele duiding voor anderszins maatschappelijk onacceptabel handelen, komt voort uit wat Sykes en Matza (1957) ‘technieken van neutralisatie’ noemen. Deze criminologische theorie is in eerste instantie bedoeld om te duiden hoe criminelen hun illegitieme handelingen voor zichzelf rationaliseren – maar is in latere studies ook toegepast in de context van extremistische attitudes (zie bijvoorbeeld Colvin & Pisoiu, 2018; Wood, 2018). Onze studie suggereert dat de internalisering van ouderlijke neutralisatietechnieken van

gewelddadige activiteiten en overtuigingen, inderdaad een belangrijke rol spelen in de intergenerationele overdracht van extremistisch gedachtegoed.

6.3 Implicaties voor interventies

Intergenerationele overdracht en deradicalisering

De bevindingen van de huidige studie hebben belangrijke implicaties voor de interventies waarmee men het ontstaan van radicale en extremistische denkbeelden onder jongeren kan tegengaan. Zo wijst ons onderzoek op de beschermende kracht die uitgaat van niet-radicalen of-extremistische invloeden van buiten de gezinssfeer; het belang van alternatieve identiteitsvorming; en de rol van positieve *triggerevents* en van blootstelling aan mensen met andere leefwijzen of denkbeelden. Zowel in de geïncorporeerde studies als in de gesprekken staat het niet-dwingende karakter van deze interventies echter centraal. De ideologische ommekeer van kinderen lijkt uiteindelijk gestoeld op een intrinsieke verandering, en niet op van rechtswege opgelegde maatregelen, zo blijkt. Door autoriteiten gelaste interventies, zoals detentie, uithuisplaatsing of een door de overheid gestimuleerde verhuizing naar een ‘betere’ wijk, lijken over het algemeen dan ook beperkt in hun effectiviteit wanneer zij op zichzelf staan. Dit ligt in lijn met wat vanuit de literatuur bekend is over *disengagement*- en deradicaliseringsprocessen. Zo laten eerdere studies zien dat het aanmeten van een alternatieve identiteit, bijvoorbeeld door nieuwe hobby’s, nieuwe relaties of het huwelijk of een nieuwe baan (Mattsson & Johansson, 2020; Simi e.a., 2017; Doosje e.a. 2016) belangrijke triggerevents kunnen zijn, die uittreden kunnen stimuleren. De huidige studie onderschrijft deze bevindingen, en suggereert dat interventies die tegengesteld, alternatieve zingeving en identiteitsvorming onder jongeren stimuleren, succesvoller zouden zijn bij het tegengaan van intergenerationele overdracht dan dat voor repressieve maatregelen op individueel of gezinsniveau zou gelden.

Bij deze constatering zijn twee relevante opmerkingen te plaatsen. In de eerste plaats is uit de interviews gebleken dat het ouderschap *an sich* ook een triggerevent is dat deradicaliserings- of uittredingsprocessen in de hand kan werken. Met andere woorden: voor sommige personen heeft een nieuwe identiteit als vader of moeder een matigend effect – een gegeven dat ook al eerder in de literatuur is beschreven (zie bijvoorbeeld Doosje e.a., 2016). Hierbij geldt dat een nieuwe focus op het gezinsleven en/of het verlangen het kind in een veilige omgeving op te laten groeien, ertoe kan leiden dat men zich afwendt van radicale of extremistische denkbeelden. Waarom het krijgen van kinderen soms een positieve wending teweegbrengt in het leven van radicale en extremistische personen, terwijl het bij anderen juist tot intergenerationele overdracht leidt, is echter onbekend, en verdient nadere aandacht.

In de tweede plaats hebben de resultaten gevolgen voor de rol die ouders in processen van deradicalisering en *disengagement* zouden kunnen spelen. Bestaande deradicaliseringsprogramma’s

erkennen steeds vaker de rol van eerstelijns pro-sociale contacten, waaronder gezinsleden, in het signaleren, deradicaliseren en re-integreren van extremistische jongeren (zie Bjørgo & Horgan, 2009; Koehler, 2015; Koehler & Ehrt, 2018). Dergelijke contacten zouden volgens Koehler en Ehrt (2018) zelfs kunnen worden beschouwd als de *‘first line of defence’* (p. 2) bij het tegengaan van radicalisering onder jongeren. Hier kan vanzelfsprekend geen beroep op worden gedaan wanneer ouders zelf de oorsprong van de radicale denkbeelden van het kind in kwestie zijn. Bovendien ontbreekt het jongeren uit radicale en extremistische milieus aan de pre-radicaliteit waar deradicaliseringsprogramma’s gewoonlijk op inspelen. Zij zullen daarom ondersteund moeten worden en het opbouwen van een nieuw leven waarin de gezinsideologie niet langer centraal staat. Hoewel betreffende ouders hier vermoedelijk niet aan bij kunnen dragen, blijft het onderliggende mechanisme – van een betrokken volwassene die een luisterend oor biedt en die het kind in kwestie steunt in zijn of haar zoektocht naar zichzelf – ook relevant voor jongeren uit deze doelgroep. Vooral de gesproken respondenten benadrukken het belang van een mentor of coach die hen zonder expliciet oordeel kan stimuleren een ander levenspad te kiezen. Een extern ouderfiguur kan hen zodoende ondersteunen in de vraagstukken die zij thuis niet kunnen of durven te bespreken.

Concluderend vormt het huidige onderzoek zowel een onderkenning van, als een aanvulling op de bestaande literatuur over (de-)radicaliseringsprocessen. Het bevat een uitgebreide behandeling van een specifieke groep van radicalen en extremisten – namelijk zij die hun denkbeelden van jongs af aan hebben meegekregen. Hoewel de onderliggende uitgangspunten van de meeste (de-)radicaliseringsliteratuur ook op deze groep van toepassing zijn, zal de praktische uitwerking hiervan bij casussen van intergenerationele overdracht verschillend zijn. Waar het de deradicalisering van deze individuen betreft, suggereert onze studie dat wel gebruik kan worden gemaakt van bestaande kennis over pro-sociale contacten, tegengeluid en triggerevents – maar dat men hierbij niet kan rekenen op de signalerende en beschermende rol die het gezin over het algemeen in deradicaliseringsstudies vormt (dat is, tenzij betreffende ideologie slechts door één van beide ouders wordt aangehangen).

Naar een kinderbeschermingsperspectief

Een laatste relevante invalshoek ten opzichte van interventies, welke zowel in de gesprekken als de bestudeerde literatuur naar voren is gekomen, heeft betrekking op het belang van een kinderbeschermingsperspectief bij het tegengaan van intergenerationele overdracht. Uiteindelijk moeten interventies niet met het oogmerk van maatschappelijke cohesie of zelfs puur voor de nationale veiligheid worden opgelegd, maar vooral met het doel het welzijn van het kind in kwestie te beschermen, zo zeggen verschillende respondenten. De literatuurstudie, en specifiek de geïnccludeerde rechtsanalyses van Ahdash (2019) en Bickerton (2019), erkennen dit perspectief. Beide auteurs benadrukken het belang van terughoudendheid en voorzichtigheid in de toepassing van interventies – vooral met het oog op de

risico's van stigmatisering en verdere uitsluiting van betreffende gezinnen. Ook buiten deze studies zijn bovendien verhalen terug te vinden van ouders die ten onrechte zijn onderworpen aan dergelijke maatregelen. In het rapport *Separating Families* (Qureshi, 2018) beschrijven enkele van dergelijke ouders de inbreuk die zulke interventies op het gezinsleven kunnen maken, en het gebrek aan vertrouwen in autoriteiten dat hieruit volgt. Indien onjuist toegepast, kunnen deze maatregelen zodoende meer schade dan goed teweegbrengen in het leven van kinderen en hun ouders – door hen richting de eerder genoemde overdrachtpatronen van collectief slachtofferschap te bewegen.

In de gesprekken benadrukken enkele respondenten daarom dan ook dat een overheidsfocus op islamitisch-geïnspireerd extremisme betwistbaar is, aangezien dit gevoelens van discriminatie binnen moslimgemeenschappen kan versterken. Overheidsoptreden zou, wanneer het om de intergenerationele overdracht van extremisme gaat, dan ook niet enkel op jihadisme gericht moeten zijn, maar ook op andere voor kinderen schadelijke ideologieën. Soortgelijke geluiden komen uit de literatuurstudie naar voren, zoals bijvoorbeeld in Ahdash (2019):

'Even though protecting children from becoming involved in terrorist violence might seem like an obvious and self-evident child-protection or safeguarding issue, there is a notable and potentially discriminatory selectivity when it comes to which forms of radicalisation and extremism have actually been considered to be child-protection and safeguarding concerns and which have not' (p. 9).

Dit wil niet zeggen dat er geen substantiële verschillen bestaan tussen ouders in nationalistische, rechts- en links-extremistische, of jihadistische groeperingen. Maar, zo benadrukt ook Ahdash (2019), de kinderrechter zou zich wel van de algemene nadruk op islamitisch extremistische denkbbeelden als 'dreiging' bewust moeten zijn, ter voorkoming van een stigmatisering van de algehele moslimgemeenschap als '*suspect community*' (p. 9, zie ook Qureshi, 2018). Het feit dat deze kanttekening zowel in de literatuur als in de gesprekken naar voren is gekomen, onderschrijft dat dit een perspectief is dat breder leeft.

De in deze paragraaf beschreven implicaties kunnen worden gezien als een eerste stap naar een beter begrip van de manier waarop de intergenerationele overdracht van radicaal en extremistisch gedachtegoed plaatsvindt en welke factoren en mechanismen hieraan ten grondslag liggen. Het biedt een eerste aanknopingspunt voor iedereen die zich bezighoudt met de vraag hoe de schadelijke effecten van ongewenste ideologische overdracht te verkleinen. Wij benadrukken desondanks terughoudend te zijn bij het trekken van al te harde conclusies op basis van onze bevindingen – mede met het oog op de belangrijkste theoretische en methodologische kanttekeningen.

6.4 Kanttekeningen en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Theoretische overwegingen

De kanttekeningen die het merendeel van de radicaliseringsliteratuur ten deel valt, komt ook dit onderzoek toe. Zowel de literatuurstudie als de interviews hebben beperkingen, wat betreft de theoretische keuzes die in dit onderzoek zijn gemaakt. Zo hebben wij ons gericht op een unidirectionele (ouder-op-kind) interpretatie van intergenerationele overdracht, om de invloed die radicale of extremistische ouders op hun kinderen hebben te kunnen duiden. In werkelijkheid, echter, is intergenerationele overdracht binnen de gezinscontext een multidirectioneel proces (Bernardi, 2013; Roest, 2007). Kinderen beïnvloeden hun ouders immers net zo goed als dat zij door hun vader en moeder worden gevormd. De radicaliserende invloed die kinderen op hun ouders hebben, is in dit onderzoek dan ook buiten beschouwing gelaten, ondanks dat er zowel in de literatuur als in de aanwijzingen zijn dat er gevallen zijn waarin zoons of dochters hun ouders tot radicale of extremistische ideeën of acties bewegen (zie hiervoor Weggemans e.a., 2018). Het is dan ook van belang te benadrukken dat kinderen geenszins willoze actoren in het overdrachtsproces zijn: zij maken hier actief onderdeel vanuit en hebben – tot op zekere hoogte – ook invloed op de manier waarop zij met de door hun ouders aangereikte ideologische denkbeelden omgaan (Gabriel, 2018). Het in dit rapport gehanteerde onderscheid tussen ouders als ‘actieve radicaliseerders’ en kinderen als ‘passieve geradicaliseerden’ is vanuit dat perspectief wellicht al te simplistisch en ontkent de rol die kinderen mogelijk zelfs zelf in hun radicaliseringsproces hebben (zie ook Qureshi, 2018; Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018).

Zo zijn er casussen bekend waarin ouders een radicale maar niet-gewelddadige ideologie aanhangen, welke door hun kinderen als ‘te zwak’ wordt beschouwd. Dit kan ertoe leiden dat deze zoons of dochters zich in plaats daarvan tot een meer expliciet gewelddadige interpretatie van de ouderlijke denkbeelden wenden, of dat zij zelfs overgaan tot het plegen van geweld, ondanks dat dit door de ouders in kwestie wordt afgekeurd. Sikkens e.a. (2017) observeren dit bijvoorbeeld in hun studie: ‘*Some [voormalig extremisten] had ideals that were in line with the ideals of their parents, though usually more extreme. The parent of an extreme right-winger, would then, for example, vote for a political party on the right political spectrum*’ (p. 205). In hoeverre kan men in dergelijke gevallen – waarin kinderen zich wel laten *inspireren* door de denkbeelden van hun ouders, maar zij deze idealen ombuigen naar een verregaandere variant – daadwerkelijk spreken van intergenerationele overdracht? En wat betekent dit voor de mogelijke (de-)radicaliserende rol die ouders in deze kunnen hebben? Ook in de context van lidmaatschap van extremistische of terroristische organisaties roept een dergelijke dynamiek nieuwe vragen op. Hebben de kinderen van ouders in extremistische groeperingen meer kans een meer vooraanstaande rol (kunnen) gaan vervullen binnen deze netwerken – en hebben zij in die zin een ‘streepje voor’ op de rest? Worden kinderen van extremistische leiders zelf ook leiders – en zo ja, welke mechanismen faciliteren dit? Hier zou in de toekomst nader onderzoek naar gedaan kunnen worden.

In het verlengde hiervan kan men kanttekeningen plaatsen bij onze benadering van het concept ‘gezin’. Wij hebben ons primair gericht op de relatie tussen opvoeders, specifiek ouders, en hun kinderen, maar zowel uit de literatuur als uit de interviews is gebleken dat ook ooms, tantes, broers, zussen en neven en nichten een belangrijke rol kunnen spelen bij de overdracht van extremistische denkbeelden op zowel kinderen als ouders. De vraag is zodoende of ouders zo geïsoleerd bestudeerd kunnen worden als dat wij in de huidige studie hebben gedaan – zeker in relatie tot radicale of extremistische milieus waar veel waarde wordt gehecht aan bloedbanden, en waar tweede- en derdegraads familieleden regelmatig over de vloer komen. Indien vaders en moeders tekortschieten in de zorg voor hun kinderen, is het bovendien niet onwaarschijnlijk dat kinderen op zoek gaan naar andere ouderfiguren in hun directe omgeving. Dit fenomeen, waarbij onveilig gehechte kinderen overdrachtsgevoelens ontwikkelen voor andere personen die nabij hen staan, is een bekend gegeven uit de psychologie (zie Trijsburg, 1998). Daarnaast is uit de radicaliseringsliteratuur bekend dat sommige jongeren in extremistische netwerken een ‘alternatieve familie’ vinden (Sieckelinck & De Winter, 2015), of dat zij radicale leiders als ‘*new parents*’ gaan beschouwen (Lu Sheppard-Luangkhot, 2020). Dergelijke relaties zou men als een ‘subjectieve’ of zelfverkozen opvoedrelatie kunnen bestempelen – wat de vraag doet rijzen in hoeverre dergelijke relaties al dan niet soortgelijke patronen vertonen als de socialiseringsmechanismen die in de huidige studie naar voren komen. Met andere woorden: men kan zich afvragen of ouders zich inderdaad in een ‘unieke’ opvoedpositie bevinden, of dat hun rol ook door andere radicale of extremistische familieleden, vrienden, of leiders kan worden vervuld. Ook dit is een vraagstuk dat in de toekomst verder verkend zou kunnen worden.

Een andere vraag die men in dit verband kan stellen, is in hoeverre vaders en moeders soortgelijke (socialiserings)rollen binnen het gezin vervullen. Aangezien uit de literatuurstudie blijkt dat jihadistische en radicaal-islamitische gezinnen over het algemeen een traditionele rolverdeling aanhouden, valt te veronderstellen dat dit de ideologische overdrachtpatronen binnen het gezin beïnvloedt. Zowel de interviews als de literatuur suggereren dat jihadistische moeders mogelijk anders andere overdrachtsmechanismen hanteren dan jihadistische vaders – waarbij moeders verantwoordelijk zijn voor de ideologische opvoeding van jonge kinderen (veelal binnenshuis), en vaders voor de opvoeding van oudere kinderen (veelal buitenshuis). Een interessante constatering is hierbij dat de literatuur soortgelijke patronen constateert in andere ideologische kringen, zoals binnen gezinnen van rechtsextremisten of *white supremacists*. Ook daar lijken traditionele man-vrouwverhoudingen binnen het gezin een belangrijke stempel te drukken op de praktische invulling van de opvoeding en socialisering van de kinderen. Dit lijkt anders te zijn in links-extremistische gezinnen – waar meisjes en jonge vrouwen juist aangemoedigd wordt om (gewelddadige) masculiene rollen binnen de ouderlijke organisatie te vervullen. Voor hen is de omarming van de gezinsideologie dan ook primair een manier om zich te onttrekken aan de beperkende rolpatronen waarin zij zich gevangen voelen. Hoe deze genderdimensies en rolpatronen doorwerken op het fenomeen van intergenerationele overdracht, is voornamelijk nog niet bekend. Zijn dochters gevoeliger voor de radicale of extremistische denkbeelden van

hun moeder – en zoons voor die van hun vader? Dergelijke vragen zouden in vervolgstudies bestudeerd kunnen worden.

Een andere weg die in vervolgonderzoek kan worden bewandeld, heeft betrekking op de in dit rapport getrokken vergelijking tussen sektarische, radicale en extremistische ideologieën. Hoewel wij deze keuze in eerste instantie om methodologische redenen hebben gemaakt – dat wil zeggen: om het beperkte aantal studies over de overdracht van jihadistische denkbeelden te ondervangen – is dit in de gesprekken met respondenten bevestigd als een relevante aanpak die theoretische uitdieping verdient. Zo suggereert de door ons bestudeerde literatuur dat de overdrachtpatronen voor deze isolationistische stromingen grotendeels overeenkomen, maar dat er ook verschillen zijn. Het hebben van een radicale of extremistische familietraditie (waarbij niet alleen ouders, maar ook (groot)vaders en -moeders hebben deelgenomen aan de strijd) is specifiek van belang in politiek-ideologische context. Voor religieusgemotiveerd radicalisme of extremisme, lijkt deze overdrachtdimensie minder van belang. Voorts hebben sommige respondenten aangegeven belangrijke parallellen te zien in de intergenerationele overdracht binnen jihadistische netwerken en die in sektarische gemeenschappen – terwijl anderen juist op verschillen wijzen, zoals het feit dat sektes zich veelal vormen naar de denkbeelden van één centrale leider. Een dergelijke voorman zou in jihadistische context meestal ontbreken, wat mogelijk gevolgen heeft voor de manier waarop ouders hun kinderen socialiseren. De mate waarop ouders in isolationistische netwerken hun gedachtegoed op hun kroost overbrengen – en de eventuele verschillen en gelijkenissen die zich hierbij voordoen – zijn echter nog onvoldoende bestudeerd.

Tenslotte twee kanttekeningen met betrekking tot onze interpretatie van het radicaliseringsconcept. Allereerst hebben wij ons in dit onderzoek primair gefocust op de overdracht van radicale en extremistische *ideologieën*. De rol van ideologische overtuigingen in het radicaliseringsproces is echter omstreden (zie Holbrook & Horgan, 2019), en de precieze relatie tussen gewelddadige denkbeelden en gewelddadige handelingen is niet altijd rechtlijnig. Zo kan men zich inlaten met extremistische of zelfs terroristische activiteiten, zonder daadwerkelijk in het onderliggende gedachtegoed te geloven. In dat geval kunnen er andere motieven meespelen – zoals angst voor gezichtsverlies, of een hang naar spanning en sensatie – en is het gedachtegoed in kwestie van ondergeschikt belang (zie Coolsaet, 2015). In hoeverre de casussen die in de literatuur en de interviews zijn besproken daadwerkelijk de gezinsideologie hebben geïnternaliseerd, is daarom niet altijd bekend. Zeker bij jonge kinderen is het bovendien moeilijk te wegen of zij de strekking van de gezinsideologie daadwerkelijk begrijpen. Wanneer een kleuter haatdragende woorden naar een vrouw in een jurk roept (zoals in Malik, 2019) – is dat omdat hij werkelijk gelooft dat vrouwen geheel gesluierd over straat zouden moeten gaan? Of is er sprake van papagaaiengedrag, waarbij de vijfjarige in kwestie zelf de reden voor zijn gedrag niet begrijpt? Op basis van enkel de literatuur, en zonder zelf in aanraking te zijn geweest met dergelijke casuïstiek, is het haast niet mogelijk om daar meer over te zeggen. Deze vraagstukken zouden in de toekomst vanuit een pedagogisch perspectief nadere verkenning behoeven.

Daarbij is het in de tweede plaats van belang te benadrukken dat de wetenschap er tegenwoordig over eens is dat radicalisering geenszins een lineair proces is (zie Frissen, 2020). Individuen kunnen zich dynamisch in en uit het radicale of extremistische gedachtegoed bewegen – en dat geldt hoogstwaarschijnlijk ook voor kinderen van ouders met dergelijke denkbeelden. Het is dan ook voor te stellen dat kinderen zich in bepaalde levensfasen (zoals de kindertijd) méér naar de denkbeelden van ouders voegen, en dat zij zich in andere fasen (zoals de puberteit) zich hier juist meer tegen afzetten. Hoe kinderen in verschillende leeftijdscategorieën zich verhouden tot de ideologie van hun ouders – en wanneer de vatbaarheid voor alternatieve denkbeelden het hoogst is – zou in toekomstig onderzoek verder onderzocht zou moeten. Het in kaart brengen de mogelijke ‘*hooks for change*’ (Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002, p. 992) waarmee verandering in de ideologie van jongeren op verschillende momenten in hun leven teweeg kan worden gebracht, kan uiteindelijk de basis vormen voor interventies om intergenerationele overdracht van extremistische denkbeelden tegen te gaan.

Methodologische overwegingen

Wat betreft de methodologie hebben wij in de verzameling van de literatuur gebruik gemaakt van een beperkt aantal zoektermen, die in verschillende combinaties in de databases zijn ingevoerd. Deze aanpak heeft studies opgeleverd die enkel expliciet deze terminologie hanteren – waardoor relevante randstudies waarin denkbeelden in kwestie niet expliciet als ‘radicaal’, ‘extremistisch’ of ‘jihadistisch’ zijn aangemerkt, buiten beschouwing zijn gebleven. Ook zijn studies die zich op de intergenerationele overdracht van algemene intolerante, isolationistische, of antidemocratische denkbeelden, zijn eveneens buiten ons zichtveld gebleven, hoewel hier zeer waarschijnlijk wel soortgelijke mechanismen en factoren aan ten grondslag liggen (zie bijvoorbeeld Duriez & Soenens, 2009). Tenslotte hebben wij ons vanwege haalbaarheidsoverwegingen gericht op studies vanaf het jaar 2000 – terwijl er voldoende redenen zijn om te vermoeden dat ook in studies uit de 20^e eeuw veel relevante informatie te vinden is. Hierbij kan worden gedacht aan de overdracht van fascistische denkbeelden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, en de overdracht van links-radicaal gedachtegoed in Europa in de jaren ’70. Deze aspecten zouden in toekomstig onderzoek verder uitgediept kunnen worden.

Bij de interviewmethodologie zijn eveneens kanttekeningen te plaatsen. In de gesprekken met praktijkdeskundigen is casuïstiek enkel in geanonimiseerde vorm besproken. Hierdoor hebben wij de uitspraken van betreffende professionals niet kunnen verifiëren met andere databronnen. Door de kleine omvang van de jihadistische populatie, is het bovendien mogelijk dat één of meer casussen soms vaker terugkomen in de ervaringen van praktijkdeskundigen. Zeker voor casuïstiek over Nederlandse gezinnen die veelvuldig zijn verhuisd, waardoor betreffende casussen dus door gemeentemedewerkers in diverse regio’s is behandeld, ligt dit risico op de loer. Dat hoeft op zichzelf geen probleem te zijn, maar heeft er mogelijk wel toe geleid dat wij soms onterecht een verband tussen de verhalen en ervaringen van

deze experts hebben gezien, en de prevalentie van de geconstateerde factoren of mechanismen hebben overschat.

Ook is het van belang te benadrukken dat geen enkel cohort van de radicale en extremistische individuen aan dezelfde sociale en politieke factoren wordt blootgesteld, wat tegen generalisering van de geïdentificeerde overdrachtsmechanismen en -factoren naar toekomstige generaties pleit. Het is om die reden dat Shapiro (2004) beargumenteert dat verschillende generaties van radicalen of extremisten eigenlijk een vergelijkende studie verdienen, om de diverse dimensies die bij ideologische transmissie meespelen, in kaart te brengen. Die stelling rechtvaardigt de hypothese dat ‘9/11’-terroristen hun kinderen op andere manieren en met andere middelen hebben gesocialiseerd, dan dat voor de jongste generatie ‘*homegrown*’ westerse Syriëgangsters geldt. Dit is iets wat wij in onze studie niet hebben meegenomen, maar wat in toekomstig onderzoek verdere aandacht behoeft.

De ervaringen van casusmedewerkers zijn mogelijk eveneens regio- en tijdsgebonden. Zo suggereerden enkele respondenten dat er regionale verschillen zouden zijn in de mate waarin bepaalde overdrachtsmechanismen, zoals thuisonderwijs, binnen Nederland voorkomen. Enerzijds kan men veronderstellen dat de jihadistische netwerken binnen de Randstad waarschijnlijk een belangrijke sociale bodem voor thuisscholingspraktijken, gastouderconstructies en illegale moskeebijeenkomsten vormen. Anderzijds valt te beargumenteren dat deze mechanismen makkelijker te organiseren zijn in niet-stedelijke gebieden, door een vermeend gebrek aan toezicht, en doordat geografische beperkingen als grond voor thuisonderwijs kunnen dienen. Ook de invloed die eventuele coronamaatregelen – zoals thuisblijfsgeboden en verboden op fysieke bijeenkomsten – op deze praktijken hebben, is in dit kader interessant, en verdient in vervolgonderzoek verder uitgediept te worden.

Tot slot blijft het in radicaliseringsonderzoek lastig om causaliteit aan te tonen. Is er sprake van ideologische *overdracht* – of slechts van ideologische *continuïteit*? Dit is een vraag die de door ons geïnccludeerde empirische studies over het algemeen niet kunnen beantwoorden. Hoe de geïdentificeerde versterkende en beschermende factoren zich precies verhouden tot de ideologische invloed van ouders, is in kwalitatief onderzoek immers moeilijk te ontwaren. Ook in kwantitatieve studies is dit echter ingewikkeld, door mogelijke interactie-effecten met onbekende variabelen. Radicaliseringsonderzoek is dan ook gebaat bij meer longitudinaal onderzoek, zeker wanneer het gaat om onderzoek naar de intergenerationele overdracht van extremistische denkbeelden binnen de gezinscontext. Ook studies waarin sprake is van een niet-radicalen of -extremistische controlegroep – dan wel een radicale of extremistische controlegroep waarin geen sprake is (geweest) van ideologische overdracht – kan ons helpen hier meer licht op te werpen.

6.5 Tot slot

De relevantie van intergenerationele overdracht van extremistisch en radicale denkbeelden zal in de komende jaren verder toenemen. De kinderen van voormalig IS-aanhangers zijn nu over het algemeen nog te jong om iets te kunnen zeggen over mogelijke jihadistische socialisering door hun ouders. Dit zal in de komende decennia, naarmate hun ideologische vorming zich verder voltrekt, echter veranderen – aangezien dan pas meer duidelijk zal worden over de eventuele ouderlijke invloed op de denkbeelden van deze kinderen. Anderzijds leidt ook de opkomst van een nieuwe generatie met extreemrechtse en/of neonazistische denkbeelden (zie NOS, 2021), alsmede het ontstaan van allerlei nieuwe radicale bewegingen en complotgroepen (zie Schipper, 2020), tot de vraag in hoeverre kinderen die opgroeien in dergelijke milieus hetzelfde ideologische pad als hun ouders kiezen. Ook vanuit die optiek is intergenerationele overdracht een thema dat in de komende jaren aan relevantie zal winnen.

Het huidige onderzoek laat zien dat er gegronde redenen zijn om de ontwikkeling van kinderen uit dergelijke radicale en extremistische gezinnen te blijven bestuderen. Zowel de literatuurstudie als de gesprekken met casusdeskundigen en wetenschappelijke experts suggereren dat ouders in sommige gevallen wel degelijk een actieve rol kunnen spelen in de radicalisering van hun kinderen. Desondanks dient er voorzichtig te worden omgesprongen met de vertaling van deze bevindingen naar casuïstiek of de beleidspraktijk. Stigmatisering en buitensluiting van de jihadistische gemeenschap is niet alleen sociaal onwenselijk, maar vermoedelijk ook contraproductief, aangezien het isolationistische tendensen en slachtoffergevoelens – en zodoende mogelijk ook ideologische overdracht van ouder op kind – in de hand kan werken. Vanuit die optiek moet men ervoor waken ouders al te snel in het verdomhoekje te stoppen wanneer hun kinderen (interesse in) extremistisch gedachtegoed vertonen. De constatering dat sommige ouders hun kinderen blootstellen aan extremistische ideologieën, mag voorts niet leiden tot gedachtepolitie-praktijken of tot de criminalisering van de opvoedkeuzes die binnen individuele gezinnen worden gemaakt. Uiteindelijk gaat het vermoedelijk om een kleine minderheid van de gezinnen waarin ouders hun kinderen bewust richting extremisme duwen.

Bibliografie

- Adriaansen, R. J. (2006). *Tussen ervaring en herinnering*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Affandi, R.M.T. N., Dermawan, W. & Alam, G. N. (2019). In Refer to Societal Security Dealing with the Radicalisation in West Java, Indonesia. *Central European Journal of International & Security Studies*, 13(4), p. 275-300.
- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), p. 47-88.
- Ahdash, F. (2019). *Childhood Radicalisation and Parental Extremism: How Should Family Law Respond? Insights from A Local Authority v X, Y and Z*. Londen: London School of Economics.
- AIVD. (2018). *Rechtsextremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging*. Geraadpleegd via:
- AIVD. (2014). *Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme Overzicht maatregelen en acties*. Geraadpleegd via:
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/08/30/actieprogramma-integrale-aanpak-jihadisme>
- AIVD (2004). *Van Dawa tot Jihad*. Geraadpleegd via:
<https://www.aivd.nl/documenten/publicaties/2004/12/23/van-dawa-tot-jihad>
- Allès-Jardel, M., Fourdrinier, C., Roux, A., & Schneider, B. H. (2002). Parents' structuring of children's daily lives in relation to the quality and stability of children's friendships. *International Journal of Psychology*, 37(2), p. 65-73.
- Amato, P. R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family* 58(3), 628-640.
- Andre, V. & Harris-Hogan, S. (2013). Mohamed Merah: From Petty Criminal to Neojihadist. *Politics, Religion & Ideology*, 14(2), p. 307-319.
- Asal, V., Shellman, S., Fair, C.C. (2010). Consenting to a Child's Decision to Join a Jihad: Insights from a Survey of Militant Families in Pakistan. *Studies in Conflict and Terrorism*, 31(11), p. 973-994.
- Auty, K. M., Farrington, D. P., & Coid, J. W. (2017). The intergenerational transmission of criminal offending: Exploring gender-specific mechanisms. *British Journal of Criminology*, 57(1), p. 215-237.
- Awan, I., Spiller, K., & Whiting, A. (2019). Contesting Terms: Radicalisation and Extremism. In: Awan, I, Spiller, K. & Whiting, A. (Eds.), *Terrorism in the Classroom* (p. 7-23). Cham: Palgrave Pivot.

- Ayres, J. M. (2018). *Counter-Radicalization: An Analysis on Violent Extremist Ideologies* (Dissertatie). Rapid City: National American University.
- Bankston, C., and Zhou, M. (1995). Effects of minority language literacy on the academic achievement of Vietnamese youths in New Orleans. *Sociological Education*, 68, p. 1-17.
- Becker, H. A. (1991). Aspecten van generaties en cohorten: een overzicht van het onderzoeksprogramma. *Sociologische gids*, 38(4), p. 212-226.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Beech, H. & Suhartono, M. (18 mei 2018). *At the Heart of Indonesia Terror Attacks, a Well-Liked Family*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2018/05/18/world/asia/indonesia-surabaya-terrorism-ditaoepriarto.html>
- Behrman, J., & Taubman, P. (1976). Intergenerational transmission of income and wealth. *The American Economic Review*, 66(2), p. 436-440.
- Bekkers, R. (2007). Intergenerational transmission of volunteering. *Acta Sociologica*, 50(2), p. 99-114.
- Bellandi, R. (2016). *Terrorist ideology and behavior: An examination of the behavior of known and unknown perpetrators* (Dissertatie). New York: State University of New York.
- Belsky, J., Capaldi, D., Conger, R. (2009). The Intergenerational Transmission of Parenting: Introduction to the Special Section. *Developmental Psychology*, 45(5), p. 1201-1204.
- Bengtson, V., Copen, C., Putney, N., & Silverstein, M. (2009). A Longitudinal Study of the Intergenerational Transmission of Religion. *International Sociology*, 24(3), p. 325-345.
- Bernardi, L. (2013). From mothers to daughters Intergenerational transmission of fertility norms. In: Ellingsaeter, A.L., Jensen, A., & Lie, M. (Red.), *The Social Meaning of Children and Fertility Change in Europe* (p. 153-168). New York: Routledge.
- Bergema, R. & Van San M., (2019) Waves of the Black Banner: An Exploratory Study on the Dutch Jihadist Foreign Fighter Contingent in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*, 42(7), p. 636-661.
- Berger, M. (2006). *Sharia. Islam tussen recht en politiek*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Bersani, B. E., & Pittman, A. W. (2019). Reassessing the generational disparity in immigrant offending: a within-family comparison of involvement in crime. *Journal of research in crime and delinquency*, 56(6), p. 851-887.
- Besemer, S., Ahmad, S. I., Hinshaw, S. P., & Farrington, D. P. (2017). A systematic review and meta-analysis of the intergenerational transmission of criminal behavior. *Aggression and violent behavior*, 37, p. 161-178.
- Besemer, S., & Bui, L. (2019). Intergenerational Transmission of Criminal Behaviour. In: Moran, D. & Hutton, M. (Eds.), *The Palgrave Handbook of Prison and the Family* (p. 457-478). Cham: Palgrave Macmillan.

- Besemer, S., Farrington, D. P., & Bijleveld, C. C. (2017). Labeling and intergenerational transmission of crime: The interaction between criminal justice intervention and a convicted parent. *PLoS One*, 12(3), p. 1-16.
- Bezo, B., & Maggi, S. (2015). Living in “survival mode:” Intergenerational transmission of trauma from the Holodomor genocide of 1932–1933 in Ukraine. *Social Science & Medicine*, 134, p. 87-94.
- Blee, K. M. (1996). Becoming a racist: Women in contemporary Ku Klux Klan and neo-Nazi groups. *Gender & Society*, 10(6), p. 680-702.
- Blee, K. (2002). *Inside organized racism*. Berkeley: University Of California Press.
- Bickerton, J. (2019). *An insidious violation of the mind: Should family courts remove children from ‘home’ due to ‘radicalisation’?*. Londen: King’s Student Law Review.
- Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological methods & research*, 10(2), p. 141-163.
- Bjørge, T., & Horgan, J. (2009). *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*. London/New York: Routledge.
- Boehnke, K. (2017). Ist Rechtsextremismus „erblich“? Zur Ähnlichkeit rechtsextremer Verhaltenstendenzen von Studierenden und ihren Eltern. *Zeitschrifte Fur Familienforschung*, 29(3), p. 340-354.
- Bonelli, L., Bigo, D., Guittet, E. P. & Ragazzi, F. (2014). *Preventing and countering youth radicalisation in the EU*. Europees Parlement, Brussel.
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security*, 4(4), p. 7-36.
- Bosi, L. & Della Porta, B. (2012). Micro-mobilization into Armed Groups: Ideological, Instrumental and Solidaristic Paths. *Qualitative Sociology*, 35, p. 361-383.
- Botha, A. (2014). Political Socialization and Terrorist Radicalization Among Individuals Who Joined al-Shabaab in Kenya. *Studies in Conflict and Terrorism*, 37(11), p. 895-919.
- Böttcher, A. (2017). Towards Academic consensus definitions of radicalism and extremism. *Perspectives on terrorism*, 11(4), p. 73-77.
- Brunt, B. van, Murphy, A., & Zedginidze, A. (2017). An exploration of the risk, protective, and mobilization factors related to violent extremism in college populations. *Violence and gender*, 4(3), p. 81-101.
- Bull, M., & Rane, H. (2019). Beyond faith: social marginalisation and the prevention of radicalisation among young Muslim Australians. *Critical Studies on Terrorism*, 12(2), 273-297.
- Buijs, F. J., Demant, F. A., & Hamdy, A. H. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.
- Campbell Collaboration. (2020). ‘What is a systematic review?’. Geraadpleegd via: <https://campbellcollaboration.org/what-is-a-systematic-review.html>

- Campbell Collaboration. (2014). Campbell systematic reviews: Policies and guidelines. *Campbell Policies and Guidelines Series*, 1, <https://doi.org/10.4073/cpg.2016.1>
- Carlson, D. L., & Knoester, C. (2011). Family structure and the intergenerational transmission of gender ideology. *Journal of Family Issues*, 32(6), p. 709-734.
- Chernov-Hwang, J. & Schulze, K.E. (2018). Why they join: pathways into Indonesian jihadi organizations. *Terrorism and Political Violence*, 30(6), p. 1-22.
- Choy, J. P. (2020). Religious rules as a means of strengthening family ties: Theory and evidence from the Amish. *Journal of Comparative Economics*, 48, p. 729-748.
- Colvin, S. & Pisoiu, D. (2018). When being bad is good? Bringing neutralization theory to subcultural narratives of right-wing violence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(6), p. 493-508.
- Cook, J.L.I. & Vale, G.A. (2018). *From Daesh to Diaspora*. Londen: International Center for the Study of Radicalisation.
- Coolsaet, R. (2015). Wat drijft de Syriëstrijder?. *Samenleving en politiek*, 22(2), p. 4-13.
- Coolsaet, R. (2011). *Jihadi terrorism and the radicalisation challenge: European and American experiences*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Copeland, S. (2020). *Kin and Peer Contexts and Militant Involvement: A Narrative Analysis* (Dissertatie). Lancaster: Lancaster University.
- Cornwall, M. (1989). The determinants of religious behavior: A theoretical model and empirical test. *Social Forces*, 68, p. 572-592
- Crawford, C. (2013). *Inside the UDA*. Londen: Pluto Press.
- Dahms, H. F. (2020). Adorno's Critique of the New Right-Wing Extremism: How (Not) to Face the Past, Present, and Future. *Disclosure: A Journal of Social Theory*, 29(1), p. 129-179.
- Dalton, R. (1980). Reassessing parental socialization: indicator unreliability versus generational transfer. *American Political Science Review*, 74, p. 421-31.
- Danieli, Y. (1998). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Springer Science & Business Media.
- Dawson, L. L., Amarasingam A. & Bain, A. (2016). Talking to Foreign Fighters: Socio-Economic Push versus Existential Pull Factors. *TSAS Working Paper Series*, p. 16-14.
- De Boer, F. (2016). De Grounded Theory Approach: een update. *Kwalon*, 16(1), p. 25-33.
- De Graaf, B.A. (2018). Terrorisme- en radicaliseringsstudies: een explosief onderzoeksveld. In: Bakker, E., Muller, E.R., Rosenthal, U., & De Wijk, R. (Red.), *Terrorisme: studies over terrorisme en terrorismebestrijding* (p. 49-80). Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer.
- Decorte, T., & Zaitch, D. (2009). *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven: Acco.
- Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D. & Sunde, U. (2012). The Intergenerational Transmission of Risk and Trust Attitudes. *The Review of Economic Studies*, 79(2), p. 645-677.

- Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., De Wolf, A., Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 11, p. 79-84.
- Duval, S., & Tweedie, R. (2000). Trim and fill: A simple funnel-plot-based method of testing and adjusting for publication bias in meta-analysis. *Biometrics*, 56(2), p. 455-463.
- Duriez, B., & Soenens, B. (2009). The intergenerational transmission of racism: The role of Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation. *Journal of Research in Personality*, 43(5), p. 906-909.
- Ehrensaft, M. K., Cohen, P., Brown, J., Smailes, E., Chen, H., & Johnson, J. G. (2003). Intergenerational transmission of partner violence: a 20-year prospective study. *Journal of consulting and clinical psychology*, 71(4), p. 741-753.
- Epstein, G. S. (2007). Extremism within the family. *Journal of Population Economics*, 20(3), p. 707-715.
- Erickson, J. A. (1992). Adolescent religious development and commitment: A structural equation model of the role of family, peer group, and educational influences. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31, p. 131-152.
- Evers, J. (2015). *Kwalitatieve analyse: kunst én kunde*. Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers.
- Fader, A. (2006). Learning faith: Language socialization in a community of Hasidic Jews. *Language in Society*, 35(2), p. 205-229.
- Farrington, D.P. (2011). Families and crime. In: Wilson, J.Q. & Petersilia J. (Eds.), *Crime and Public Policy* (p. 130-157). Oxford: Oxford University Press.
- Farrington, D., Gottfredson, D., Sherman, L. & Welsh B. (2002). The Maryland scientific methods scale. In: L. Sherman, D. Farrington, B. Welsh & D. Maekenzie (Eds.), *Evidence based Crime Prevention* (p. 13-21). Routledge.
- Farrington, D. P., Ttofi, M. M., & Crago, R. V. (2017). Intergenerational transmission of convictions for different types of offenses. *Victims & Offenders*, 12(1), p. 1-20.
- Feddes, A. R., Nickolson, L., & Doosje, B. (2015). *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Felices-Luna, M. (2005). *L'implication des femmes au sein des groupes armés contestataires: Les cas du Pérou et de l'Irlande* (Dissertation). Montreal: University of Montreal.
- Flick, U. (2013). *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. California: SAGE Publications.
- Frissen, T. (2020). Internet, the great radicalizer? Exploring relationships between seeking for online extremist materials and cognitive radicalization in young adults. *Computers in Human Behavior* 114, 106549.
- Futrell, R. & Simi, P. (2004). Free Spaces, Collective Identity, and the Persistence of U.S. White Power Activism. *Social Problems*, 51(1), p. 16-42.

- Gabriel, T. (2009). Parenting and Right-Wing Extremism - Analysis of Biographical Genesis of Racism of Young People. In: Niggli, M.A. (Ed.), *Right-wing Extremism in Switzerland* (p. 193-202). Baden-Baden: Nomos Publishing.
- Gallie, W.B. (1955). Essentially contested concepts. *Proceedings of the Aristotelian society*, 56, p. 167-198.
- Geelhoed, F. (2014). *Striving for Allah: Purification and resistance among fundamentalist Muslims in the Netherlands*. Den Haag: Eleven Publishing.
- Gidengil, E., Wass, H., & Valaste, M. (2016). Political socialization and voting: The parent–child link in turnout. *Political Research Quarterly*, 69(2), p. 373-383.
- Gielen, A. J. (2008). *Radicalisering en identiteit: Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam University Press.
- Gielen, A. J. (2018). Exit programmes for female jihadists: A proposal for conducting realistic evaluation of the Dutch approach. *International Sociology*, 33(4), p. 454-472.
- Githens-Mazer, J. (2011). Causes of Jihadi Terrorism: Beyond Paintballing and Social Exclusion. *Criminal Justice Matters*, 73, p. 26-28.
- Githens-Mazer, J. & Lambert, R. (2010). Why conventional wisdom on radicalization fails: the persistence of a failed discourse. *International Affairs*, 86(4), p. 889-901.
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A. & Rudolph, J. L. (2002). Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American journal of sociology*, 107(4), p. 990-1064.
- Grob, S. Z., Morgenthaler, C., & K  ppler, C. (2009). Chapter Thirteen. Religious socialisation in the family: A multi-dimensional and multi-level perspective. In: Francis, L. J., Astley, J. & Robbins, M. (Eds.), *Empirical Theology in Texts and Tables* (p. 291-320). Brill.
- Grusec J.E. & Lytton H. (1988). Socialization and the Family. In *Social Development* (p. 161-212). New York: Springer.
- Hafez, M. (2016). The Ties that Bind: How Terrorists Exploit Family Bonds. *CTC Sentinel*, 9(2).
Geraadpleegd via: <https://ctc.usma.edu/the-ties-that-bind-how-terrorists-exploit-family-bonds/>
- Hamilton, C. (2000). Re-membering the Basque Nationalist Family: Daughters, Fathers and the Reproduction of the Radical Nationalist Community. *Journal of Spanish Cultural Studies*, 1(2), p. 153-171.
- Hammerstrom, K., Wade, A., Hanz, K., & Klint Jorgensen, A. (2009). Searching for Studies: Information Retrieval Methods Group Policy brief. *Campbell Collaboration*. Geraadpleegd via: https://campbellcollaboration.org/images/Campbell_Methods_Guides_Information_Retrieval.Pdf
- Harris-Hogan, S. (2014). The Importance of Family: The Key to Understanding the Evolution of Jihadism in Australia. *Security Challenges*, 10(1), p. 31-50.

- Henderson, N. (2012). Resilience in schools and curriculum design. In: Ungar, M. (Ed.), *The social ecology of resilience* (p. 297-306). New York: Springer.
- Heywood, A. (2017). *Political ideologies: An introduction*. Londen: Macmillan International Higher Education.
- Himmelfarb, H. S. (1980). The study of American Jewish identification: How it is defined, measured, obtained, sustained and lost. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 19, p. 48-60.
- Hocutt, M. (2005). Indoctrination v. education. *Academic Questions*, 18(3), p. 35-43.
- Holbrook, D., & Horgan, J. (2019). Terrorism and Ideology. *Perspectives on Terrorism*, 13(6), p. 2-15.
- Hondius, D. G. (1999). *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens: Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Hookway, N. S., & Habibis, D. (2015). 'Losing my religion': Managing identity in a post-Jehovah's Witness world. *Journal of Sociology*, 51(4), p. 843-856.
- Horgan, J., Taylor, M., Bloom & Winter, C. (2016). From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State. *Studies in Conflict & Terrorism*, 40(7), p. 645-664.
- Houwer, J. de, Thomas, S., & Baeyens, F. (2001). Association learning of likes and dislikes: A review of 25 years of research on human evaluative conditioning. *Psychological Bulletin*, 127, p. 853-869.
- Huggins, R. (2013). *The path to terrorism: A matter of timing* (Dissertatie). Omaha: Creighton University.
- Iliceto, P., Candilera, G., Funaro, D., Pompilo, M., Kaplan, K.J., Markus-Kaplan, M. (2011). Hopelessness, temperament, anger, and interpersonal relationships in Holocaust (Shoah) survivors' grandchildren. *Journal of Religion and Health*, 50, p. 321-329.
- Jansen, A. & Verdegaal, M. (2019). *Children growing up in extremist families*. Radicalisation Awareness Network.
- Jenkins, B. M. (2007). *Building an Army of Believers: Jihadi Radicalization and Recruitment*. Santa Monica: RAND Cooperation.
- Jennings, M. K., Dalton, R. J., & Klingemann, H. D. (2007). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaplan, H. B., & Tolle Jr., G. C. (2006). *The cycle of deviant behavior: investigating intergenerational parallelism*. Berlijn: Springer Science & Business Media.
- Kermani, S. Z. (2010). *Parenting in neverland: Childhood religion and family values in contemporary American paganism* (Dissertatie). New York: New York University Press.
- Kertzer, D. I. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual review of sociology*, 9(1), p. 125-149.

- Khanlou, N., & Wray, R. (2014). A whole community approach toward child and youth resilience promotion: A review of resilience literature. *International journal of mental health and addiction*, 12(1), p. 64-79.
- Khoo, F. (2018). *Innocence Killed: Recruitment, Radicalization and Desensitization of Children of the Islamic State in Iraq and Syria* (Dissertatie). Virginia Beach: Regent University.
- Kim, S. Y., Park, J. E., Lee, Y. J., Seo, H. J., Sheen, S. S., Hahn, S., Jang, B. J. & Son, H. J. (2013). Testing a tool for assessing the risk of bias for nonrandomized studies showed moderate reliability and promising validity. *Journal of clinical epidemiology*, 66(4), p. 408-414.
- King, M., Noor, H. & Taylor, D. (2011). Normative Support for Terrorism: The Attitudes and Beliefs of Immediate. *Studies in Conflict and Terrorism*, 34(5), p. 402-417.
- Koehler, D. (2016). *Understanding deradicalization: Methods, tools and programs for countering violent extremism*. Abingdon: Taylor & Francis.
- Köttig, M. (2004). *Lebensgeschichten rechtsextrem orientierter Mädchen und junger Frauen. Biografische Verläufe im Kontext der Familien- und Gruppendynamik*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Köttig, M. (2008). The Biographical Approach in Case Work with Right Wing Extremist Girls and Young Women. *Forum Qualitative Social Research*, 9(1).
- Köttig, M. (2013). Familiäre ursachenkonstellationen rechtsextremer handlungs-und orientierungsmuster junger Frauen. *Familiendynamik*, 38(2), p. 138-150.
- Kule, A. (2007). *Socialization process of the individuals who join terrorist organizations in Turkey* (Dissertatie). New York: The City University of New York.
- Kustermans, J. (2015). *Dealing with Radicalization: Four Reflections on Flemish Radicalization Policy*. Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- Lanzona, V. A. (2000). *Gender, sex, family, and revolution: Women in the Huk rebellion in the Philippines, 1942–1956* (Dissertatie). Madison: University of Wisconsin-Madison.
- Lee, B. J. & Knott, K. (2017). *Ideological Transmission I: The Family and Ideological Transmission*. CREST Report. Lancaster University.
- Lemert, E. (1967). *Human Deviance, Social Problems and Social Control*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Leonard, M. (2009) 'It's Better to Stick to Your Own Kind': Teenagers' Views on Cross-Community Marriages in Northern Ireland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(1), p. 97-113.
- Lev-Wiesel, R. (2007). Intergenerational Transmission of Trauma across Three Generations. *Qualitative Social Work*, 6(1), p. 75-94.
- Liefbroer, A. C. (2012). Besprekingsartikel-Over gebruik en misbruik van het generatie-begrip in de sociologie: Het Sociaal en Cultureel Rapport 2010. *Mens en maatschappij*, 87(1), p. 79-87.
- Lochner, L. (2008). Intergenerational transmission. In: S. Durlauf and L. Blume (Eds.), *The New Palgrave Dictionary of Economics, Second Edition*. London: Palgrave Macmillan.

- Lupu, N. & Peisakhin, L. (2017). The Legacy of Political Violence across Generations. *American Journal of Political Science*, 61(4), p. 836–851.
- Madigan, S., Cyr, C., Eirich, R., Fearon, R.P., Ly, A., Rash, C., Poole, J.C. & Alink, L.R., 2019. Testing the cycle of maltreatment hypothesis: Meta-analytic evidence of the intergenerational transmission of child maltreatment. *Development and psychopathology*, 31(1), p. 23-51.
- Malik, N. (2019). *Radicalising our Children*. Londen: Henry Jackson Society.
- Mann, L., Doosje, B., Konijn, E. A., Nickolson, L., Moore, U., & Ruigrok, N. (2015). *Indicatoren en manifestaties van weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen extremistische boodschappen. Een theoretische en methodologische verkenning*. Den Haag: WODC.
- Manning, R. & La Bau, C. (2015). *In and out of extremism*. Londen: Quilliam Foundation.
- McCauley, C., & Moskaleiko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72(3), p. 205-216.
- McCauley, C., & S. Moskaleiko (2008). Mechanisms of Political Radicalization: Pathways toward Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), p. 415-433.
- McComiskey, M. J. (2001). *Passionately political peace activist parents: Nurturing the world while politicizing the family* (Dissertatie). Mansfield: University of Connecticut.
- McDevitt, M., & Chaffee, S. (2002). From top-down to trickle-up influence: Revisiting assumptions about the family in political socialization. *Political Communication*, 19(3), p. 281-301.
- Meline, T. (2006). Selecting Studies for Systematic Review: Inclusion and Exclusion Criteria. *Contemporary Issues in Communication Science and Disorders*, 33, p. 21-27.
- Merry, M. S. (2005). Indoctrination, moral instruction, and nonrational beliefs: A place for autonomy?. *Educational Theory*, 55(4), p. 399-420.
- Merton, R.K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), p. 672-682.
- Merton, R.K. (1957). *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: The Free Press.
- Methods Group of the Campbell Collaboration. (2019). Methodological expectations of Campbell Collaboration intervention reviews: Conduct standards. *Campbell Policies and Guidelines Series*, 3, <https://doi.org/10.4073/cpg.2016.3>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. California: Sage Publications.
- Min, J., Silverstein, M., & Lendon, J. P. (2012). Intergenerational transmission of values over the family life course. *Advances in Life Course Research*, 17(3), 112-120.
- Moaddel, M. & Karabenick, S. A. (2008). Religious Fundamentalism among Young Muslims in Egypt and Saudi Arabia. *Social Forces*, 86(4), p. 1675-1710.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & Group, P. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *PLoS Medicine*, 6(7).
- Motaparthi, P. (2014). “*Maybe We Live and Maybe We Die*” Recruitment and Use of Children by Armed Groups in Syria. Human Rights Watch.

- Murray, R. G., & Mulvaney, M. K. (2012). Parenting styles, socialization, and the transmission of political ideology and partisanship. *Politics & Policy*, 40(6), p. 1106-1130.
- Murshed, S. M., & Pavan, S. (2009). Identity and Islamic Radicalisation in Western Europe. *Civil Wars*, 13(3), p. 259-279.
- NCTV (2020). Definities gebruikt in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland. Geraadpleegd via: <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtn/definities-gebruikt-in-het-dtn>
- NCTV (2019). *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 50*. Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid.
- NOS (2 januari 2021). 'Zo gaat het eraan toe in rechtsextremistische chatgroepen'. Geraadpleegd via: <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2362778-zo-gaat-het-eraan-toe-in-rechtsextremistische-chatgroepen.html>
- Nolas, S.M., Varvantakisa, C. & Aruldossa, V. (2016). (Im)Possible Conversations? Activism, Childhood and Everyday Life. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(1), p. 252–265.
- Noll, S. (2012). *The Social Origins of Terrorism: Insights from the Study of Youth Gangs* (Dissertatie). Fairfax: George Mason University.
- NOS. (13 mei 2018). *Familie pleegt aanslagen op kerken in Indonesië, IS claimt verantwoordelijkheid*. NOS. <https://nos.nl/artikel/2231596-familie-pleegt-aanslagen-opkerken-in-indonesie-is-claimt-verantwoordelijkheid.html>
- Oepke, M. (2005). Von Haus aus rechtsextrem? Zur Bedeutung innerfamilialer Transmissionswirkungen bei rechtsextremen Orientierungen Jugendlicher. *Jahrbuch Jugendforschung*, p. 297-322.
- Orsini, A. (2012). Poverty, ideology and terrorism: The STAM bond. *Studies in Conflict & Terrorism*, 35(10), p. 665-692.
- Patacchini, E., & Zenou, Y. (2016). Social networks and parental behavior in the intergenerational transmission of religion. *Quantitative Economics*, 7(3), p. 969-995.
- Pape, R.A. (2005). Portraits of Three Suicide Terrorists. In: Pape, R.A. (Ed.), *Dying to win: the strategic logic of suicide terrorism* (p. 217-234). New York: Random House Incorporated.
- Pepich, B. (2018). *Understanding Al-Qaeda and Isis Utilization of Individual Jihadists to Attack the West and Establish a Global Caliphate* (Dissertatie). Rapid City: National American University
- Peters, R. (1996). Jihad: An Introduction. In: Bostom, A.G. (Ed.), *Jihad in Classical and Modern Islam: A Reader* (p. 320-325). Princeton: Markus Weiner Publishers.
- Pluye, P., Gagnon, M.-P., Griffiths, F., & Johnson-Lafleur, J. (2009). A scoring system for appraising mixed methods research, and concomitantly appraising qualitative, quantitative and mixed

- methods primary studies in mixed studies reviews. *International Journal of Nursing Studies*, 46(4), p. 529–546.
- Post, J. M. (2005). When Hatred Is Bred in the Bone: Psycho-Cultural Foundations of Contemporary Terrorism. *Political Psychology*, 26(4), p. 615-636.
- Post, J., Sprinzak, E. & Denny, L. (2003). The terrorists in their own words: Interviews with 35 incarcerated Middle Eastern terrorists. *Journal Terrorism and Political Violence*, 15(1), p. 171-184.
- Precht, T. (2007). *Home grown terrorism and Islamist radicalisation in Europe*. Copenhagen: Danish Ministry of Justice.
- Qureshi, A. (2018). *Separating Families*. Londen: CAGE Advocacy UK Ltd.
- Raposo-Quintana, P. (2009). *Militant Memories: Family, Gender and Politics Under Pinochet's Dictatorship* (Dissertatie). Nottingham: Nottingham Trent University.
- Reinish, D. (2020). Teenagers and young adults in dissident Irish republicanism: a case study of Na Fianna Éireann in Dublin. *Critical Studies on Terrorism*, 13(4), p. 702-723.
- Riany, Y.E., Haslam, D., Musyafak, N., Farida, J., Ma'arif, S. & Sanders, M. (2018). Understanding the role of parenting in developing radical beliefs: Lessons learned from Indonesia. *Security Journal*, 32, p. 236–263.
- Richards, J. (2017). *Extremism, radicalization and security: An identity theory approach*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Rodermond, E., Monster, K. & Weerman, F. (2020). *De gezinscontext van terrorismeverdachten in Nederland: Kenmerken en criminaliteit van ouders, broers en zussen*. Den Haag: Programmabureau Politie & Wetenschap.
- Roest, A. (2007). Overdracht van waarden tussen ouders en pubers: Eenrichtingsverkeer?. In: Gerris, J.R.M. (Red.), *Jeugdzorg en Probleemgedrag: Opvoedingswaarden en Vernieuwingen in Aanpak* (p. 69-82). Assen: Van Gorcum BV.
- Rowe, D. C., & Farrington, D. P. (1997). The familial transmission of criminal convictions. *Criminology*, 35(1), p. 177-202.
- Rubin, Z., & Sloman, J. (1984). How parents influence their children's friendships. In: Lewis, M. (Ed.), *Beyond the dyad* (p. 223-250). Springer, Boston, MA.
- Ryder, N.B. (1965), 'The Cohort as a Concept in the Study of Social Change', *American Sociological Review*, 30, p. 843-861.
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Scarcella, A., Page, R., & Furtado, V. (2016). Terrorism, Radicalisation, Extremism, Authoritarianism and Fundamentalism: A Systematic Review of the Quality and Psychometric Properties of Assessments. *PLoS One*, 11(12). Geraadpleegd via: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0166947>

- Schachter, E. P., & Ventura, J. J. (2008). Identity agents: Parents as active and reflective participants in their children's identity formation. *Journal of research on Adolescence*, 18(3), p. 449-476.
- Schiff, B., Noy, C. & Cohler, B. (2001). Collected Stories in the Life Narratives of Holocaust Survivors. *Narrative Inquiry*, 11(1), p.159-194.
- Schils, N. & Verhage, A. (2017). Understanding How and Why Young People Enter Radical or Violent Extremist Groups. *International Journal of Conflict and Violence*, 11, p. 473-473.
- Schipper, N. (3 november 2020). 'Pizzagate, Deep State, 9/11 en corona: waarom complottheorie QAnon zo populair is'. *Trouw*. Geraadpleegd via: <https://www.trouw.nl/cultuur-media/pizzagate-deep-state-9-11-en-corona-waarom-complottheorie-qanon-zo-populair-is~bc19b11b/>
- Schmid, A. P. (2013). *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review*. Den Haag: International Centre for Counter-terrorism.
- Schmid, A. P. (2015). *Foreign (Terrorist) Fighters with IS: A European Perspective*. Den Haag: International Centre for Counter-terrorism.
- Scremin, N. (2020). Family Matters: A Preliminary Framework for Understanding Family Influence on Islamist Radicalization. *Studies in Conflict & Terrorism*, p. 1-17.
- Sheppard-Luangkhot, T. (2020). Grassroots Solutions for Radicalized Youth and the Addictive Process of Extremism. *Internet Journal of Restorative Justice*, 3, p. 52-62.
- Sieckelink, S. & De Winter, M. (2015). *Formers & families. Transitional journeys in and out of extremism in the United Kingdom, Denmark and The Netherlands*. Den Haag: Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.
- Siedler, T. (2011). Parental unemployment and young people's extreme right-wing party affinity: Evidence from panel data. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 174(3), p. 737-758.
- Sikkens, E., Van San, M., Sieckelinck, S. & De Winter, M. (2017). Parental Influence on Radicalization and De-radicalization according to the Lived Experiences of Former Extremists and their Families. *Journal for Deradicalization*, 12, p. 192-226.
- Sikkens, E., Van San, M., Sieckelinck, S. & De Winter, M. (2018). Parents' Perspectives on Radicalization: A Qualitative Study. *Journal of Child and Family Studies*, 27(7), p. 2276-2284.
- Simi, P., & Windisch, S. (2020). Why radicalization fails: Barriers to mass casualty terrorism. *Terrorism and political violence*, 32(4), p. 831-850.
- Simi, P., Blee, K., DeMichele, M. & Windisch, S. (2017) Addicted to hate: Identity residual among former white supremacists. *American Sociological Review*, 82(6), p. 1167- 1187.

- Solomon, Z., & Zerach, G. (2020). The Intergenerational transmission of trauma: When children bear their father's traumatic past. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence*, 68(2), p. 65-75.
- Sparke, B. (2019). The religious vs. social radicalisation debate: current understandings and effects on policy. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 14(1), p. 82-96.
- Staring, R. H. J. M., Geelhoed, F., Aslanoglu, G., Hiah, J., & Kox, M. (2014). *Maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders*. Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers.
- Stephens, W., & Sieckelinck, S. (2020). Being resilient to radicalisation in PVE policy: a critical examination. *Critical Studies on Terrorism*, 13(1), p. 142-165.
- Sykes, G. M. & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American sociological review*, 22(6), p. 664-670.
- Thornberry, T. P., Freeman-Gallant, A., Lizotte, A. J., Krohn, M. D., & Smith, C. A. (2003). Linked lives: The intergenerational transmission of antisocial behavior. *Journal of abnormal child psychology*, 31(2), p. 171-184.
- Thornberry, T.P. (2009) The apple doesn't fall far from the tree (or does it?): Intergenerational patterns of antisocial behavior. *The American Society of Criminology*, 47, p. 297-325.
- Thornberry, T.P., Freeman-Gallant, A., & Lovegrove, P.J. (2009). Intergenerational linkages in antisocial behaviour. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(2), p. 80-93.
- Torney-Purta, J. V. (2017). *The development of political attitudes in children*. London: Routledge.
- Trijsburg, R. W. (1998). De persoon van de psychotherapeut in psychoanalytische behandelingen. *Tijdschrift voor psychotherapie*, 24(6), p. 162-173
- Tusini, S. (2019). Reading religious radicalization by Merton's strain theory. *Quaderni di Sociologia*, 81, p. 47-69.
- Ungar, M. (Ed.). (2005). *Handbook for working with children and youth: Pathways to resilience across cultures and contexts*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Van der Rakt, M., Nieuwbeerta, P., & Apel, R. (2009). Association of criminal convictions between family members: Effects of siblings, fathers and mothers. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(2), p. 94-108.
- Van der Rakt, M., Nieuwbeerta, P., & De Graaf, N.D (2008). Like Father, Like Son The Relationships between Conviction Trajectories of Fathers and their Sons and Daughters. *British Journal of Criminology*, 48(4), p. 538-556.
- Van de Weijer, S. (2014). *The Intergenerational Transmission of Violent Offending*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Van de Weijer, S., Bijleveld, C., Blokland, A. (2014). The Intergenerational Transmission of Violent Offending. *Cycle of Interpersonal Violence*, 29(2), p. 109-118. Geraadpleegd via: <https://link-springercom.ezproxy.leidenuniv.nl:2443/content/pdf/10.1007/s10896-013-9565-2.pdf>.

- Van de Weijer, S., & Spapens, T. (2019). Intergenerationele overdracht en criminele families: introductie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 61(2), p. 119-131.
- Van Dijk, M., Kleemans, E., & Eichelsheim, V. (2019). Children of organized crime offenders: Like father, like child? An explorative and qualitative study into mechanisms of intergenerational (dis) continuity in organized crime families. *European Journal on criminal policy and research*, 25(4), p. 345-363.
- Van Eck Duymaer van Twist, A. (2008). *Growing up in contemporary sectarian movements: An analysis of segregated socialization* (Dissertatie). Londen: University of London.
- Van Harmelen, A. L., Kievit, R. A., Ioannidis, K., Neufeld, S., Jones, P. B., Bullmore, E., Dolan, R., NSPN Consortium, Fonagy, P. & Goodyer, I. (2017). Adolescent friendships predict later resilient functioning across psychosocial domains in a healthy community cohort. *Psychological Medicine*, 47(13), p. 2312-2322.
- Van San, M., Sieckelinck, S. & De Winter, M. (2010). *Idealen op drift: een pedagogische kijk op radicaliserende jongeren*. Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers.
- Van San, M., Sieckelinck, S., & De Winter, M. (2013). Ideals adrift: an educational approach to radicalization. *Ethics and Education*, 8(3), p. 276-289.
- Verba, S., Schlozman, K.L. & Burns, N. (2005). Family Ties: Understanding the Intergenerational Transmission of Political Participation. In: Zuckerman, A. (Ed.), *The Social Logic of Politics: Personal Networks as Contexts for Political Behavior* (p. 95-114). Philadelphia: Temple University Press.
- Vollhardt, J. (2020). *The Social Psychology of Collective Victimhood*. Oxford: Oxford University Press.
- Von Kellenbach, K. (2013). The Truth about the Mistake Perpetrator Witness and the Intergenerational Transmission of Guilt. *Historical Reflections*, 39(2), p. 14-29.
- Weenink, A.W. (2015). Behavioral problems and disorders among radicals in police files. *Perspectives on Terrorism*, 9(2). Geraadpleegd via:
<http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/416/html>
- Weggemans, D. J., Van der Zwan, M. M. A., & Liem, M. C. A. (2018). *Families van Uitreizigers: Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen*. Den Haag: Universiteit Leiden/WODC.
- Whitsett, D., & Kent, S. A. (2003). Cults and families. *Families in Society*, 84(4), p. 491-502.

- Wickrama, K. A., Conger, R. D., Wallace, L. E., & Elder Jr, G. H. (1999). The intergenerational transmission of health-risk behaviors: Adolescent lifestyles and gender moderating effects. *Journal of health and social behavior*, 40(3), p. 258-272.
- Windisch, S. (2019). *From Swaddling to Swastikas: A Life-course Investigation of White Supremacist Extremism* (Dissertatie). Lincoln: University of Nebraska.
- Winn, D. (2000). *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. London: Octagon Press.
- Wittendorp, S., De Bont, R., De Roy van Zuijdewijn, J., & Bakker, E. (2017). *Beleidsdomein aanpak jihadisme: een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Wood, N. R. (2018). *Attitudes Towards Racism in KKK Forums: Denouncement, Avoidance, and Neutralization*. John Jay College, New York.
- Wouters, K., Loyens, K., Maesschalck, J., & De Schrijver, A. (2014). Morele dilemma's bij criminologisch onderzoek. *Panopticon: Tijdschrift voor Strafrecht, Criminologie en Forensisch Welzijnswerk*, 35(4), p. 313-335.

Bijlagen

Bijlage 1. Overzicht geïncludeerde studies

Auteur(s)	Jaar	Titel	Studie type/bron	Ideologie (extr./rad.	Methode	Kwaliteits-beoordeling ²
Affandi, R.M.T. N., Dermawan, W. & Alam, G. N.	2019	In Refer to Societal Security Dealing with the Radicalisation in West Java, Indonesia	Artikel in <i>Central European Journal of International & Security Studies</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	83% [zeer hoog]
Ahdash, F.	2019	Childhood Radicalisation and Parental Extremism: How Should Family Law Respond? Insights from A Local Authority v X, Y and Z	Working paper voor London School of Economics	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	66% [hoog]
Andre, V. & Harris-Hogan, S.	2013	Mohamed Merah: From Petty Criminal to Neojihadist	Artikel in <i>Politics, Religion & Ideology</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	33% [laag]
Asal, V., Shellman, S., Fair, C.C.	2010	Consenting to a Child's Decision to Join a Jihad: Insights from a Survey of Militant Families in Pakistan	Artikel in <i>Studies in Conflict and Terrorism</i>	Religieus (jihadistisch)	Kwantitatief	100% [zeer hoog]
Ayres, J. M.	2018	Counter-Radicalization: An Analysis on Violent Extremist Ideologies	Proefschrift voor de National American University	Religieus (islamitisch); politiek (single-issue; rechts)	Mixed methods	66% [hoog]
Bickerton, J.	2019	An insidious violation of the mind: Should family courts remove children from 'home' due to 'radicalisation'?	Artikel in <i>King's Student Law Review</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch); politiek (rechts); sektarisch	Kwalitatief	66% [hoog]
Blee, K.	2002	Inside organized racism	Boek (University Of California, 2003)	Politiek (rechts)	Kwalitatief	83% [zeer hoog]
Boehnke, K.	2017	Ist Rechtsextremismus „erblich“? Zur Ähnlichkeit rechtsextremer Verhaltenstendenzen von Studierenden und ihren Eltern	Artikel in <i>Zeitschrift für Familienforschung-Journal of Family Research</i>	Politiek (rechts)	Kwantitatief	100% [zeer hoog]

² Op basis van Pluye, P., Gagnon, M.-P., Griffiths, F., & Johnson-Lafleur, J. (2009). A scoring system for appraising mixed methods research, and concomitantly appraising qualitative, quantitative and mixed methods primary studies in mixed studies reviews. *International Journal of Nursing Studies*, 46(4), p. 529–546. Studies zijn beoordeeld op verschillende kwaliteitsdimensies en deze scores zijn vervolgens samengevoegd tot een percentage dat de algehele kwaliteit van de studie weergeeft. Percentages reflecteren vijf kwaliteitscategorieën: zeer laag (0-20%); laag (20-40%); voldoende (40-60%); hoog (60-80%) en zeer hoog (80-100%).

Bosi, L. & Della Porta, B.	2012	Micro-mobilization into Armed Groups: Ideological, Instrumental and Solidaristic Paths	Artikel in <i>Qualitative Sociology</i>	Politiek (communistisch; nationalistisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Botha, A.	2014	Political Socialization and Terrorist Radicalization Among Individuals Who Joined al-Shabaab in Kenya	Artikel in <i>Studies in Conflict and Terrorism</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Chernov-Hwang, J. & Schulze, K.E.	2018	Why they join: pathways into Indonesian jihadi organisations	Artikel in <i>Terrorism and Political Violence</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Choy, J. P.	2020	Religious rules as a means of strengthening family ties: Theory and evidence from the Amish	Artikel in <i>Journal of Comparative Economics</i>	Sektarisch; religieus	Kwantitatief	100% [zeer hoog]
Cook, J.L.I. & Vale, G.A.	2018	From Daesh to Diaspora	Rapport voor het ISCR	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Mixed methods	50% [voldoende]
Copeland, S.	2020	Kin and Peer Contexts and Militant Involvement: A Narrative Analysis	Proefschrift voor Lancaster University	Politiek (links; rechts; nationalistisch); religieus (islamitisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Crawford, C.	2013	Inside the UDA	Boek (Pluto Press, 2003)	Politiek (nationalistisch)	Kwalitatief	66% [hoog]
Van Eck Duymaer van Twist, A.	2008	Growing up in contemporary sectarian movements: An analysis of segregated socialization	Proefschrift voor de University of London	Sektarisch	Kwalitatief	66% [hoog]
Fader, A.	2006	Learning faith: Language socialization in a community of Hasidic Jews	Artikel in <i>Language in Society</i>	Sektarisch; religieus (joods)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Felices-Luna, M.	2005	L'implication des femmes au sein des groupes armés contestataires: Les cas du Pérou et de l'Irlande	Proefschrift voor de University of Montreal	Politiek (nationalistisch; communistisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Futrell, R. & Simi, P.	2004	Free Spaces, Collective Identity, and the Persistence of U.S. White Power Activism	Artikel in <i>Social Problems</i>	Politiek (rechts)	Kwalitatief	83% [zeer hoog]
Gabriel, T.	2009	Parenting and Right-Wing Extremism - Analysis of Biographical Genesis of Racism of Young People	Hoofdstuk in 'Right-wing Extremism in Switzerland' (Niggli, M.A., 2009)	Politiek (rechts)	Kwalitatief	83% [zeer hoog]
Githens-Mazer, J. & Lambert, R.	2010	Why conventional wisdom on radicalization fails: the persistence of a failed discourse	Artikel in <i>International Affairs</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	33% [laag]
Hamilton, C.	2000	Re-memembering the Basque Nationalist Family: Daughters, Fathers and the Reproduction of the Radical Nationalist Community	Artikel in <i>Journal of Spanish Cultural Studies</i>	Politiek (nationalistisch)	Kwalitatief	66% [hoog]

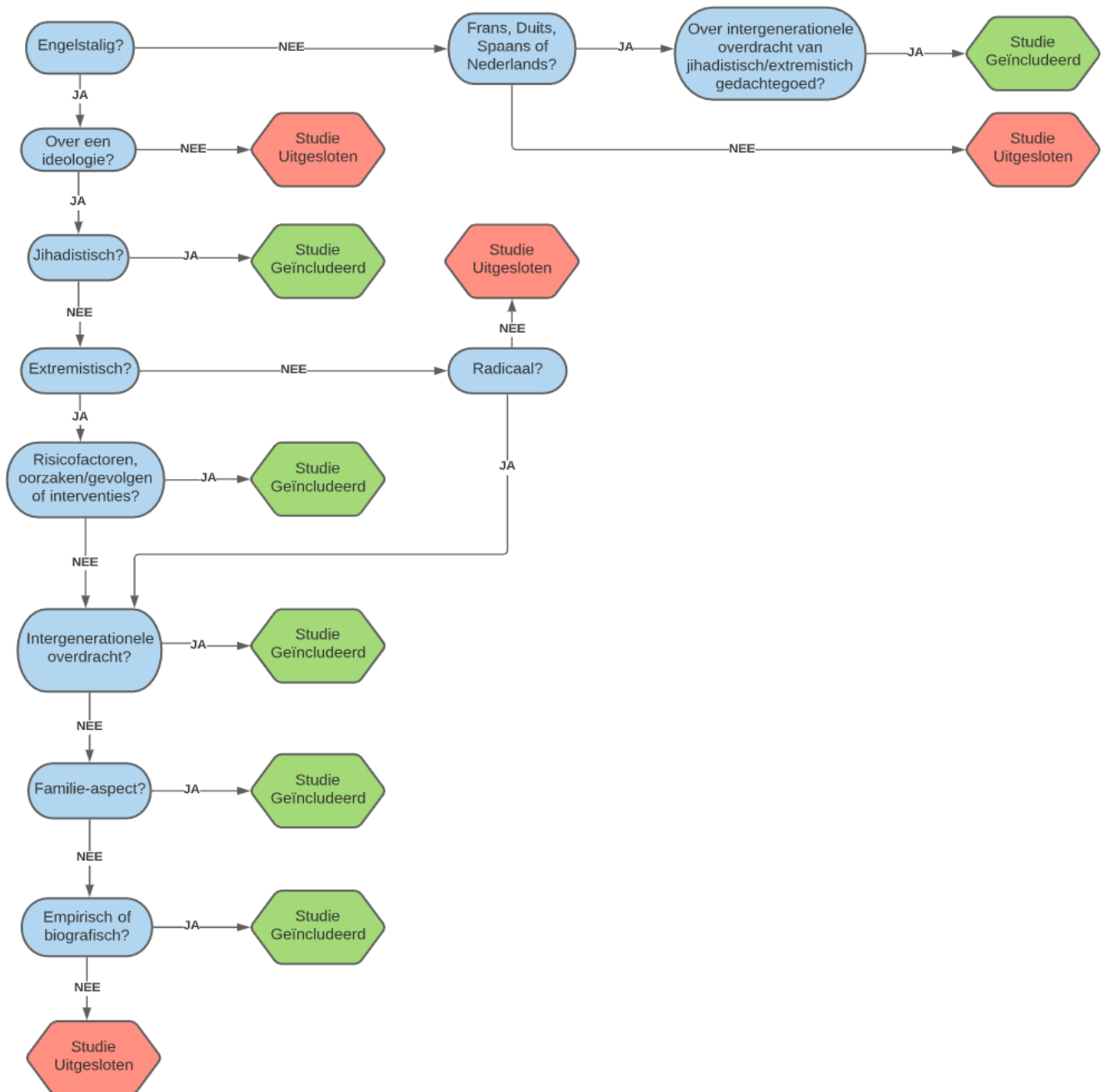
Harris-Hogan, S.	2014	The Importance of Family: The Key to Understanding the Evolution of Jihadism in Australia	Artikel in <i>Security Challenges</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	33% [laag]
Horgan, J., Taylor, M., Bloom & Winter, C.	2016	From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State	Artikel in <i>Studies in Conflict & Terrorism</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Huggins, R.	2013	The path to terrorism: A matter of timing	Proefschrift voor Creighton University	Religieus (islamitisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Kellenbach, K. von	2013	The Truth about the Mistake Perpetrator Witness and the Intergenerational Transmission of Guilt	Artikel in <i>Historical Reflections</i>	Politiek (rechts)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Kermani, S. Z.	2010	Parenting in neverland: Childhood religion and family values in contemporary American paganism	Hoofdstuk in 'Pagan Family Values: Childhood and the Religious Imagination in Contemporary American Paganism' (Zohreh Kermani, S., 2013)	Sektarisch; religieus (paganistisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Khoo, F.	2018	Innocence Killed: Recruitment, Radicalization and Desensitization of Children of the Islamic State in Iraq and Syria	Proefschrift voor Regent University	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Mixed methods	83% [zeer hoog]
King, M., Noor, H. & Taylor, D.	2011	Normative Support for Terrorism: The Attitudes and Beliefs of Immediate	Artikel in <i>Studies in Conflict and Terrorism</i>	Religieus (jihadistisch)	Kwantitatief	100% [zeer hoog]
Köttig, M.	2004	Lebensgeschichten rechtsextrem orientierter Mädchen und junger Frauen. Biografische Verläufe im Kontext der Familien- und Gruppendynamik	Boek (Psychosozial-Verlag, 2004)	Politiek (rechts)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Köttig, M.	2008	The Biographical Approach in Case Work with Right Wing Extremist Girls and Young Women	Artikel in <i>Forum Qualitative Social Research</i>	Politiek (rechts)	Kwalitatief	Zie Köttig, 2004
Köttig, M.	2013	Familiale ursachenkonstellationen rechtsextremer handlungs-und orientierungs muster junger Frauen	Hoofdstuk in het boek 'Familiendynamik: Systemische Praxis und Forschung'	Politiek (rechts)	Kwalitatief	Zie Köttig, 2004
Kule, A.	2007	Socialization process of the individuals who join terrorist organizations in Turkey	Proefschrift voor The City University of New York	Politiek (nationalistisch, marxistisch); Religieus (islamitisch)	Kwantitatief	66% [hoog]
Lanzona, V. A.	2000	Gender, sex, family, and revolution: Women in the Huk rebellion in the Philippines, 1942–1956	Proefschrift voor de University of Wisconsin-Madison	Politiek (communistisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]

Lupu, N. & Peisakhin, L.	2017	The Legacy of Political Violence across Generations	Artikel in <i>American Journal of Political Science</i>	Religieus (islamitisch)	Kwantitatief	100% [zeer hoog]
Malik, N.	2019	Radicalising our Children	Rapport voor Henry Jackson Society	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Mixed methods	75% [hoog]
Manning, R. & La Bau, C.	2015	In and out of extremism	Rapport voor Quilliam	Religieus (islamitisch; jihadistisch); politiek (rechts)	Kwalitatief	33% [laag]
McComiskey, M. J.	2001	Passionately political peace activist parents: Nurturing the world while politicizing the family	Proefschrift voor de University of Connecticut	Sektarisch; politiek (single-issue);	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Moaddel, M. & Karabenick, S. A.	2008	Religious Fundamentalism among Young Muslims in Egypt and Saudi Arabia	Artikel in <i>Social Forces</i>	Religieus (islamitisch)	Kwantitatief	66% [hoog]
Motaparth, P.	2014	Maybe We Live and Maybe We Die” Recruitment and Use of Children by Armed Groups in Syria	Rapport voor Human Rights Watch	Religieus (islamitisch; jihadistisch); politiek (nationalistisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Nolas, S.M., Varvantakisa, C. & Aruldossa, V.	2016	(Im)Possible Conversations? Activism, Childhood and Everyday Life	Artikel in <i>Journal of Social and Political Psychology</i>	Politiek (communistisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Noll, S.	2012	The Social Origins of Terrorism: Insights from the Study of Youth Gangs	Proefschrift voor George Mason University	Religieus (islamitisch); politiek (communistisch; nationalistisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Oepke, M.	2005	Von Haus aus rechtsextrem? Zur Bedeutung innerfamilialer Transmissionswirkungen bei rechtsextremen Orientierungen Jugendlicher	Artikel in <i>Jahrbuch Jugendforschung</i>	Politiek (rechts)	Kwantitatief	100% [zeer hoog]
Orsini, A.	2012	Poverty, Ideology and Terrorism: The STAM Bond	Artikel in <i>Studies in Conflict & Terrorism</i>	Politiek (communistisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Pape, R.	2005	Portraits of Three Suicide Terrorists (Chapter 11)	Hoofdstuk in het boek ‘Dying to win: the strategic logic of suicide terrorism’	Religieus (islamitisch)	Kwalitatief	50% [voldoende]
Pepich, B.	2018	Understanding Al-Qaeda and Isis Utilization of Individual Jihadists to Attack the West and Establish a Global Caliphate	Proefschrift voor National American University	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	83% [zeer hoog]

Post, J. M.	2005	When Hatred Is Bred in the Bone: Psycho-Cultural Foundations of Contemporary Terrorism	Artikel in <i>Political Psychology</i>	Religieus (islamitisch); politiek (nationalistisch)	Kwalitatief	Zie Post e.a., 2003
Post, J., Sprinzak, E. & Denny, L.	2003	The terrorists in their own words: Interviews with 35 incarcerated Middle Eastern terrorists	Artikel in <i>Journal Terrorism and Political Violence</i>	Religieus (islamitisch); politiek (nationalistisch)	Kwalitatief	33% [laag]
Raposo-Quintana, P.	2009	Militant Memories: Family, Gender and Politics Under Pinochet's Dictatorship	Proefschrift voor Nottingham Trent University	Politiek (rechts; links)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Reinisch, D.	2020	Teenagers and young adults in dissident Irish republicanism: a case study of Na Fianna Éireann in Dublin	Artikel in <i>Critical Studies on Terrorism</i>	Politiek (nationalistisch)	Kwalitatief	83% [zeer hoog]
Riany, Y.E., Haslam, D., Musyafak, N., Farida, J., Ma'arif, S. & Sanders, M.	2018	Understanding the role of parenting in developing radical beliefs: Lessons learned from Indonesia	Artikel in <i>Security Journal</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Sageman, M.	2004	Understanding Terror Networks	Boek (University of Pennsylvania Press)	Religieus (islamitisch, jihadistisch)	Kwalitatief	83% [zeer hoog]
Schils, N. & Verhage, A.	2017	Understanding How and Why Young People Enter Radical or Violent Extremist Groups	Artikel in <i>International Journal of Conflict and Violence</i>	Religieus (islamitisch); politiek (links; rechts)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Sieckelink, S., Winter, M. de	2015	Formers & families - Transitional journeys in and out of extremism in the United Kingdom, Denmark and The Netherlands	Rapport voor de NCTV	Religieus (islamitisch; jihadistisch); politiek (rechts; links)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Sikkens, E., Van San, M., Sieckelink, S. & De Winter, M.	2017	Parental Influence on Radicalization and De-radicalization according to the Lived Experiences of Former Extremists and their Families	Artikel in <i>Journal for Deradicalization</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch); politiek (links; rechts)	Kwalitatief	Zie Sieckelink e.a., 2015
Sikkens, E., Van San, M., Sieckelink, S. & De Winter, M.	2018	Parents' Perspectives on Radicalization: A Qualitative Study	Artikel in <i>Journal of Child and Family Studies</i>	Religieus (islamitisch; jihadistisch); politiek (links; rechts)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
Weggemans, D., Zwan, M. van der & Liem, M.	2018	Familie van Uitreizigers: Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen	Rapport voor het WODC	Religieus (islamitisch; jihadistisch)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]

Windisch, S.	2019	From Swaddling to Swastikas: A Life-course Investigation of White Supremacist Extremism	Proefschrift voor de University of Nebraska	Politiek (rechts)	Kwalitatief	100% [zeer hoog]
---------------------	------	---	---	-------------------	-------------	------------------

Bijlage 2: Schematische weergave studietoetsing

Bijlage 3: Topiclijst interviews

1. Algemeen/kennismaking.
 - a. **Persoonlijke introductie.** Onderzoeker en respondent stellen zichzelf voor.
 - b. **Professionele affiniteit.** In hoeverre heeft de respondent theoretische/praktijkervaring met IGO?
2. Intergenerationele overdracht (IGO) van jihadistische ideologie in het algemeen.
 - a. **Perceptie.** Is het een reëel probleem? In welke mate is IGO verantwoordelijk voor de verspreiding van jihadistisch gedachtegoed? Hoe wordt tegen de huidige studie aangekeken – nuttig/niet nuttig?
 - b. **Duiding.** In hoeverre onderscheidt IGO in gezinssituaties zich van andere vormen van ideologische overdracht – zoals door leeftijdsgenoten of religieuze leiders?
 - c. **Mechanismen.** Welke mechanismen spelen een rol bij IGO? Op welke manieren kan jihadistische ideologie door ouders worden overgebracht? Direct of indirect?
3. Theoretische kennis van en/of casuïstieke ervaring met IGO van jihadistische ideologieën.
 - a. **Prevalentie.** Hoe vaak komt IGO binnen gezinnen voor? Schatting percentage? Ervaring/kennis van casussen waarin jihadistische ouders hun gedachtegoed *niet* overbrachten?
 - b. **Risicofactoren.** Wat maakt jongeren extra ontvankelijk voor jihadistische ideologieën van hun ouders?
 - c. **Beschermende factoren.** Welke factoren belemmeren IGO? Welke redenen hebben jongeren om zich los te maken van de jihadistische ideologie van hun ouders?
 - d. **Risico's en gevolgen.** Waar zou IGO toe kunnen leiden, op middel of lang termijn – bijv. (poging tot) het plegen van aanslagen of uitreizen naar conflictgebied? Zijn dit reële risico's?
4. Interventies tegen IGO.
 - a. **Succesvolle interventies.** Welke interventies hebben (mogelijk) effect?
 - b. **Niet-succesvolle interventies.** Welke interventies zijn niet effectief?
 - c. **Beleidsperspectief.** Hoe kan dit vertaald worden naar beleid? Waar zou op ingezet moeten worden?
 - d. **Lacunes.** Welke kennis ontbreekt nog? Waar zou in toekomstig onderzoek de nadruk op moeten liggen? Welke disciplines zouden hier een rol in moeten/kunnen spelen?
5. Afronding en afsluiting.
 - a. **Terugblik.** Zijn er zaken onbesproken gebleven?
 - b. **Snowballing.** Aanbevelingen voor andere contactpersonen?
 - c. **Afsluiting.**

Bijlage 4. Overzicht kwantitatieve resultaten

Auteurs	Jaar	N	Populatie	Methode	Resultaten
Post, J., Sprinzak, E. & Denny, L	2003	N=35	• Veroordeelde terroristen • Midden-Oosten • 100% man	Kwalitatief (diepte-interviews)	• Extremistische familieleden: 20% tot 30%. • Gemiddeld of beneden-gemiddeld radicalisme binnen het gezin: 68% tot 85%. • Zeer hoge mate van radicalisme binnen het gezin: 30%.
Sageman, M.	2004	N=172	• Veroordeelde terroristen • Saudi-Arabië, Egypte, Frankrijk, Algerije, Marokko, Indonesië • 100% man	Kwalitatief (open source-bronnen)	• Extremistische familieleden: 14%. • Collectieve trauma's: 27% • Trauma's in de kindertijd: zelden.
Oepke, M.	2005	N=149	• Jongeren en hun ouders • Duitsland • 55.1% man • $\mu = 14.8$ jaar bij eerste meting	Kwantitatief (longitudinaal en cross-sectioneel; a.d.h.v. enquêtes)	• 'Acceptatie van geweld' hangt niet significant samen met 'xenofobie', 'bovenmatig nationalisme', en 'antidemocratische ideeën'. • Educatieniveau hangt significant samen met rechtsextremistische waarden ($p < .001$ tot $p < .05$). • Jongens en vaders scoorden significant hoger dan meisjes en moeders op 'acceptatie van geweld' ($p < .001$). • Rechtsextremisme onder jongeren hangt significant positief samen met rechtsextremisme onder ouders ($r = .19$ tot $.40$). 'Acceptatie van geweld' is niet significant. • De rechtsextremistische attitudes van ouders ($r = .96$ tot $r = .98$, $p < .05$) en jongeren ($r = .70$ tot $r = .79$, $p < .05$) zijn stabiel over tijd. • De rechtsextremistische attitudes van ouders hangen significant positief samen met de attitudes van hun kinderen één jaar later ($r = .17$ tot $r = .19$, $p < .05$). • 'Acceptatie van geweld' onder ouders geen significante voorspeller van 'acceptatie van geweld' onder kinderen één jaar later.
Kule, A.	2007	N=200	• Veroordeelde terroristen • Turkije/KAR • 94.5% man	Kwantitatief (cross-sectioneel a.d.h.v. rechtsdossiers)	• Toetreding tot organisatie via gezinslid: 8.8% • Toetreding tot organisatie via ander familielid: 9.8% • Toetreding tot Turkse Hezbollah via familielid: 18.3% • Strafrechtelijk veroordeelde familieleden in gezin vergroot kans op lidmaatschap PKK ($\beta = 1.104$; $SD = .488$; $p < .05$).
Moaddel, M. & Karabenick, S. A.	2008	N=1936	• Inwoners van Saudi-Arabië en Egypte • 54% tot 59% man • 18 tot 25 jaar	Kwantitatief (cross-sectioneel onderzoek a.d.h.v. enquêtes)	• Vertrouwen in ouders als epistemische autoriteiten hangt voor beide nationaliteiten niet significant samen met religieus fundamentalisme onder jongeren. • Vertrouwen in religieuze leiders als epistemische autoriteiten hangt in Egypte ($\beta = .108$, $p < .05$) en in Saudi-Arabië ($\beta = .152$, $p < .005$) samen met religieus fundamentalisme onder jongeren.

Botha, A.	2014	N=141	- Leden van Al-Shabaab en hun familieleden - Kenia 96% man	Kwalitatief (diepte-interviews)	- Toetreden tot Al-Shabaab door: vrienden (38%); religieuze leiders (34%), familieleden (3%). - Toetreden samen met ander familielid: 6% - Ouders waren op de hoogte van toetreden: 11% - Ouders steunden toetreden: 21% - Politieke zaken werden besproken in gezinscontext: 68% - Vader was hoofd huishouden: 100%
Boehnke, K.	2017	N=147	- Studenten en hun ouders - Duitsland 80% man $\mu=20.5$ jaar	Kwantitatief (cross-sectioneel; a.d.h.v. enquêtes)	- Vader-kind scores op rechtsextremistische attitudes hangen significant positief samen ($\beta=0,24$, $p<.05$). - Moeder-kind verband is niet significant. - Variabele '<i>hierarchical self-interests</i>' modereert moeder-dochter relaties ($\beta=0,31$, $p<.05$), vader-dochter relaties ($\beta=0,30$, $p<.05$) en vader-zoon relaties ($\beta=0,64$, $p<.05$).
Lupu, N. & Peisakhin, L.	2017	N=1904	- Drie generaties respondenten uit de Krim-regio. 33,7% tot 50,3% man $\mu=25$ jaar (1^e generatie) tot $\mu=80$ jaar (3^e generatie)	Kwantitatief (cross-sectioneel; a.d.h.v. interviews)	- Geen significante relatie tussen trauma (in 1^e generatie) en religieus-radicalisme (in 3^e generatie) - Significant verband tussen trauma (in 1^e generatie) en politiek-radicaliteit attitudes (in 3^e generatie): o.a. mening over Krimeaanse leiders ($r=0.178$, $p<.05$), steun voor Tsjetsjeense rebellen ($r=0.101$, $p<.05$) en houding ten opzichte van Rusland ($r=-0.089$, $p<.05$). - Significant verband tussen trauma (in 1^e generatie) en de betrokkenheid bij de in-group ($r=0.058$, $p<.05$), gevoelens van slachtofferschap ($r=0.080$, $p<.05$) en dreigingsperceptie t.a.v. Rusland ($r=0.970$, $p<.05$) in 3^e generatie.
Malik, N.	2019	N=57	- Kinderen in familierechtszaken 70% Brits, 4% niet-Brits, 26% nationaliteit onbekend 24% vrouw 44% man 32% geslacht onbekend - Modus: 11-16 jaar (37%)	Mixed methods (a.d.h.v. rechtsdossiers)	- Kinderen gaan niet naar school: 38% - Gezinslid is lid van IS: 48% - Huiselijk geweld en/of criminaliteit: 67% - Gescheiden ouders: 38% - Ouders maken deel uit van extremistisch netwerk: 55% '<i>Grievances</i>' binnen het gezin: 10% - Kinderen krijgen thuisonderwijs (19%); nemen deel aan extremistische studiekringen (19%); worden geïsoleerd: (39%); worden blootgesteld aan gewelddadig materiaal (23%). - Gevolgen: kinderen normaliseren geweld (35%); zijn depressief (30%); angstig (19%); dehumaniseren anderen (19%); vertonen tekenen van sociale uitsluiting (14%); zijn in toenemende mate geïnteresseerd in religie (4%); plegen geweld (4%); en zijn betrokken bij de radicalisering van anderen (2%).
Windisch, S.	2019	N=91	- Voormalig '<i>white supremacist</i>'-extremisten - Verenigde Staten 78% man	Kwalitatief (levensloop-interviews).	'<i>White supremacist</i>'-extremisten in het gezin: 13% - Elementen van '<i>white supremacist</i>'-ideologie in jeugd: 73% - Blootstelling aan racistisch taalgebruik: 86% - Ouders keuren van interraciaal contact af: 59% - Ouders keuden interraciaal daten af: 39% - Negatieve jeugdervaringen en trauma's: 87% voor mannen, 100% voor vrouwen
Choy, J. P.	2020	N=2936	Kinderen van ouders uit Amish-gemeenschap	Kwantitatief	- Kinderen verlaten de gemeenschap: 5% tot 36% - Kinderen uit rijkere gezinnen hebben significant minder kans de gemeenschap te verlaten dan

			(New Order; Old Order; Andy Weaver) • 51% man • Verenigde Saten • $\mu=12$ jaar bij eerste meting	(longitudinaal; a.d.v.h. Amish-bewonersregisters).	kinderen uit armere gezinnen ($\beta = -0.0573$, $SD=0.0210$, $p < .001$). Dit effect is significant voor de New Order ($\beta = -0.229$, $SD = 0.0754$, $p < .001$) en de Old Order ($\beta = -0.0503$, $SD = 0.0251$, $p < .05$), maar niet voor de Andy Weaver-gemeenschap. • Kinderen uit de New Order verlaten hun gemeenschap 21% tot 22% vaker dan kinderen uit de Old Order, en Andy Weaver-kinderen verlaten hun gemeenschap 8 tot 10% minder vaak dan kinderen uit de Old Order. • Mannen hebben een grotere kans de Amish te verlaten 3% tot 11% ($p < .01$ tot $p < .001$).
King, M., Noor, H. & Taylor, D.	2011	N=20	• Gezinsleden van Jema'ah Islamiyah-leden • Indonesië • 55% man	Kwantitatief (correlatieel; a.d.h.v. enquêtes)	• Familieleden ondersteunen keuze voor lidmaatschap van zoons ($M = 2.13$, $SD = 2.10$). • Vooral broers scoren hoog. • Familieleden scoren iets boven 'neutraal' op 'steun voor de gewelddadige jihad' ($M = 0.60$, $SD = 2.12$) en 'antiwesterse sentimenten' ($M = 0.21$, $SD = 1.04$). • Significant: 'antiwesterse sentimenten'; 'gepercipieerde gemeenschapsopinie over JI' • Niet significant: 'aantal JI-leden in het gezin'; 'steun voor de gewelddadige jihad'. • Moderator: zelfmoordterrorisme van zoons
Asal, V., Shellman, S., Fair, C.C.	2010	N=141	• Families van zelfmoord-terroristen • Pakistan • $\mu = 46.19$ jaar	Kwantitatief (cross-sectioneel a.d.h.v. enquêtes)	• Huishoudens gaven toestemming voor lidmaatschap: 70% • Huishoudens weigerden lidmaatschap: 41% • Meestal sprake van combinatie toestemming/weigering onder gezinsleden. • Significante voorspellers van toestemming: leeftijd van de respondent (.03821, $SD = .0200$, $p < .05$); gezinswelvaart (-2.1286, $SD = 1.161$, $p < .10$); mannen in het gezin volgen <i>madrassah</i> -educatie (6.6109, $SD = 2.628$, $p < .001$); Deobandi geloofsgemeenschap (-1.7858, $SD = .9989$, $p < .10$). • Significante voorspellers van weigering: gezinswelvaart (1.7000, $SD = .7842$, $p < .05$); vrouwelijke gezinsleden in religieuze studiegroepen (-1.0961, $SD = .5331$, $p < .05$); zoon is werkeloos (-.76468, $SD = .4569$, $p < .10$); zoon volgt <i>madrassah</i> -onderwijs (-.95122, $SD = .5827$, $p < .10$).

Bijlage 5. Risk of Bias-beoordeling (RoBans)^{3 4}

Author(s)	Year	Selection of Participants	Confounding Variables	Intervention/exposure measurement	Blinding of outcome	Incomplete outcome data	Selective outcome reporting
Asal, V., Shellman, S., Fair, C.C.	2010	High	Low	Low	Unclear	Low	Low
Ayres, J. M.	2018	Low	Low	High	Low	Unclear	Unclear
Boehnke, K.	2017	High	High	Low	Unclear	Low	Low
Choy, J. P.	2020	Low	High	Unclear	Low	Low	Unclear
Cook, J.L.I. & Vale, G.A.	2018	Unclear	Low	High	Low	High	Unclear
Khoo, F.	2018	Low	Low	Low	Low	Low	Unclear
King, M., Noor, H. & Taylor, D.	2011	High	High	High	Unclear	Unclear	Low
Kule, A.	2007	Low	High	High	Low	Unclear	Unclear
Lupu, N. & Peisakhin, L.	2017	Low	Low	Low	Unclear	Low	Low
Malik, N.	2019	Low	Low	Unclear	Low	High	Low
Moaddel, M. & Karabenick, S.A.	2008	Low	Unclear	High	Unclear	Low	Low
Oepke, M.	2005	Unclear	Low	Low	Unclear	Unclear	Low

³ Op basis van Kim, S. Y., Park, J. E., Lee, Y. J., Seo, H. J., Sheen, S. S., Hahn, S., Jang, B. J. & Son, H. J. (2013). Testing a tool for assessing the risk of bias for nonrandomized studies showed moderate reliability and promising validity. *Journal of clinical epidemiology*, 66(4), p. 408-414.

⁴ Enkel de kwantitatieve studies en de kwantitatieve delen van de *mixed methods*-studies zijn op hun *Risk of Bias* beoordeeld. De kwalitatieve studies waarvan wij de statistisch-descriptieve data hebben meegenomen in de kwantitatieve analyse (te weten: Botha, 2014; Malik, 2019; Post, Sprinzak & Denny, 2003; Sageman, 2004; Windisch, 2019) zijn in deze tabel buiten beschouwing gelaten.

Bijlage 6. Overzicht gesproken respondenten

Code	Datum interview	Nationaliteit	Organisatie	Functie	Categorie
OZ_DK1	09/10/2020	DK	Aarhus University	Onderzoeker Politicologie	Wetenschap
OZ_NL1	12/10/2020	NL	Universiteit Leiden	Onderzoeker Terrorismestudies	Wetenschap
OZ_VS1	13/10/2020a	VS	Carnegie Mellon University	Onderzoeker Internationaal Veiligheidsbeleid/Sociale Wetenschappen	Wetenschap
OZ_NL2	13/10/2020b	NL	Zelfstandig	Onderzoeker/Adviseur Radicalisering	Wetenschap
GEM_NL1	15/10/2020	NL	Gemeente	Casusdeskundige	Praktijk
PSY_NL1	21/10/2020	NL	Zelfstandig	Psychiater (Radicaliseringsdeskundige)	Praktijk
OZ_BE1	23/10/2020	BE	Vlaams Vredesinstituut	Onderzoeker Terrorismestudies	Wetenschap
OZ_NO1	24/10/2020	NO	Regional Trauma Centre	Onderzoeker/Adviseur	Wetenschap
GEM_NL2	27/10/2020a	NL	Gemeente	Casusdeskundige	Praktijk
GEM_NL3	27/10/2020b	NL	Gemeente	Casusdeskundige	Praktijk
GEM_NL4	28/10/2020	NL	Gemeente	Casusdeskundige	Praktijk
OZ_NL3	05/11/2020	NL	Vrije Universiteit	Onderzoeker Pedagogiek/Radicalisering	Wetenschap
RVDK_NL1	06/11/2020	NL	Raad voor de Kinderbescherming	Raadsonderzoeker	Praktijk
OZ_NL4	10/11/2020	NL	Vrije Universiteit	Onderzoeker Criminologie	Wetenschap
TA_NL1	17/11/2020	NL	Terroristenafdeling Vught	Psycholoog	Praktijk
OZ_DE1	19/11/2020	DE	German Institute on Radicalization and De-Radicalization Studies	Onderzoeker Deradicalisering	Wetenschap
AIVD_NL1	24/11/2020	NL	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst	Analist	Praktijk
LSE_NL1	25/01/2021	NL	Landelijk Steunpunt Extremisme	Casusdeskundige	Praktijk

LSE_NL2	04/02/2021	NL	Landelijk Steunpunt Extremisme	Casusdeskundige	Praktijk
---------	------------	----	-----------------------------------	-----------------	----------